

Binlerce kategoride milyonlarca PDF kitabı aşağıdaki web sitesinde bulabilirsiniz.
Veya Telegram kanalı üzerinden toplu şekilde indirebilirsiniz.

Ders kitapları, romanlar, çizgi romanlar, KPSS kitapları, YKS TYT AYT kitapları, kişisel gelişimden maceraya, İngilizce kitaplardan Rusça, Almanca ve diğeri dillerde kitaplara, tarihten siyasete, büyü kitaplarından felsefeye kadar birçok kitap bulunmaktadır.

Web Site: <https://1kitap1.com>

Telegram: <https://t.me/birkitap1>

BİLİŞİM DÜNYASI
Elon Musk'ın
WeChat rüyası gerçekçi mi?

CEVDET KABAL
Kapitalizm ve çevre
1952 Londra sis felaketi örneği

AHMET DOĞAN
'Kız okulları' açma
aldatmacası

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Eylül 2023 | 90,00 TL (KDV'den muaf)

233

**Hikmet Kıvılcımlı'nın
ilk kez yayımlanan
makalesi**

**İnsanın ilahlaştırılma
süreçleri**

**İskender ve Atila
örnekleri**

ÖLÜMÜNÜN 33. YILINDA TURAN DURSUN GERÇEĞİ

**Geçmişten günümüze
cinsellik ve üreme tasarımları**

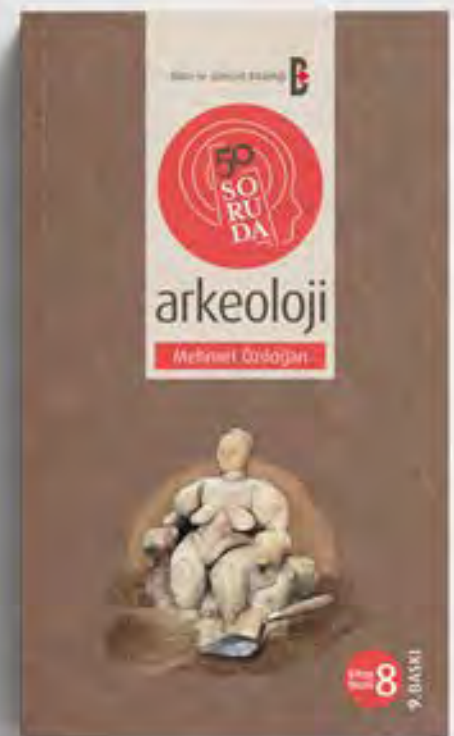
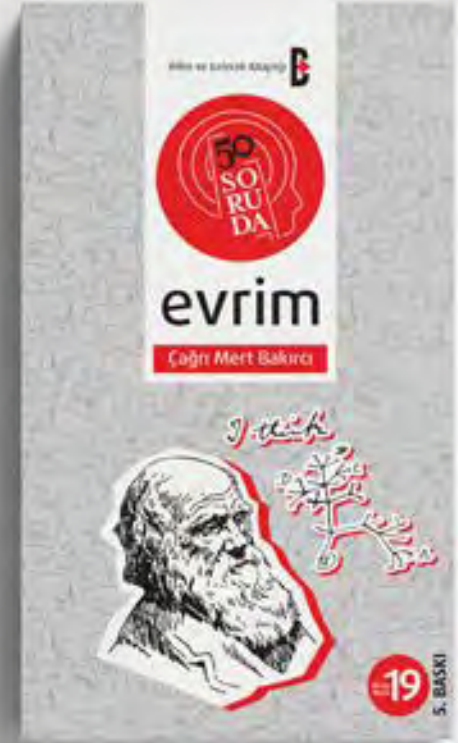
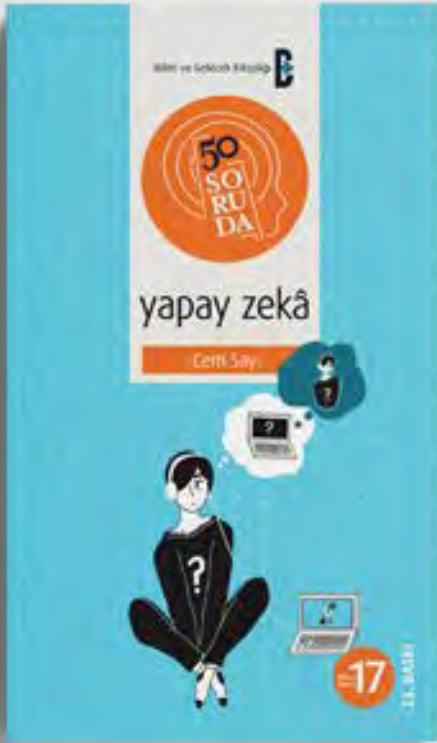
Anaerkil ve ataerkil dönemlerde
biyolojik ve toplumsal cinsiyete bakış

ISSN 1304-6756

9 771304 675614

Yeni baskılarıyla kitapçılarda

ÇIKTI

Doç. Dr. Ahmet Çevik
50 Soruda Paradokslar

"Yalancı kendini yalanlayabilir mi?", "ikiz kardeşlerden biri daha yaşlı olabilir mi?",

"Yıkılmaz bir duvara durdurulamaz bir tren çarparsa ne olur?" gibi sorular, bizi sezgilerimize aykırı, kendi içinde çelişkili veya mantıksal olarak çıkmaz gibi görünen durumlarla karşı karşıya bırakır. Paradoks kavramı çerçevesinde ele alınabilecek bu tür sorular, düşünce tarihinde bazı krizlere yol açmış ve bu krizler yeni araştırmaları gündeme getirmiştir. **Ahmet Çevik** elinizdeki kitapta, paradoksun felsefi ve kavramsal temellerini inceledikten sonra mantık, matematik, fizik ve felsefe alanına giren, bazıları çığır açıcı roller oynamış paradoksları bölümler halinde ele alıyor.

Yukarıdakilere ek olarak kitaptan bazı sorular şöyle:

Çelişki, ikilem, yanılsama ve paradoks nedir? Düşünce ilkeleri nelerdir? **Bir şeyin varlığı ve yokluğu nasıl kanıtlanır?** Mantık, adaleti sağlamak için yeterli mi? **Berber kendini tıraş eder mi?** Patatesten bir paradoks çıkar mı? **Bütün parçadan daha mı fazladır?** Sayılamaz topluluklar var mıdır? **Aşil koşu yarışmasında kaplumbağayı yakalayabilir mi?** Hacmi sonlu ama yüzeyi sonsuz bir cisim olabilir mi? **Yerler bir yerde midir?** Schrödinger'in kedisi yaşayan bir ölü mü? **Işıktan hızlı mesaj iletilir mi?** Özgür irade var mıdır? **İyilik ve kötülük bir arada bulunabilir mi?**

dil öğrenme

Prof. Dr. Cem Balçıkanlı

"Yabancı dile yabancı kalmayalım" diyerek kaleme aldığı 50 Soruda Dil Öğrenme kitabında Prof. Dr. Cem Balçıkanlı, dil öğrenme ve öğretme deneyimlerini kuramsal bilgilerle harmanlayarak merak edilen pek çok soruya yanıt veriyor. Dil öğrenmeyi/öğretmeyi isteyen herkese olduğu kadar çocuğunun dil öğrenmesini arzulayan anne babalara da rehberlik edecek kitapta ele alınan kimi sorular şöyle:

Çocuklar en fazla kaç dili aynı anda edinebilir? Bir yabancı dil öğrenildikten sonra yeni bir dil daha mı kolay öğrenilir? Yabancı dil öğrenmenin ideal yaş aralığı var mıdır? Dil öğrenmek için yurtdışında yaşamak şart mıdır? Öğrenilen dil kullanılmadığında unutulur mu? Dil öğrenmek beyin gelişimini etkiler mi? Kişilik ve dil öğrenme arasında bir ilişki var mıdır? Farklı yaş gruplarına göre dil öğrenme etkinlikleri değişiklik gösterir mi? Yabancı dil öğrenmek isteyenler nereden başlamalı? Dil öğreniminde web teknolojilerinin yararları nelerdir? Bilgisayar oyunları dil öğreniminde etkili midir? Yabancı dilde konuşma becerisi nasıl geliştirilir? Dil öğrenmek için beyin çipi geliştirilebilir mi? Günümüzde kullanılan en etkili dil öğretim yöntemi hangisidir? "Anlıyorum ama konuşamıyorum" söylemi doğru mudur? Yabancı dil öğrenirken Türkçe düşünmek ne demektir?

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi

SAYI: 233 / EYLÜL 2023

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ender Helvacıoğlu

YAZI İŞLERİ

Özgür Can Özudoğru

İDARİ İŞLER

Deniz Karakaş

TEKNİK HAZIRLIK

Baha Okar

ADRES

Osmanağa Mah. Osmancık Sok. No:9,

D:13, Betül Han, Kadıköy-İstanbul

TEL: (0216) 345 26 14

www.bilimvegelecek.com.tr

E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 1000 TL / 6 aylık: 500 TL

(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)

Kurumsal abonelik: 1 yıllık 1100 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI

Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro

Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 200 TL / 6 aylık: 100 TL

(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK

LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ

Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ

Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER

Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 45029),

Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,

Çobançeşme - Yenibosna / İstanbul

Tel: (0212) 652 62 62

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)

ISSN: 1304-6756 DİLİ: Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

BÜYÜKÇEKMECE: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /
ahmetdogan51@hotmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0532) 256 88 64
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /
hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Ebru Oktay / (0532) 511 60 44 /
ebruoktay2@gmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 /
aratosdergisi@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com

Aydökümü

Bir kez daha Hikmet Kıvılcımlı ve Turan Dursun

Elinizdeki sayının kapak dosyası, Hikmet Kıvılcımlı'nın (1902-1971) ilk kez yayımlanan bir makalesi: "İnsanın ilahlaştırılma prosesleri". Kıvılcımlı, Makedon barbar şefi İskender ile Hun barbar şefi Atilla üzerinden insanın putlaştırılma sürecini inceliyor. Kıvılcımlı ömrünü adadığı "Tarih Tezi" ışığında gerek tarih öncesi gerekse uygarlığa geçilmesinden sonraki dönemlerde uygarlık-barbarlık çatışmasının sonucu olan tarihe devrimler sürecinde insanların toplum şeflerini nasıl putlaştırdıklarını sayısız kaynaklardan araştırmış. Sunduğumuz bu makale de bu çalışmaların bir parçası. Kıvılcımlı, komün dönemi alışkanlıklarının günümüzü de nasıl etkilediklerini, o zamandan kalma bazı ritüel ve adetlerin nasıl bugünkü toplum içinde de yaşadığını eserlerinde sık sık örnekler. İnsanın putlaştırılması da bin yıllar öncesinden beri toplum içinde yaşayan, daha çok kutsallaştırma biçiminde kendini gösteren bir olumsuz gelenek. Yazıda bu geleneğin kökenleriyle ilgili tezlerini görüyoruz Kıvılcımlı'nın. Bu değerli makaleyi ve 10 diğer makaleyi içeren kitap "Dine ve Politikaya Dair Yazılar" adıyla yakında Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkacak. Böylece Türkiye sosyalizminin bu üretken öncü kişiliğinin şimdiye kadar karanlıkta kalmış bazı yazıları da okurlarıyla buluşmuş olacak.

Bu tür yazıları yayımladığımızda ikircikli bir duygu durumu içinde buluyoruz kendimizi. Bir yandan bu büyük toplumbilimcimiz ve Marksist siyasetçimizin bir çalışmasını daha gün yüzüne çıkarmanın gururunu taşıyoruz (En büyük gurur, Kıvılcımlı'nın yazılarını neredeyse arkeolojik bir kazı titizliğiyle ortaya çıkarıp yayıma hazırlayan arkadaşımız Ahmet Kale'nin elbette). Diğer yandan, 70-80 yıl önce yapılmış bir çalışmayı ancak bugün okumuş ve okurlarla buluşturabilmiş olmanın utancını da yaşıyoruz. Nasıl da hovardaca yaklaşıyoruz değerlerimize ve karanlıklar içinde bırakıyoruz... Kaldı ki, okuyacağımız yazı bugün dahi yazılmış olsa yine kapak olurdu Bilim ve Gelecek'te. Bu da Hikmet Kıvılcımlı'nın değerini gösteriyor.

Unutturulmaya çalışılan bir diğer düşünürümüz de 4 Eylül 1990'da karanlık güçler tarafından katledilmiş aydınlanma kahramanımız Turan Dursun (1934-1990). Onun da çalışmaları değersizleştirilmeye, katkıları silinmeye çalışılıyor. Dursun'un ölümünün 33. yıldönümünde, onunla çeşitli yayın organlarında birlikte çalışmış olan Ender Helvacıoğlu'nun dergimizin Eylül 2010 tarihli 79. sayısında yayımlanmış makalesini okurlarımıza yeniden anımsatmak istedik: "Turan Dursun gerçeği". Bu vesileyle büyük aydınlanma kahramanımızı bir kez daha saygıyla ve özlemle anıyoruz.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı, mali zorluklara karşın, özellikle "50 Soruda" dizisi kitaplarını yayımlamaya çalışıyor. Ahmet Çevik'in "50 Soruda Paradokslar" kitabı geçtiğimiz ay okurlarıyla buluşmuştu. Eylül ayında da dizimizin "50 Soruda Yapay Zekâ", "50 Soruda Evrim", "50 Soruda Arkeoloji" ve "50 Soruda Antropoloji" adlı kitapları yeni baskılarıyla raflarda yerlerini alacak. Bu kitaplarla ülkemiz popüler bilim okurlarına önemli bir katkı yaptığımızı düşünüyoruz.

Bilim ve Gelecek kolektifinde yakın çalışma arkadaşlarımızın peşi peşine kitapları yayımlanıyor. Ogan Güner'in ilk eseri "Hercümerç"ten sonraki ikinci romanı "Ramak" Beyoğlu Kitabevi'nden çıktı. Üretken arkadaşımız Hasan Gören'in dördüncü romanı "Eşikteki Kadın" Everest Yayınları bünyesinde yayımlandı. Psikolog Irmak Gültekin Uysal'ın "İçimdeki Ejderha" adlı çocuk kitabı da Doğan Çocuk Yayınları'ndan çıktı. Arkadaşlarımızı tebrik ediyoruz; okurları bol olsun.

Yine dergi mutfağından arkadaşımız Hasan Selçuk Turan, Derya Ekiz ile hayatını birleştirdi. Mutluluklarının ömür boyu sürmesini diliyoruz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■ ■ KAPAK DOSYASI

Hikmet Kıvılcımlı

Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk kez yayımlanan makalesi:

İnsanın ilahlaştırılma prosesleri:

İskender ve Atila örnekleri 4

Ender Helvacıoğlu

Turan Dursun gerçeği 12

■ ■ BİLİŞİM / İzlem Gözükeleş

Elon Musk'ın WeChat rüyası

gerçekçi mi? 18

Cevdet Kabal

Karbon ayak izi sınıf siyasetinden geçer mi?

1952 Londra sis felaketi örneği 24

Doç. Dr. Murat Karaoğlu

Geçmişten günümüze

cinsellik ve üreme tasarımları 35

Ahmet Doğan

200 yıllık aydınlanma mücadelesi ve kızların eğitimi

'Kız okulları' açma aldatmacası 52

Hüseyin Karakuş

Ahlak mı ibadet mi? 57

Sevilay Özer

Çekirge istilaları ve etkileri 60

Esin Soğancılar

İspanya'da bir komünist ütopya:

Marinaleda 64

■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün

Hangi kanıt daha 'zarif'? 68

■ ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 70

■ ■ KİTAPÇIL / Özer Or 71

Hasan Aksakal

'Burjuva Marx' 'Kızıl Prusyalı'ya karşı:

Max Weber ve sosyalizmi üzerine 72

Ogan Güner

Uexküll'ün canlıların dünyasını anlama çabalarına

getirdiği bakış açısı 75

Prof. Dr. Hasan Aydın

'50 Soruda Paradokslar' kitabı üzerine 76

KİTAPÇI RAFİ / Deniz Karakaş Şencan 78

ÜÇÜNCÜ TEKİR ŞAHİS / Anıl Ceren Altunkanat

Mutsuz çok şükür 80

KAPAK DOSYASI

4

Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk kez yayımlanan makalesi:

İnsanın ilahlaştırılma prosesleri: İskender ve Atila örnekleri

Hikmet Kıvılcımlı

İsa'nın doğumundan üç yüz yıl önce (İskender), dört buçuk yüz yıl sonra (Atila), yeryüzünde Araplardan başka tarihi rol oynayacak barbar kalmadığı ve her olayın kitaba geçmediği çağlarda mitolojiye karışabilmişse, İsa'nın doğumundan binlerce, beş binlerce yıl önceki insanlıkta kişinin tanrılaştırılması kavranılmayacak şey değildir.

Turan Dursun gerçeği

Ender Helvacıoğlu

Turan Dursun, Anadolu'nun aydınlanma sürecini bizzat kendi hayatı içinde tüm keskinliğiyle yaşadı. Esas olarak dış etkiyle değil kendi iç dinamikleriyle, sindire sindire oluşmuş bir aydınlanmacılığı vardır Turan Dursun'un. Bu nedenle Turan Dursun sadece bir aydınlanma savunucusu değildir, aydınlanmanın ta kendisidir, simgesidir.

12

Doç. Dr. Murat Karaoğlu

Geçmişten günümüze cinsellik ve üreme tasarımları

35

Adet kanı, lohusalık ve kadın bedenine ilişkin fizyolojiler anaerkil dönemde tabusal derecede korkulan, saygı duyulan olgular iken ataerkil dönemde iğrenç, tiksinti duyulan, kirlilik, hastalık ve eksiklik olarak değerlendirildi. Erkek egemen kavrayış, kadın bedenini doğaya benzetir. Çünkü, doğa gibi sınırsızdır, öngörülemez, tahmin edilemez, baş edilemez, kontrol edilemezdir. Kan, regl, mens, laktasyon, doğum gibi kadın özellikleri akışkandır, dinamiktir. Cinsellik ve haz egemendir. Erkek ise cinsel hazdan çok estetik ve somut kontrol edilebilir bedeni arzular. Güzel olanı, estetik olanı izleme hazzı ön plandadır.

Karbon ayak izi sınıf siyasetinden geçer mi?

1952 Londra sis felaketi örneği

Cevdet Kabal

1952 Londra büyük sis felaketinden 71 yıl sonra, dünyada daha ağır sonuçlar veren ve çözülmesi daha geniş çaplı mücadeleler gerektiren çevre felaketlerine şahitlik ediyoruz. Ne yazık ki günümüzde çevre sorunları daha kronik gelişim gösteren, küresel çapta bir eylem gerektiren türde. Öte yandan, çevre felaketlerinin temelde işçi sınıfını hedef aldığı gerçeği 1952'den bu yana değişmedi.

24

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Elon Musk'ın WeChat rüyası gerçekçi mi?

18

WeChat, yalnızca insanları birbirine bağlayan bir sosyal ağ olmadı. Aynı zamanda içeriği, fiziksel malları ve hizmetleri de ağına dahil etti. WeChat ile taksi çağırabilir, bağış yapabilir, oyun oynayabilir ve para gönderip alabilirsiniz.

X

200 yıllık aydınlanma mücadelesi ve kızların eğitimi

'Kız okulları' açma aldatmacası

Ahmet Doğan

Gerekirse kız okulları açılmalıymış. . . Kızların okumasını savunuyormuş gibi gözüküp velileri kışkırtma söylemi. . . Geçmiş 1800'lü yıllara uzanan ve Cumhuriyet ile büyük atılımlar yapan kadın hakları, kızların eğitimi, laiklik konularında kaybettiklerini geri almanın peşindeler.

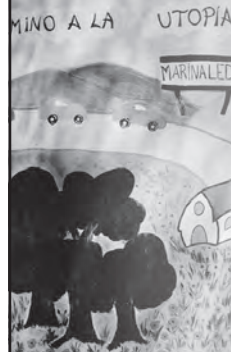

52

64

İspanya'da bir komünist ütopya: Marinaleda

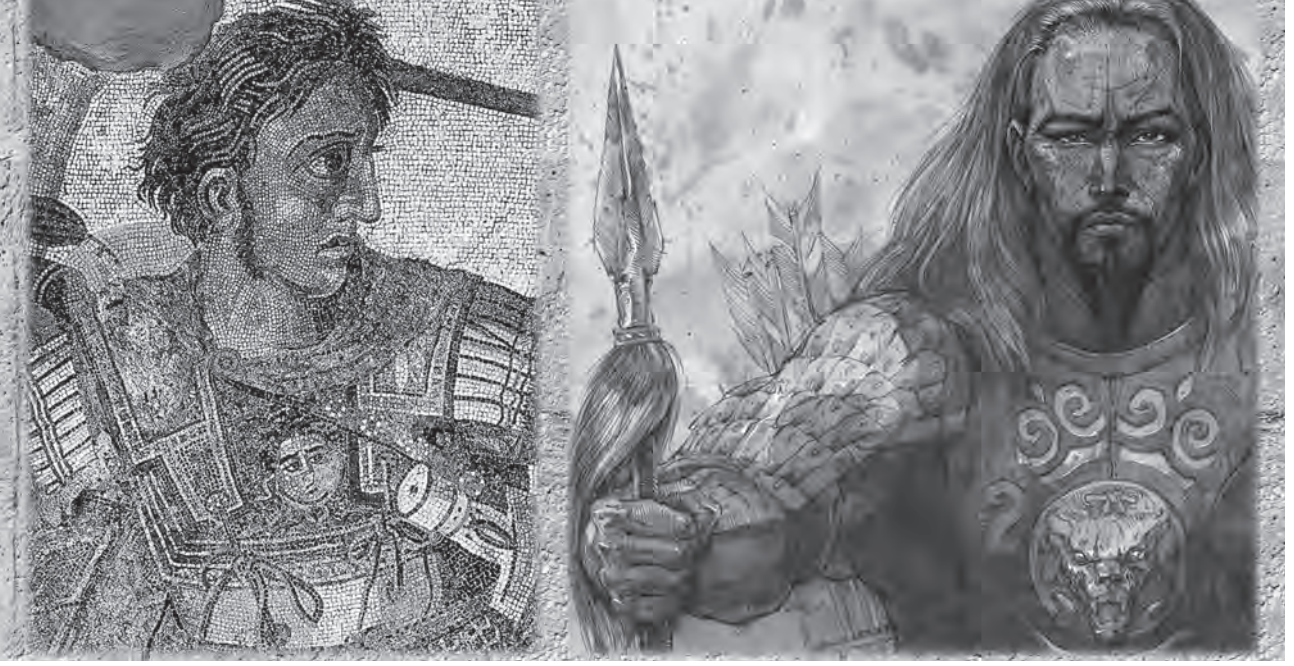
Esin Soğancılar

Gordillo'nun öncülüğünde kasaba on yıllardır İspanya'nın geri kalanının aksine bir yol çizdi: Burada kolektif selamet özel çıkarların üzerinde, iş yaratmak kâr etmekten daha önemli, insan kârdan daha değerli. İşsizlik nadiren görülür, bir kooperatif aracılığıyla herkes üretim araçlarına sahiptir ve konut özel yatırımdan çok kamu yatırımı olarak ele alınır.

Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk kez yayımlanan makalesi:

İnsanın ilahlaştırılma prosesleri: İskender ve Atila örnekleri

İsa'nın doğumundan üç yüz yıl önce (İskender), dört buçuk yüz yıl sonra (Atila), yeryüzünde Araplardan başka tarihi rol oynayacak barbar kalmadığı ve her olayın kitaba geçmediği çağlarda mitolojiye karışabilmişse, İsa'nın doğumundan binlerce, beş binlerce yıl önceki insanlıkta kişinin tanrılaşması kavranılmayacak şey değildir.

Hikmet Kıvılcımlı

Bu yıl Hikmet Kıvılcımlı'nın 52. ölüm yıldönümü. Türkiye sosyalizminin bu en üretken öncüsünün bütün yazıları ve eserleri halen bütünüyle yayınlanmış değil. Son yıllarda bir avuç insanın gönüllü gayretiyle epey yazı ve kitap yayınlanmış olmasına rağmen hâlâ külliyatı tamamlanmış sayamıyoruz.

Bu yılki ölüm yıldönümüne (2023) yeni bir eserini yayına hazırlama görevi de yerine getirilmiş olacak. Önemli bir kısmı ilk defa yeni harflere aktarılmış olan 11 uzunca yazıdan oluşan derlememiz Bilim ve Gelecek Kitaplığı tarafından "Dine ve Politikaya Dair Yazılar" başlığıyla Ekim ayı başında kitap olarak yayınlanmış olacak.

Derginin bu sayısında yayınlanan makale adı geçen derlemedeki yazılardan biri. Daha önce içeriğini dahi bilmediğimiz "İnsanın ilahlaştırılma prosesleri" başlıklı bu yazı, kitaptaki di-

ğer yazıları da yeni harflere aktaran Ömür Yazıcı Özdemir hocamız tarafından çevrildi.

Yazıda Makedon barbar şefi İskender ile başka bir dönemin barbar şefi Atila üzerinden insanın ilahlaştırılması prosesi inceleniyor.

Kıvılcımlı'nın neredeyse bütün ömrünü adadığı (1926'da çalışmaya başladığını yazıyor) Tarih Tezi çalışmasının önemli bir sonuç incelemesi bu yazı. Gerek tarih öncesi, gerekse medeniyete geçilmesinden sonraki dönemlerde medeniyet-barbarlık çatışmasının sonucu olan tarihse devrimler sürecinde insanların toplum şeflerini nasıl ilahlaştırdıklarını sayısız kaynaklardan araştırarak incelemiş.

Kıvılcımlı, komün dönemi alışkanlıklarının günümüzü de nasıl etkilediklerini, o zamandan kalma bazı ritüel ve adetlerin nasıl bugünkü toplum içinde yaşadığını eserlerinde sık sık örnekler. İnsanın putlaştırılması (ilahlaştırılması) da bin yıllar öncesinden beri toplum içinde yaşayan, daha çok kutsallaştırma biçiminde kendini gösteren bir olumsuz gelenek. Bu yazıda bu geleneğin kökenleriyle ilgili tezlerini görüyoruz Kıvılcımlı'nın.

Ahmet Kale

Dr. Hikmet Kıvılcımlı (1902-1971).

Orijinal medeniyet doğuşu kadim tarihte iki çeşitte olur: 1) Medeniyet bir kere doğunca çevresindeki barbarları alt ederek buyrultusuna alır. İlk **Sümer** medeniyetinin doğuşu böyledir.

2) Çevre barbar kentleşmeyerek ulaştıkları yukarı barbarlıktan sonra kendilerinden önce gelmiş çöken medeniyeti alt ederek buyurultularına alırlar. Sümerlerden sonraki **Keldan** medeniyetinin doğuşu böyledir.

Bu her iki üstün gelir, zafer üzerine, fatih torununu temsil eden başbuğ bilhassa alt olan yığınlarca az çok tanrılaştırılır. Ancak, iki olayın mekanizmasındaki başkalık, hatta zıtlık yüzünden; birinci şıkta medeniyetin üstünlüğü **mutlak** olduğundan, onun fatih-i mümessili, yenilen barbara tam Tanrı, doğrudan doğruya kahredici, mutlak **Allah** gibi gözükabilir ve bir sözle Allah olur; ikinci şıkta, barbarlığın üstünlüğü **izafi** olduğundan, onun galip-i mümessili yenilen insan artık tam Tanrı değil de, Tanrı gücünü edinmiş yiğit, izafi bir Tanrı, **yarım-Tanrı** gibi gözükür. Bütün geleneklerde ve mitolojilerde görülen Tanrı ve yarım Tanrı kilitlerini açacak anahtar budur.

Medeni başbuğ neden mutlak Tanrı'dır da, barbar başbuğ yarım-Tanrı olur?

Besbelli: Geri barbarlık üzerine galip çıkan medeniyet başbuğu hem ileri bir **düzen** (rejim) hem hep **kut** mümessilidir. Üstünlüğü mutlaktır. İleri medeniyet üzerine galip çıkan barbar başbuğu kutun mümessilidir, ama temsil ettiği düzen (rejim) geri, barbarlıktır. Onda "mutlak kemal" yoktur. Onun tanrısallığı vardır: Mademki güçlüdür, o zamanki toplum kişisi için tanrısız olmayan güç üstün gelemez. Mademki üstün gelmiştir: kutlu, demek tanrısaldır. Öyle iken medeniyet önünde eksigi vardır barbarlığın: Tanrılığı kusurludur, yarımıdır.

Tanrı'nın birinci Sümer orijinal medeniyetinden sonra: medeniyetin çevrelerinde "kent" kolonileştirmeleleriyle yapıtları az çok "**barışçıl içe işleyen**: musallahane hulul" gibi gözük-tüğünden az göze çarpar. Hiçbir vakit, **tarihsel devrimlerin** bir avuç barbarın muazzam bir medeniyeti gü-rültülü devrimi kadar büyük hailerler yaratmış sayılmaz. Onun için, bizim

alışılmış manzaramıza göre medeniyeti hep ikinci tipte doğmuş sanırız. Gerçekte bütün **orijinal** medeniyetler: **kentleşmeden** doğdukları gibi, önce barışçıl kolonizasyonla belirirler. Sonra kolonizasyon kentleşmesinin etkisine karşılık tepki gibi yaman barbar akını tarihsel devrimi gerçekleştirebilir.

İkinci tipte (barbar sitelinin çöken medeniyetleri temizlemesi: barbarın medeni üstünlüğü ile) doğan medeniyetlerin insanı yarım-tanrılaştırmasına bütün Yakın Doğu, Uzak Doğu ve Akdeniz Müslümanları ve mitolojileri sayısız örneklerle doludur. Biz, onların insane¹ karanlıklarından az belirli kalanlarını ayrı konu sayarak, yalnız, söylediğimiz yazılı tarih aydınlığında, herkesin gözleri önünde geçmiş çok yakın ve en iyi bilinen iki örneğini hatırlayalım: 1) İskender, 2) Atila.

İskender

Her iki tipte de insanın ilahlaşması: daha geri daha barbar olanların daha ileri, daha eski medeniyetlere üstün çıkmasıyla paraleldir.

İskender, barbarlıktan medeniyete henüz atlamak üzere olan **Makedonyalıların**, bütün barbar geleneklerini kentleri içinde aşırıca korumak için çırpınan Elenlerin el ele vermesiyle "cihangir" olmuştur. Bu taze barbar **şef**, eski geleneksel büyük uygarlıkların çok yakından etkisi altında kaldığı için çarçabuk **sonsuzlaşma** konağına varan Perslere üstün gelmiştir.

Atila, henüz göçebe barbarlığını çadırlarıyla birlikte taşıyan Hunların, çevrelerindeki bütün barbar göçebe-lerle el ele verip, uygarlığın tam son-

suzlaşma konağına erişmiş olan Romalılara üstün gelen şeftir... Yalnız burada Atila çağı büsbütün İskender çağı o kerte olmasa bile gene **tüm karanlık dar bölge** içinde geçmez. Bunu göz önünde ve aydınlıkta geçer. Örnek medeniyet Irak'ın daracık güney bölgesinde veya aşağı Mısır'ın Yukarı Mısır gibi sıkışık Nil çamurluğunda dünyadan habersiz kapalı ufacak bir bölgede bir küçük kandil ışığı iken; barbarların medenileşme prosesinde üstün gelen şef kolayca, neredeyse kendiliğinden üst insan ve Tanrı oluvermiştir. Çünkü oralarda üst insan barbarları alt eden medeniyet sembolüdür. En modern çağda böyle ufacak karanlık toplumların medeniyetleştirici kişileri nasıl tanrılaştırdıkları Afrika oymaklarında pek çok görülmüştür. A. Lang, Mısır Tanrısı Oziris'in masalını olduğu gibi okuyunca şu intibainı açıklamaktan geri kalamaz:

"İnsanlık aşağı Amerika ve Afrika ırklarında dilden dile dolaşan medenileştirici kahramanlara ait lejandlarla şaşılabilecek benzerliği önünde donakalacak."²

Yeryüzünün en ücra köşesinde, Amerika ve Afrika vahşileri kadar geri bir karanlıkta geçmeyen ve medeniyetin barbarlar üstüne zaferini değil, tersine barbarlığın daha medeniler üzerine zaferini temsil eden İskender ve Atila olayları Elen tarihinde bol bol göreceğimiz yarım-Tanrı: Heroslar (kahramanlar)dan yukarıya çıkamazlar. İster filozof Eflatunların (Demiurge: Yaratıcı Tanrı)sı, ister şair Homerlerin (Heros: kahraman)ları olsun, ortada bir hanrılaşıma vardır. "Medeniyetleştirici kahraman"lar, yal-

İskender, barbarlıktan medeniyete henüz atlamak üzere olan Makedonyalıların, bütün barbar geleneklerini kentleri içinde aşırıca korumak için çırpınan Elenlerin el ele vermesiyle "cihangir" olmuştur.

nız çağları için değil, bugün o çağların "ruh"una tapanlar için dahi, gene hâlâ birer "insan-üstü" veya Hitler'e yakıştırılan "üst-insan" sayılırlar. Elen medenileşmesi gibi uyanıklıkta yetenekli gelişmelerin çağında İskender'i gözetleyelim. "Cihangir"liğe çıkacak: yani, çağının bütün medeniyetce kaplanılmış alanlarını (Medeniyet daima: "bütün cihan" sayılmıştır!) yarım barbar salgınına uğratacak. Asya'dan Elenleri ilk medeniyet ağlarıyla sarmaya gelmiş Apollo'nun gizli teşkilat merkezi Delphe mabedine varıyor. Karşı koyan Teb kentini temelinden kazıyıp atmış bir üstün kişi olduğu için kimsenin yapamayacağını yapar. Kılına dokunanın kellesi giden Pythie'yi (Delfi dışı kâhinini) ayağına çağırır. Ondan girişeceği savaşa zafer fermanı isteyecektir. Pythie, belki de geldiği menşee, Asya'ya karşı -büyük Perslerden gördüğü gizli açık yardımlar tanrısal sunular yüzünden- bu kanlı seferi onaylamaktan kaçınır. Plutarque taraflıca anlatıyor:

"Rahibenin orakel (kehanet) vermeye izinli olmadığı uğursuz (néfasde) günlerdendi. İskender önce rahibeye tapınağa gelmesini rica ettirdi; rahibe kendisini yasaklayan kanunu bahane ederek söz dinlemedi. Bu sefer İskender kendisi gidip onu zorla tapınağa sürükledi. Bu güçle yenilen rahibe haykırdı: 'Ey oğlum, sen yenilmezsin!'. İskender bu söz üzerine başka kehanete ihtiyacı olmadığını; istediğini Pythie'den almış bulunduğunu söyledi."³

Gözünü kırpmadan babasını öldürmüş barbar İskender, Elenleşmiş Truva'da "Aşil'in mezarı üstüne yağ

serpti; adet üzere, arkadaşlarıyla birlikte çırpıplak koşular yaptı."⁴ Granique ırmağına geldi. Makedonya kraları Desius ayında yürümeyince: "Bu ay bundan sonra Artemisus adını alacak"⁵ dedi. Irmak derin, vakit geç diyenlere Hellespont'u (Çanakale boğazını) geçtikten sonra "Granique'den korkarsak, Hellespont'u utandırırız" dedi.⁶ Başında hayran olunacak büyüklükte ve akıllıkta çifte kanatlı tolgasıyla, ok yağmuru altında 13 süvari olarak ırmağı ve bataklığı geçti. Zırhsızdı. Ve tolgasının bir kanadı balta ile kesilirken tepeden tırnağa zırhlı iki Pers başbuğu kılıçla haklandı. Pamphilée (Elenya) çevresinde Phasselis kentinin kamu alanında Théodecte heykelini görünce: "Yemekten sonra, şarapla canlanıp o heykel dolayında dans edip üzerine çelenkler atmaya gitti."⁷ "Bu filozof, Aristo ve felsefe dolayısıyla İskender'e bağıntılı bulunmuştu."⁸ O kentte: "Pas de l'échelle (ölçüsüz) adını aldı."⁹

Yani İskender, çağına dek gelişmiş medeniyetin bu **kültür** konaklarını, çağındaki barbarların bütün **sosyal** değerleriyle sentezleştirmiş yaman çelişmelerin yaylanışı idi. Sanki savaşılmaya çıkmamıştı: Tarih denilen tapınakta insanların kurban edildiği kanlı, ruhani bir ayin yapıyordu. Hiç acaba etmiyordu, telaşlanmıyor, kaygılanmıyordu. Yolu üstünde soysuzlaşmaktan: "armut piş ağzıma düş" olmuş Pers medeniyetini yemek, yağma etmek için kuşaklar boyu yırtınmış bütün yarım-uygar yalı barbarlarını gönüllü taburları halinde dövuştürüp, çökmüş Asya uygarlığının son meyvelerini armut gibi toplamaya gidiyordu.

Bu gidişi hiçbir insan gücü durduramıyordu. Bu yiğit üst-insan yıkmak, yenilmek bilmiyordu. Savaş sarhoşu atılğanlığı altında, en ince sentezi ve taktik hesaplarını planlaştırıyordu. Sonra, hiçbir planı yokmuşça, nazari kuralları çakılınacak kazık saymaksızın, o kez gökten düşen her fırsatı kollayıp, en umulmaz ihtimallere gözü kapalı dalıyor, en ufak şanslara kudurmuşça dalıyordu. Bütün başarı kazanmış barbar fatihler gibi paraya pula minnet etmiyordu. Buna hangi medeni açıkgöz dayanabilirdi?

Yola çıkarken, babasından kalma barbar krallığın nesi var, nesi yoksa, her şeyini, son ve ardına dek açgözlü Makedonlara, Makedonyadan daha erken medeniyete vardıkları için daha soysuzca malcanlı, camgöz Greklere dağıttı. "Dostlarının ev işlerini ["Ekonomi" denilmek isteniyor. HK] inceledi. Birisine bir toprak yapı, ötekisine bir köy, berikisine bir kasaba (Curg), daha ötekisine bir liman okteras(?) (vergi kesme hakkı) verdi."¹⁰ "Bu cömertlikle tacının bütün gelirlerini başkalarına vermişti."¹¹ "Makedonyalı bütün çiftliklerini bu eliaçıklıkla harcadı."¹²

Hiçbir şeyciği kalmadığını görünce telaşlanan yoldaşı Perdicus, kendine de hediye uzatılırken sordu:

- Ya kendine ne saklıyorsun?

- Umutlar!

- Söylesene, biz de onu paylaşacağız. Değil mi ki yaptıklarını paylaşıyoruz.¹³

13 kişiyle arkadan gelecek piyadeye yol açmak için çamur içinde, zırhsız, mızrağı kırılınca kılıçla saldırıp "çılınca ve düşünceden çok bunakça harp etti."¹⁴

En çok satılmışları yıldırma istiyordu.

"Persler az güç gösterdiler. Uzun boylu dayanamadan arka çevirdiler ve Grek Mersenerleri (parayla tutulmuş Elen askerleri) bir yana bırakırlarsa, hep kaçtılar. Elenler (Baqpar: gündelikçi askerler) tepeye çekildiler ve İskender'den kendilerinin de içlerine alınmalarını istediler."¹⁵ Plutarque bile hayran olduğu İskender'in bu Grek isteği önünde tepkisini pek sindiremiyor. İskender kimseyi dinlemedi. Satılık Elenlerin içlerine, koyun sürüsünü dalayan kurt gibi saldırdı. Az kalsın gidiyordu: Atı kılıçlandı. Yayan atıldı.

İskender sanki savaşılmaya çıkmamıştı: Tarih denilen tapınakta insanların kurban edildiği kanlı, ruhani bir ayin yapıyordu.

Ne yapacaktı çöken bir rejimin alçak zalimlerine maaşla uşaklık eden bekçi köpeklerini?

"Bu yerde çok yaralı ve ölen oldu. Çünkü tüm yiğit olan ve umutsuzca dövüşen kişilerle savaşıyordu."¹⁶ 20.000 yayan, 2500 atlı "barbar" [Elenler medeni Perslere "barbar: yabancı" diyorlardı] öldü. İskender'in verdiği ölü, Aristobule'a göre: 9'u yaya olmak üzere 34 kişicikti! İskender bu 34 ilk şehidinin "hepsine tunç heykeller döktürüp, Lysippe ırmağının dibine attı."¹⁷ Ganimetten "Grekleri çekecek" 300 düşman kalkanı yolladı. Anasına kupa ve Pers halıları yolladı. "Kendisine az bir şey aldı"¹⁸ ve oracığa yığdığı bütün *Λαφύρας Σάπρις* (düşmanın yüzülmüş malları) üzerine şunu yazdırıp bıraktı: "Filip'in oğlu İskender'le, Lasedemonlar hariç-Grekler bu ganimetleri Asya'da oturan barbarlardan aldılar."

Üzerinde taşıdıkları bile "kendisinin" değildi: önu "çifte boynuzlu Zülkarneyn" tolgasını, silahçı Théophile demirden yapmış, gümüş gibi ak parlak etmişti. Kemerle bağlanık Sicilya gömleği üzerine çektiği çifte ketenden sözde "zırh"ı, ancak sonraları, Issus zaferinde Acemlerden almıştı. "Harika su verilmiş" pek yekinek ve her savaşta kullandığı kılıcı Citienler kralının hediyesiydi.

"Θεός: Teon" (Tanrılar) a "Ζεύς" etise (kuvvetli kurban) lara "Ἡρώς" Erosin" (kahramanlar) a "Ἑκάτοχος" eskheise" (sunular) saçar ve filozoflara gizli mektuplaşmalar ve renkli çelenkler, üvez ağacı kabuğuyla kağıdı dingiline bağlanmış boyunduruğun "çözene ören imparatorluğu adanmış"¹⁹ Gordion'un kördüğümüne kılıçlar atarak, kalçasından, omuzundan kılıçlar yiyecek; her gördüğü ırmağın buzlu sularında sabah akşam banyolarını hiç unutmadan aldığı için ölüm döşeklerine düşerek; ama düşman yaklaşınca (Akarnanya'lı Philip Acem'e satıldı, Varank kızını alıp seni öldürecek) diye jurnal veren Karmenian'ın mektubunu sakladığı yastığının altından Philip'e uzatırken, ya ölsün, ya kalksın diye getirilen son korkunç zehirli ilacı yine Philip'in elinden alıp dibine dekimekten gülümseye gülümseye baygın düşerek tek şey için: şan olsun diye yürüyordu.

Dövüşürken Frenklerin "illumine: meczub" dedikleri güneş çarpmış bir çılgındı; düşünürken "başkalarını iktidarla değil, yüce bilgilerle aşmayı isterim" diye yazdığı büyük öğretmeni Aristot'un bilgeliğine dayanırdı. Çanakkale'den 30-34 bin yaya, 4-5 bin atlı ile çıkmıştı. İssos'da Pers medeniyetinin 600 bin kişisini tuz buz etti. Gene de zafer: ihtiyatlılığını azaltmadı. Gerisini sağlamadıkça "arpa tanelerinin havada sıçrayıp kalktığı görülen "toprağı ateşle doygun (meşbû) Babilonya toprağı"na basmadı. Önce bütün Grekleşmiş Doğu Akdeniz kıyı kentlerini avucu içine aldı. Pers boyunduruğunu kırmak için göklerden güç bekleyen (Grek medeniyeti kadar çökkün, ama Grek medeniyetinin büyük öğretmeni) Mısır'a damgasını vurdu. Egemen Asya İmparatorluğu'nun kolunu budunu budadı.

Onun için Fenike ve Kıbrıs kralarını zafer alayına kattığı halde, tek kafa tutan en büyük ve en eski Akdeniz bezirgân kenti "Tur: Tyr" a çok içerledi. Onu ardında çibanbaşı gibi koymadı. 7 ay kuşattı kıyından bendler, cihazlar işledi. Denizden 200 galler yol kesti. Hücumlar bir gün dinmedi. Rüya da Hercule (Güç Tanrısı) surların üstünden İskender'e el etti. Olmadı. Turlular, kös dinlemişlerdi: "Aleksandirist: İskenderci" saydıkları Apollon'u ("Delfi'de kehanet yapan "Güneş Tanrısı"nı) bile İskender'den yana kaçmasın diye zincire vurdular. Kent düşerdi. Grekler uzunca boyulu işlere alışkın değillerdi. Neredeyse civıtacaklardı. İskender bu sefer rüyasında bir "Sadyre" görüyordu: cide gibi oynayıp, ele avuca sığmadan kaçıyordu bu kır tanrıçığı. Derken, ansızın İskender'in kucağına düşüvermişti. Bilgeliğin yorumu basit bir çeviri

"Tanrı'nın oğlu" İskender, öteki oğul da olmadığı için, "bütün insanların kralı" bulunduğu için "buyuran, ağır basan" Tanrı oluvermişti. Müslümanlık bile ona "Zülkarneyn" peygamber diyecektir.

oldu: "Satir" sözü Rumca: "Sa Tyros" sözcüğünden geliyordu!

Grekler böylece oyalanadursunlar. Bocalamayı gören Antiliban Arapları, rüyaları bilmedikleri için İskender'i arkadan vurmaya geldiler. Makedon-yalı, belli etmeden bıraktı "Tur" savaş yamacını sadık birkaç adamıyla eğitmeni Penipon Lysimaque: (Ben de geleceğim, Phénise'en daha az cesur ve daha çok yaşlı değil ya!) demişti. Son, sarpa Lübnan kayalıklarında zırhlarını güç taşıyan bu yağma ve yiğitlik düşkünü eğitmeni, dağ başında koymamak için neredeyse kucağında taşıyordu. Birlikte gelen askerler, ileride giderek yollarını bitirmişler, onları yalnız başlarını kaldırsalar, İskender'i görüp yakalayabilirler. Ateşin çevresine oturmuş, ısınırlardı. İskender, dayanamadı. Araplar doğrar doğramaz, ucu yanar odunu kaptı. Askerlerine yetiştirdi. Daha büyük ateşler yaktırdı. Şaşırان Arapların çoğu kaçtı. Saldırını ezildi.

Daha beklenemezdi. Barbarın görünmez kılıcı, gizli silahı: büyüyüydü. İskender'in geceli gündüzlü yanından ayrılmayan ak saçlı kâhini Aristandre kesilen kurbanın içini bekleyenlere heyecanla sağlak verdi: "Bu ay içinde şehir alınacak!" der demez Makedon-yalılar dağlı kakhahalarını koyuverdiler. Neye güldüler bunca ağırbaşlı kişi bir tanrısal habere? Çünkü: içinde bulundukları ayın son gününde idiler... Ayın otuzu mu? İskender, o günü yasak ediverdi. Bütün ordugâha borularla bildirdi: Ayın 30'u yok! Bugün ayın 28'idir!.. Bütün cephelerde genel taarruza kalkıldı. Uzakta bitkinlikle dinlenen Grekler anacık babacık gününü görünce koştular. Tyr o gün alındı. (Orakel) yerine geldi.

Bu teferruat gibi görünen uzunca anlatışımız: Bütün "tarihsel dev-

Dövüşürken Frenklerin "illumine: meczub" dedikleri güneş çarpmış bir cılgındı; düşünürken "başkalarını iktidarla değil, yüce bilgilerle aşmayı isterim" diye yazdığı büyük öğretmeni Aristot'un bilgeliğine dayanırdı.

rim" barbarlarının hepsine ortak bir örnek olduğu içindir. "Suriye'nin başkenti" Gaza alınırken uçan kuş, İskender'in omzuna bir kesek düşürdü, gitti mancınık iplerine takılıp yalandı. Aristandre yazdı: İskender omzundan yaralandı, Gaza alındı! İskender çok zılgıtını yediği eğitmeni Léonidas'a: 100 talent mürsaf ile 500 talent günlük gönderdi. Çocukken İskender'in avuçla günlük harcadığını gören Léonidas azarlamış: "Bu ıtır-ları veren ülkeyi alınca günlüğü böyle israf edebilirsin. Şimdi tutumlu kullan!" demiş. İskender de şimdi eğitmenine yazıyor: "Bol günlük ve mürsaf yolluyoruz ki, Tanrılara karşı pinti davranmaktan cayasın!" Her şey masal dünyasıdır. Omiros'un yarım-Tanrılarını Mısır'da geziniyorlar. İskender: Elenlerin oturdukları ve adlarını bırakacakları bir şehir kuracak. Surları çiziliyor. Rüya: Ak saçlı, saygıdeğer yaşlı İskender'e okur:

"Au sein des rastes mers dont égypte est haignée

Est l'île de Pharos, dés longuete-nops renomme"

"Mısır'ın yıkandığı engin denizle-rin kucığında

Uzun zamanlardan beri ün salmış Pharos bir ata!"

Bu Homer'in sesidir. İskender uyanınca Farus'a koşar. Mimarlar yanaşır bulamazlar. Kentin temellerini onla çizer çizmez, neredeyse kıyamet gibi kuşlar üşüşürler. Hilal biçimli Farus yarımadasında "Makedonyalı manto-suna benzer"²⁰ sur temellerinde gibi bütün unları yerler. İskender bozulur. Kâhinler yorumlarlar: İskenderiye bol

nüfusu besleyecek!

Artık Allah'a gelmişizdir: Jupiter Ammon'a varılacak. Ama o çölde kos-koca Cambyse'nin 50 bin kişisi susuzluk ve güney sam yeliyle boğulmuş. İskender yola çıkınca gökten sular boşanır. Şaşırان askerın önüne kargalar düşerler: Gecikeni bekleyip, seslenerek öncülük ederler: kargadan al haberi... Bu "karga"ların hangi oymak totemi olduğunu tarihımız yazmıyor.

Tapınağa varılınca: Ammon'un peygamberi, Tanrı ve babası adına İskender'i selamladı. İskender sordu: babamın kanlıları içinde öcüm-den yakasını kurtaran oldu mu? Peygamber: "Daha iyi konuşun, babanız ölümlü değildir." karşılığını verdi... İskender, Jüpiter'e en muhteşem sunuları yaptı ve rahiplere zengin hediyeler verdi."²¹ Böylece İskender'in babasıyla, Greklerin ve Mısırlıların Allah-babaları birbirine geçti. Bunu Ammon gibi peygamberin iyi Rumca bilmemesine bağlayanlar da var: "Paidion: oğlum" diyeceğine İskender'e: "Paidios: Jüpiter'in oğlu" çıkmış ağzından... "Mısır'da İskender: filozof Psammon'la yaptığı konuşmada, Tanrı bütün insanların kralıdır, hikmetini alkışladı: Zira her varlıkta buyuran ve ağır basan şey tanrısalıdır."²²

Böylece "Tanrı'nın oğlu" İskender, öteki oğul da olmadığı için, "bütün insanların kralı" bulunduğu için "buyuran, ağır basan" Tanrı oluvermişti. Müslümanlık bile ona "Zülkarneyn" peygamber diyecekti.

Medeni insanlara üstün gelen barbar şef kime karşı tanrılaşacaktı? Kendiliğinden belli: ya geleneklerine,

alt ettiklerine karşı "bozulmuş" Grekler dalkavukluk etseler bile, kaba barbar Makedonyalılar, kılıçlarıyla yücelttikleri savaş yoldaşları İskender'in Allahlığını yutamazlardı. Onun için İskender'in kendisi de, üstlerine ikide bir Tanrı olmadığını ispat ediyordu. Okla yaralandığı zaman gösteriyordu: "Dostlarım, yaramdan sahici kan akıyor. Tanrıların damarlarında dolaşan akıyor değil bu" diye acıdan inliyordu. Müthiş bir gök gürültüsü üzerine herkesin ödü patlayınca, Anaxarque sordu:

"Jüpiter'in (en büyük Tanrı'nın) oğlu, bütün bu gürültüyü hep sen yapıyorsun değil mi?"

İskender ona şu karşılığı verdi:

"Senin beni bastırmak istediğin gibi, ben dostlarımı korkutmaya bakmıyorum. Sen, soframda satrap başları yerine yemek yedirdiğim için benim şölenlerimi alçaltansın!"²³

Plutarque, pek tuttuğu İskender'in tanrılık yanı için dizer:

"Genel olarak İskender yabancılara [Grekler ecnebiye "barbar" derlerdi. Ecnebler de Grekleri "barbar" sayardı - HK] karşı pek mağrurdu. Onların önünde tanrısal bir babalık ve oğulluğa inanmış görünmek isterdi: Greklere karşı daha sakinkan davranıyordu ve yalnız çok daha kendini tutarak tanrılaşıyordu."²⁴

Atila

Atila, İskender'den yedi yüz yıl sonra geldi. Girdiği topraklar, yeryüzünün tek-tanrılı ikinci en büyük dininin, Hristiyanlığın yarı soyut Allah'ına ulaşmıştı. Atila üstün gelince, "üst-insan"lığını, tabiat-üstü, madde ötesi iktidarını dayatmaktan geri kalmadı. Barbarlar onu kendi Allahlarının meclisine, medeniyetler İsa Tanrının katına karıştırdılar.

Atila, Roma'ya saldırmak için, kendi Akhunlarından sonra, birlikte gelmeyen doğudaki Karahunların da oymakbaşlarını kopardı. Bu işte kendisine olağanüstü entelijenslik eden, Akatzislerin başı yaşlı Kouridakh bile: "zafer meyvelerini paylaşalım" diye çağırıp temizleyecekti. Gün görmüş Kauridakh'ın karşılığı şu oldu:

"Ben bir insandan başka bir şey değilim. Cılız gözlerim güneşin ışığına dik bakamazken, Tanrıların en büyüğünün parlıtısına nasıl dayanır."²⁵

Ve gitmeyip kelleyi kurtardı. Daha yarım cihangir iken Atila, barbarlar için: “Tanrıların en büyüğü” olmuştu bile.

“Kendisinde hiçbir din inancı bilinmiyordu. Hiçbir ibadette bulunmuyordu. Yalnız, Moğol imparatorlarının şamanları gibi hizmetine bağlı sihirbazlar, önemli ahval ve şartlarda yılanın gözleri önünde geleceğe danışıyorlardı.”²⁶

Atila, insan-üstü gücünü, doğru tanrılardan aldı. Romalılara göre:

“Pontik (Karadeniz) ovalarda oturan kadim Sikitlerin putu, yalnız ucu görünen toprakla gömülü bir kılıçtı.”²⁷ Buna (Grek Savaş Tanrısının Mars’ın kılıcı deniyordu. Bir sığır taç ayağı yaralanan sığırının kan iziyle bu Tanrı kılıcını parıl parıl buldu. Atila’ya getirdi. Bu “bütün dünya ulusları üzerine (mukadder: kader gereği) egemen olması için kendisine verilmiş göğün hediyesi”²⁸ sayıldı. “O andan beri Atila, bütün barbarlığın efendisi ve imparatorluğu gibi davrandı ve konuştu.”²⁹

Gothların Scald (tarihçi-şair)lerine göre bütün Hunlar insan-üstü kötü ruhlar, cinler, perilerdi. “Grek kralı Filimer zamanı all-zunesler, yani si-

hirbaz olduklarından kuşku edilen kadınlar ordudan ta Sikitya’nın (Hun ülkesi) diplerine dek kovuldular. Bu kadınlar orada pis, kendileri gibi çöl sürtüğü ruhlarla karşılaştılar; hep birden kucaklaştılar ve kucaklaşmalarından yırtıcı Hunlar ırkı doğdu.”³⁰

Hemen bütün Cermen lejandları ve gelenekleri Atila ile doludur. Atila öldükten 4-5 yüz yıl sonra, her Cermen kahramanıyla yan yana efsanelenişir:

“Kim inanır buna? Kutupların buz sisleri ortasında İzlanda ve İskandinav’da Hunların büyük kralı üzerine geleneklerin en büyük intibai belki tecessüsle kabul edildi; Norveç Grönland’ının scaldları Atila’nın en sadık hatıralarını Atla-Mâl ve Atla Guida (Atila recit ve chaulları) adlı iki destanla bize intikal ettirdiler.”³¹

Burada Homer ve Virgil’in (İliya, Emée) destanlarına soktukları Yunan tanrılarının bütün maceraları, Atila çevresinde Cermen yarım-Tanrı kahramanlarıyla tekrarlanılır. Sigurt (Alman destanındaki Siegfried) Skandina ve Volsunglar ırkındandır. Volsung “ışığın çocuğu”dur. (Perslerin “Hürmüz”) Ren ırmağına gelince ona karşı çıkılır. Viflung (Güney Almanlarca Viefelungen)

“karanlıkların çocukları”dır. (Perslerin “Aheran(?)”!) Volsunglar Tanrı ırkındandırlar.

Odin’e (bir çeşit cenete) çıkarlar. İnsanlar arasında zenginliğe, bilime, başka tasarruf ederler. Son mümessilleri Sigurt’dur.”³² İşte bu Sigurt’a gelince öndeyiz: “Bir dağ yamacında Fafnir adlı ejderha bir hazineyi muhafaza ediyor. Ejderha (tıpkı Greklerin Teber masalındaki sfenks gibi) konuşan ve geleceği bilen bir yılandır. Sigurt (tıpkı Oedipus gibi) mağaraya gidip onu öldürür. Kalbini koparır pırzola eder. Yiyince kendisinin

(bütün Grek mitolojisini dolduran) bir tenasüh (metamorfoz) olur: Kuşların dillerini anlar.”³³ Aynı masalın Alman çeşidinde (Sdyn ırmağına topuğundan tutulan Aşil gibi) ejderha kanında yıkanıp (Aşil’in topuğu yerine) iki küreği arasına düşen bir ıhlamur yaprağı kadar bir boynuzdan balık pulu gibi zırhtan mahrum kalır. Bir yerde Brumehilde Valkyrie: “Odin’in kızı iken, Atila’nın kız kardeşi olur.”³⁴ Bir yerde: Sigurt kahraman: Ghilie ile Grimhilde’nin kızı Gundura bile olur. Gundura önce hazineye konmak için iki kardeşi Niebelingelere (Gunther’le Hagen’e) kocasını küreğinden vurdurur. Sonra pişman olur. Kendisini öldürür. Ve kahramanın yanacağı ateşe kendisinin de atılmasını emreder. Böylece Sigurt ile Gundura: Valhalla’da ebediyen birlik olurlar. Başka yerde: “Bu aynı Gundura’yı Atila evlenmek üzere arar. Evlenir. Ve ikisinin Hunlar arasında bulunuşu, hiçbir şeyin önüne geçemeyeceği bir fatalite değildir; kocası, kardeşleri ve kendi üzerine korunç katastrofları çeker.”³⁵ 7 gün serin dağlar, 7 gün mendirekli ırmaklar 7 gün korkularla kız hun gelin gezilir. Gudruna Atila’yla istemeyerek, ana ve kardeşlerinin zoruyla evlenir. Daha ilk gece “Norneler (İskandinav Parque: ev tanrıları) Atila’nın üstüne büyülerini saçtılar.”³⁶ Sonra kadın, Atila’nın sarayında krallığı kayıptanmış Théodorie ile: “Bir tek defa, sahibi, şerefli kralı, uluslar şefini kucakladım, ama düşüncelerimiz asla aşk değildi” diye Atila’ya itiraf ettiği biçimde resmen düşer kalkar. Atila Sigurt’un karısına düşen hazineler için Yenbelunfeleri çağırır. Tuna kalesinde verdiği bir şölenle sel gibi kan akar. İki kardeş esir düşerler. “Hazine renk dini” denince “akla gelen Atila Yenbelunf’u (Gudunter’i) yılanlar dolu sandığa attı. (Şimdiki gibi zindana atılanların üstleri aranmazmış o zaman) Gudunter’in rebapı yanında idi. Ayağıyla tellerine vurdu ve bütün erkekler sıçradılar, bütün kadınlar ağladılar. Yılanlar sakinleşti, aspic (engerek)ler uyuytu. Ama, Atila’nın anası engerek yılan oldu. Yenbelunf’nin üzerine atıldı (Grek Allahlar kodaman Zeus’un) Kafkas dağlarına zincirlendiği kıvılcım hırsız promete tanrısının akbabası gibi Yenbelunf’nin ka-

Barbarlar Atila’yı kendi Allahlarının meclisine, medeniyetler İsa Tanrının katına karıştırdılar.

ra ceketini kemirdi. Gudunter gülerek öldü ve Odin'in sofrasında aseler (tabiat güçlerini temsil eden İskandinav ilahları) ile cervaise (kadim Golva birası) içmeye gitti.³⁷

Gudruna, kardeşlerinin ruhları için çektiği bir şölenle Atila'ya (tıpkı Zeus'u denemek için ilahlara çektiği ziyafette oğlu Pelop'u kesip sofraya koyan Kayseriye kralı Tantal gibi) ondan doğurduğu iki oğlunun kalbini yedirdi. Thierry sorar: "İskandinav şairleri Hunlar kralını Odinisme'nin yarım-tanrıları arasına katıp, onu iki defa, Sigurt'un hem-karısına aşık etmeselerdi. Kendi başına pek güzel olabilecek bu mitolojik masalda Atila'nın ne işi vardı, denilebilir."³⁸

Böylece, Atila, yaşadığı çağdan altı yüz yıl sonra (10. yüzyılda) bütün Avrupa barbarlarının savaşta ölen kahramanlarının durağı Valhalla'ya karıştı. İlahların habercisi kahramanlara bira sunan alt tanrılarca evvela Valkiri'lerle evlendi. "Nimnesingerler (Cermen "aşık"ları saz şairleri) ellerinde rate (telli saz)larıyla: iyi kral Atila'yı Cermen gelenek ve lejandları içinde terennüm ettiler. "Her hakikati Goth milli eğitim içine giren bu poemleri (destanları) ezbere biliyordu."³⁹

Tek-tanrılı din, Hristiyanlık bile Atila'yı 5 yıl Hristiyan yaptıktan, Allah'la pazarlığa sokmaktan kendini alamadı. Üstün-insan Atila, Roma'nın yıkılış günlerinde halkı teşkilatlandıran kilise için de kaçırılmaz bir fırsattı. Hemen (İskender'i Tanrı'nın oğlu yapan Mısırlı Jüpiter-Ammon babası gibi) Roma kilisesi de Atila'yı "Atila flagellum Dei: Tanrı'nın Topuzu

Atila" yaptı: tıpkı İbrani peygamber İsaie'nin Asur kralını "Vierga Fuzaris Dei: Tanrı Gazabının Sopası" yaptığı gibi...

Avrupa barbarlığını egemenliği altına sokmak isteyen Hristiyanlığın mitolojisi için Atila'dan elverişli **üst-insan** bulunamazdı. Atila sağken, Hunlardan kaçan barbarlar Hristiyan ilahlarına sığındılar. Atila ölünce, sürüp gelen yeni barbarlara Atila'nın örneği ile Hristiyanlık biçildi. Atila'ya güya Troyes kapıları Eizze Lou (kurt) açtı. Hun ordusu çevresinde yeşil bir buluttan başka şey göremedi. Saraylar çapuldan kurtuldu. Metz'de Saint-Edien'in Oratair'e yeni çapula gelen Hunlar bir kaya ile karşılaştılar. Dieuz'da piskopos Saint-Aucter zincire vurulunca bütün Hunlar kör oldular. Ancak Eizze serbest bırakılınca gözleri görebildi. Atila'ya "Tanrı'nın topuzu" adını veren târik-i dünya (Ermit) Châlon Savaşı'nın arifesinde o civar ormanlarında oturuyordu. Ermit Atila'ya: "Sen Tanrı'nın topuzusun, ama Tanrı hoşuna gidince öç aygıtlarını kırar" demişti! Alpler ötesinde kötü bir din adamı kim olduğunu soran Huna: "Tanrı uşağıyım" deyince, "Peki! Kötü uşak kırbaçlanmalıdır" karşılığıyla dayak yedi. Ölü evliyalar mezardan çıkıp o halkı kurtardılar.

Gerçekte Atila 452 yılı Pö kuzeyinden aşağı inmediği gibi, Rouvenne'nin de ömründe geçmemiştir ama Angellus'un Sandificat'a göre Atila 452 yılı altın zırh ve kalkanı, alnında parlak sorguçuyla Raven'i kuşattı. Piskopos Jean kanı

nı adadı. Tanrı çık dedi. Hristiyanlığı beyazlar giymiş kız oğlan kızlar, buhurdanlar, bayraklar, halılar, çiçekler içinde gören Atila, o saat hak yoluna girdi. Romalılara alçakgönüllülük öğüdü, kızlara çeyizler dağıttı. Hele Traves civarında 10 kızının da meşru olduğunu öğrendiği dul kadına damat bulması için yapmadığını komadı. Kalabriyalı Şair Marullus, kendisini Tanrılara benzetince Atila küplere bindi: "Bu ne demek? Ölümlü bir kişiyi ulu Tanrılarla ölçüştürmek! Bu bir günah" diye ateşte yakacaktı yağcı şairi az kalsın. Af etti. Avusturya'dan Venedik'e inerken, Udine'de Atila askerine miğferle toprak, kalkanla taş taşıyarak merkezde bir dağ, üzerine şehir kurdu. Justinien çağının Grek filozofu Damascius, üç gün üç gece ölü ruhlarla Atila'nın çarpıştığı kapıyı gözleriyle gördüğünü anlattı. Papa Leon Atila ile Mincie, Tibre kıyısında karşılaştı. Papa Evliya Léon ile Atila'yı iman gücüyle geri çevirdi. Kınayanlara Atila şu karşılığı verdi: "Of! Beni gitmeye zorlayan o papaz değildi; Onun ardında eli kılıçlı bir başkası duruyordu. Buyruğuna uymazsak beni öldüreceğini bildiriyordu." Léon'un ardında kılıç sallayan evliya Sen Pier'di. Hatta bir rivayetce Sen Pol da vardı... Bunların hepsi Toskana, Kalabriya, Karapanya(?) savaşları gibi uydurmaydı.

Böylece Atila, yalnız piskoposlar, papalar, evliyalarla kalmadı. Doğrudan Tanrı ile de buluştu. Chartuisius yazıyor:

"Köyleri yakıp yıktı, şehirleri harap ettirdi. Kaleleri yerle bir etti. Surların taşlarını darmadağın etti... Ahali ona 'Plaga Dei: Tanrı Yarası' lakabını taktı. (Roma'ya yürüyecek) 'ilk gece durağında, çadırı altında uyurken, bir gün melaikesi ona gözükküp dedi: Dinle, Atila, işte sana Tanrı beyin buyurultusu. Aziz kente kızgınlıkla girme. Burada dur ve geri dön. Yeniden Alpleri geçtiği, Herevat ve Esclavenler bölgesine gireceksin; orayı sana bağışlıyorum, çünkü orada oturan uluslar sevdiğim bir krala karşı ayaklanıp onu haince yok ettiler. Lanetimi hak ettiler. Onlar gönüllerinden şöyle geçirdiler: üzerimizde hiçbir kral olmayacak ama kendimiz kral olacağız. Bak hele, itaatinin mükafatı olarak sana daha ne adıyorum: gün gelecek,

Köyleri yakıp yıktı, şehirleri harap ettirdi. Kaleleri yerle bir etti. Surların taşlarını darmadağın etti... Ahali ona "Plaga Dei: Tanrı Yarası" lakabını taktı.

senin kuşağın Roma'yı bütün alçakgönlülüğü ile ziyaret edecek ve torunlarından biri, orada hiç sonu gelmez bir taç giyecektir.”⁴⁰

Allah'la yapılan bu pazarlık Macar mitolojisinde gerçekleşti. Macar geleneklerinde üç büyük destan kahramanını geliştir: 1) Allahsız Atila, 2) Arpad, 3) İlk Macar Hristiyan evliyası Kral Saint Etienne... Ve masal dünyası modern Avrupa milletine ulaşır.

“Atila bu destanı üçüz (Krilaji) üstünde kanat gerer: Ona egemen olur, gizli veya doğrudan karışmalarıyla onu doldurur. Her yerde Macar milletinden ayrılmaz olan Atila millet hayatının hiçbir düşme kalkmasına yabancı kalmaz; millet değişti mi Atila da milletle birlikte değişir; milletin kalp değişikliklerine uğrayarak başkanlık eder. Millet ister doğudan ister batıdan gelsin, Hazar denizi kıyılarından Theiss (Çekoslovakya'dan çıkıp Tuna'ya Ötüken Tisa veya Tisza ırmağı) kıyılarına dek torunlarına eliyle kotardığı krallık içine millet çağırın, gören odur: Macarlar bir gök ilhamına uğratılıp Hristiyan mı oldular? Bunu Atila'nın meziyetlerine borçludurlar: Atila, topuzu olduğu Tanrı'nın eli altında gösterdiği uysallıkla asırlar boyunca bu ihtidayı (hak yoluna girmeyi) kotarmıştı. Arpad yalnız onun torunu değil, ruhunun oğludur da; sen Arpad'ın babası Alamus, Atila'nın (incarnation) udur. Atila'nın torunlarından bir başkası, Sen Etienne'den, papadan kutsalnamalar (benediction) ve sayısız lütuflar (gracen)le kutsal Macar tacını o Macarlar imparatorluğunun paladiumunu (sağlıcağını) aldıysa, bu Roma kapılarında, ezeli kentin evliya havari mezarlarının fidesi (kurtuluş akçesi) olmak üzere Atila ile İsa arasında yapılmış bir pazarlık sayesinde olmuştur” “Alt kahramanlar... Macar asaletinin kurucularıdır. 11., 12. yüzyıl Macar metanetine(?) egemen ulus (magnat)ların atalarıdır.”⁴¹

Tarihte insan böyle üst-insan, yarım-Tanrı yapılır. Bu iki örnekte de fatih: üst insan “barbar” asıllı olduğu için yarım tanrılıkta kalmıştır. Tersine, fatih, barbarları yenen üst-insan olduğu vakit, artık bütün barbarlar için Tanrı'nın ta kendisinden başka bir şey olamaz.

İsa'nın doğumundan üç yüz yıl ön-

ce (İskender), dört buçuk yüz yıl sonra (Atila), yeryüzünde Araplardan başka tarihi rol oynayacak barbar kalmadığı ve her olayın kitaba geçmediği çağlarda mitolojiye karışabilmişse, İsa'nın doğumundan binlerce, beş binlerce yıl önceki insanlıkta kişinin tanrılaşması kavranılmayacak şey değildir.

DİPNOTLAR

- 1) [Ç.N.] çılgın, çıldırmaş anlamına gelen kelime.
- 2) [Y.N.] L.MCR, s. 426. [Ç.N.] Andrew Lang'ın Mythes, Cultes et Religions başlıklı eserinin kısaltması.
- 3) [Y.N.] P.VA., s. 14. [Ç.N.] Plutarque, Vie d'Alexandre başlıklı eseri, buradan itibaren P.VA kısaltmasıyla.
- 4) [Y.N.] P.VA, s. 15.
- 5) [Y.N.] Kez.
- 6) [Y.N.] Kez.
- 7) [Y.N.] P.VA, s. 17.
- 8) [Y.N.] Kez.
- 9) [Y.N.] Kez.
- 10) [Y.N.] P.VA., 15.
- 11) [Y.N.] Kez.
- 12) [Y.N.] Kez.
- 13) [Y.N.] Kez.

- 14) [Y.N.] P.VA., XII.
- 15) [Y.N.] Kez.
- 16) [Y.N.] Kez.
- 17) [Y.N.] Kez.
- 18) [Y.N.] Kez.
- 19) [Y.N.] P.VA, XVIII.
- 20) [Y.N.] P.VA s. XXVI.
- 21) [Y.N.] P.VA. XXVII.
- 22) [Y.N.] P.VA., XXVII.
- 23) [Y.N.] P.VA., XXVIII.
- 24) [Y.N.] P.VA, XXVIII.
- 25) [Y.N.] TA., C. I, s. 54. [Ç.N.] Tarih-i Arrian başlıklı eser, buradan itibaren TA kısaltmasıyla.
- 26) [Y.N.] TA., C. I, 51.
- 27) [Y.N.] TA., C. I, s. 55.
- 28) [Y.N.] TA., C. I. s. 56.
- 29) [Y.N.] Kez.
- 30) [Y.N.] TA., I, s. 16.
- 31) [Y.N.] TA., C. II, s. 241.
- 32) [Y.N.] TA., II., 280.
- 33) [Y.N.] TA., II, s. 279.
- 34) [Y.N.] TA., II, s. 279.
- 35) [Y.N.] TA., II, 280.
- 36) [Y.N.] TA., II, 315.
- 37) [Y.N.] TA., II, 316.
- 38) [Y.N.] TA., II, s. 281.
- 39) [Y.N.] TA., II, s. 263.
- 40) [Y.N.] TA., C. II, s. 394, 395.
- 41) [Y.N.] TA., C. II, s. 363.

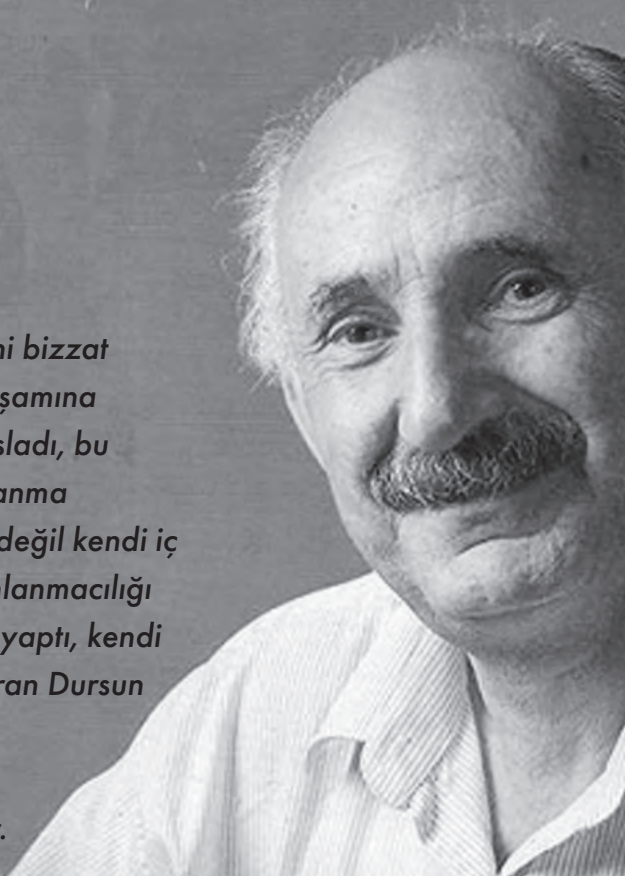
Avrupa barbarlığını egemenliği altına sokmak isteyen Hristiyanlığın mitolojisi için Atila'dan elverişli üst-insan bulunamazdı. Atila sağken, Hunlardan kaçan barbarlar Hristiyan ilahlarına sığındılar. Atila ölünce, sürüp gelen yeni barbarlara Atila'nın örneği ile Hristiyanlık biçildi.

Turan Dursun

gerçeği

Turan Dursun, Anadolu'nun aydınlanma sürecini bizzat kendi hayatı içinde tüm keskinliğiyle yaşadı. Yaşamına yoğun dinsel bir ortamda karanlıklar içinde başladı, bu karanlıkları yara yara aydınlandı ve bir aydınlanma kahramanı olarak öldü. Esas olarak dış etkiyle değil kendi iç dinamikleriyle, sindire sindire oluşmuş bir aydınlanmacılığı vardır Turan Dursun'un. Aldığı eğitim onu dinci yaptı, kendi sorgulamaları ise aydınlanmacı. Bu nedenle Turan Dursun sadece bir aydınlanma savunucusu değildir, aydınlanmanın ta kendisidir, simgesidir. Az bulunurluğu ve değeri buradan kaynaklanır.

Ender Helvacıoğlu

Okuyacağınız makale, *Bilim ve Gelecek*'in Eylül 2010 tarihli 79. sayısında yayımlanmıştı. Turan Dursun'un aydınlanma mücadelesinde yaptığı katkılar ve ideolojik kişiliği yeniden tartışma konusu yapıldı. Dursun'un katledilişinin 33. yılında, onunla çeşitli yayın organlarında birlikte çalışmış olan Ender Helvacıoğlu'nun makalesini okurlarımıza yeniden anımsatmak istedik. Bu vesileyle büyük aydınlanma kahramanımızı bir kez daha saygıyla ve özlemle anıyoruz.

Turan Dursun 4 Eylül 1990'da karanlık güçler tarafından katledildi. Fakat bu hain pusu, ne ilginçtir ki, Turan Dursun'un Türkiye toplumunun aydınlanmasına yaptığı muazzam katkının bir ödülü gibi durmaktadır bugün. Böyle olur büyük devrimcilerin ödülü! Bir gün Türkiye'nin aydınlanma tarihi yazılacaksa eğer, Turan Dursun adı bu sürecin en önemli köşe taşlarından biri olarak vurgulanacaktır kuşkusuz.

Turan Dursun, 80'li yılların ikinci yarısında yazdığı makale ve kitaplarıyla Türkiye toplumunu etkiledi. Kendine özgü bir çizgisi vardı ve bir akım yarattı. Bu çizginin toplumumuzun aydınlanma sürecinde ve düşün hayatında nasıl bir yer işgal ettiği yeteri kadar analiz edilmemiştir hâlâ. Oysa Turan Dursun çok tartışıldı. Yaşamı boyu mücadele ettiği dinci gericiğin kalemşorlarının değerlendirmelerini bir kenara bırakıyoruz. Turan Dursun çizgisi, bizzat aydınlanmacı ve sosyalist saflarda da çok tartışılmış ve farklı (hatta birbirine zıt) yaklaşımlar görülmüştür. Demek ki, ölümünün ardından on yıllar geçmesine karşın, henüz Turan Dursun'u yerli yerine oturtmaktan uzağız. Bu durum, Turan Dursun'un uğraştığı sorunun hâlâ çok sıcak ve politikanın bir konusu olmasından kaynaklanıyor elbette. Turan Dursun'u tartışırken ve onun temsil ettiği çizgiye ilişkin tutum belirlerken, Türkiye'nin aydınlanma ve dinci gerici sorunsalı karşısındaki kendi konumumuzu belirliyoruz aslında.

Öncelikle şunu vurgulayalım: Turan Dursun bir din bilginidir ve bir aydınlanma savaşçısıdır. Onun kafa-

ya taktığı sorun, Türkiye toplumunun dinci (İslamcı) gericiğin kuskacından nasıl kurtulacağıdır. Bütün entelektüel çabasını ve yaşamını bu konudaki ideolojik mücadeleye odaklamıştır. İddiası bu çerçevededir. Politik bir lider değildir; kendisi ile yakın mesai yapmış bir kişi olarak biliyorum, politikadan fazla anladığı da söylenemez. Türkiye'nin diğer yakıcı sorunlarına (örneğin Kürt sorunu, demokrasi sorunu, bağımsızlık sorunu vb.) ilişkin fazla kafa yormamıştır ve bu konularda derinlikli analizlere ve inceltilmiş politik-ideolojik hatlara sahip değildir. Onun konusu dindir, dinci gericiktir, aydınlanmadır. Ve bu konuda bir akım yaratacak düzeyde iddia sahibidir. Dolayısıyla Turan Dursun değerlendirmesi, onun iddialı olduğu konunun çerçevesi dahilinde yapılmalıdır.

Turan Dursun'un sınıfsal konumu

Turan Dursun, 1934 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Gümüştepe köyünde yoksul bir ailenin çocuğu

olarak dünyaya geldi. Babası imamlık yaparak 8 çocuklu ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştı. Kendi yaşamı hakkında yazdıklarından öğrendiğimize göre, babasının tek arzusu oğlunun büyük bir din âlimi olmasıydı. Çocukluğu ve gençliği yatılı din okullarında, Kuran kurslarında geçti. Resmi bir eğitim almadı. Olgunluk yaşlarında hocalık, imamlık ve müftülük yaptı. Bu süreç içinde klasik Arapça, günümüz Arapçası, Kürtçe ve Çerkezceyi öğrendi. Arapçayı ve özellikle klasik Arapçayı çok iyi bilmesi ve bitmez tükenmez araştırma ruhu sayesinde İslamiyet'i asıl kaynaklarından okuyarak öğrendi ve yorumladı. İmamlık ve müftülük yaparken sürekli "eski köye yeni adetler getirdiği" (ağaç diktirmek, imamları sinemaya götürmek, imamlar için kurslar açmak, hastane açılmasına ve baraj yapılmasına önayak olmak, Atatürk büstüne çelenk koymak gibi) için gerek ağalarla gerekse devletle yıldızı hiç barışmadı. Dine ilişkin görüşleri değiştikten sonra müftülüktен ayrıldı. TRT'de çalıştı ve oradan emekli oldu. İlkokulu ve ortaokulu ileri yaşlarda dışarıdan bitirdi. Öldürüldüğünde liseyi bitirmek üzereydi.

Biz onunla hayatının son evresinde 1988-1990 yılları arasında tanıştık ve 2000'e *Doğru, Saçak, Teori* dergilerinde birlikte çalışma fırsatı bulduk. Anımsadığımız Turan Dursun son derece alçakgönüllü ve emekçi karakterli bir insandı. Hiçbir zaman maddi zenginlik ve mevki peşinde koşmadı. Dergi ile evi arasında geçen mütevazı bir yaşamı vardı. Kendini yazmaya ve bilimsel çalışmaya hasretmişti.

Kısacası, Turan Dursun yoksul bir köylü çocuğu olarak doğmuş ve haya-

tının her evresinde bir emekçi olarak yaşamıştır. Kişiliği de emekçi sınıfların değerleriyle örülmüştü.

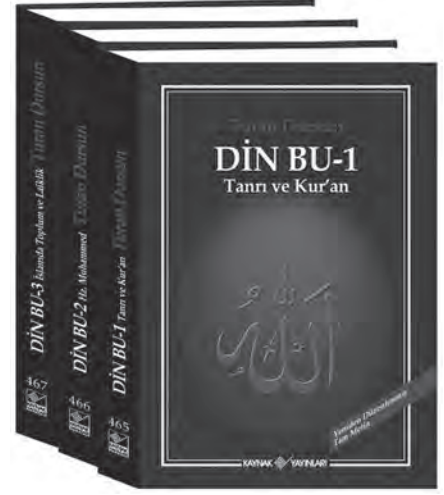
Turan Dursun, aydınlanmanın ta kendisi

Turan Dursun, Anadolu'nun aydınlanma sürecini bizzat kendi hayatı içinde tüm keskinliğiyle yaşadı. Yaşamına yoğun dinsel bir ortamda karanlıklar içinde başladı, bu karanlıkları yara yara aydınlandı ve bir aydınlanma kahramanı olarak öldü. Esas olarak dış etkiyle değil kendi iç dinamikleriyle, sindire sindire oluşmuş bir aydınlanmacılığı vardır Turan Dursun'un. Aldığı eğitim onu dinci yaptı, kendi sorgulamaları ise aydınlanmacı. Büyük aydınlanma filozoflarını okuyarak ve benimseyerek aydınlanmadı; din âlimlerini okuyarak ve sorgulayarak aydınlandı. Çoğumuzdan farkı budur. Aydınlanma onun yaşam pratiğidir, dışarıdan edinmediği bir bilinç değil. Bu nedenle Turan Dursun sadece bir aydınlanma savunucusu değildir; aydınlanmanın ta kendisidir, simgesidir. Güneşten aldığı ışığı yansıtan bir gezegen değildi Turan Dursun, güneşin kendisiydi. Az bulunurluğu ve değeri buradan kaynaklanır. Bu özel niteliği, onun aydınlanmacılık çizgisini de belirlemiştir.

Halkçı, devrimci ve öncü

Çok iyi anımsıyorum: *Teori* dergisinde makalelerini yayımladığımızda, okurlarımızdan eleştiri mektupları alırdık, "Nedir bu, dergiyi cinlerle perilerle doldurdunuz, biz bunları çoktan aştık" diye. Kapalı devre solculuğun yansımalarıydı bu mektuplar. Cinlerle, perilerle, ruhlarla savaşmadan bu

toplumun dönüştürülemeyeceğini kendi yaşam pratiğiyle kavramıştı Turan Dursun ve bunun mücadelesini vermektedir. Çoğumuz kendi kafadarlarımızla "üst düzey" tartışma yapmayı çok iyi biliriz de, sıradan bir vatandaşın sorduğu sorular karşısında şaşırır kalırız.

Turan Dursun'un anıt eserlerinden 3 ciltlik "Din Bu".

Bu da bir tür cahilliktir. Çok uzaklardaki yıldızların belli belirsiz ışığına benzer bu tiplerin aydınlanmacılığı; o kadar yüksektir ki, karanlık diplerde kalan milyonlara ulaşamaz. Turan Dursun'un aydınlanmacılığı ise yakıcıdır, Güneş gibidir, hatta yerin yedi kat dibinden fışkıran bir volkan gibidir.

Turan Dursun en dipteki adamın sorunuyla boğuşurdu; çünkü kendisi de en dipten gelmişti, boğuşa boğuşa... Bu nedenle çok etkiliydi. Sıradan insanı dönüştürmenin ustasıydı. Onun kafası nerede örümceklenmiş, nerede takılmış, nerede donmuş... bunu çok iyi bilirdi. Dinsel dogmalardan kaynaklanan çelişkilerini tek tek ortaya çıkarır, bunu nasıl aşabileceğini gösterirdi. Dinin bütün çelişkilerini bizzat yaşadığı için bu çelişkilerden çıkış yolunu da en iyi bilen insandı. Çoğumuz bu yöntemi bilmediğimizden, yaptığı tartışmaları gereksiz görürdük; ama o hedefi tam 12'den vururdu. Zaten bu yüzden hedef alındı.

"Halkçı çizgi"yi en iyi uygulayan devrimcilerden biri olarak kabul edilmelidir Turan Dursun. Halkçılık halkın gerilikleriyle uzlaşmak değildir; onun adı popülizmdir. Turan Dursun, dinsel gericiliğe karşı tavizsizdi; en ufak geri adımı, uzlaşmayı sert bir biçimde eleştirirdi. Halkçılık, halkı dönüştürmenin, aydınlatmanın en etkili yolunu bulmak, halka öncülük etmek, yol göstermek demektir. Toplumun değişirmek diye bir derde sahip olmak demektir. Kısacası Turan Dursun ne halk kuyrukçuluğu yaptı ne de halkın çok uzaklarından ona elbise biçen salon aydınlanmacılığı. Öncü ve devrimci bir çizgi izledi.

Turan Dursun (1934-1990), 80'li yılların ikinci yarısında yazdığı makale ve kitaplarıyla Türkiye toplumunu etkiledi.

Bilimsel niteliği

Turan Dursun'un en değerli niteliklerinden biri uğraştığı konuyu çok iyi bilmesi ve bütün boyutlarıyla tanımasıdır. Dinsel düşüncenin bu tavizsiz eleştiricisi, aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin en büyük din bilginidir de. Başta İslamcılar olmak üzere bütün Türkiye'ye "din"i öğretti. Yazdığı *Kuran Ansiklopedisi*, değme dincinin harcı değildir. İslam'ın bütün kaynaklarına, İslamcı düşünürlerden çok daha fazla vakıftı. Hepsini tartışmaya çağırmıştı; bir teki bile cesaret edip gelemedi. Makale ve kitaplarında "kafadan atma" veya "aşırı yorum" denebilecek hiçbir nokta yoktur. Yazdığı her cümle, *Kuran'a*, peygamber hadislerine ve İslami çevrelerce itibar sahibi olan din bilginlerine dayalıdır. Bu nedenle onunla tartışmaktan çekindiler ve çağırdığı "minder"e çıkamadılar. Çünkü İslamcıların kendi uzmanlık alanları saydıkları bütün din külliyatını onlardan çok daha iyi biliyordu ve onlardan farklı olarak -kafasındaki örümcek ağlarını yırtıp attığı için- bu külliyatı aklın süzgecinden de geçirebiliyordu.

Turan Dursun sadece bir bilimci değildi, aynı zamanda militandı. Yazıları okunduğu zaman bu niteliği çok net anlaşılır. Akademik kariyer için yazmadı, mücadele için yazdı. Makaleleri, tartışılmaz bilimselliğinin yanı sıra, birer devrimci bildiri gibidir. Bu da ülkemiz aydınları arasında çok az bulunan bir özellik. Ele aldığı konuyu tüm bilimsel ölçütleri yerine getirerek ve devrimci bir üslupla yazabilmek.

Turan Dursun'u okuduğunuz zaman sadece öğrenmezsiniz, değişirsiniz de. Yazdıklarının bazı kişiler tarafından rahatsız edici bulunması bundan olsa gerek. Doğrudur, rahatsız ederdi, rahat bozardı Turan Dursun'un yazıları, bütün devrimci bildiriler gibi.

İnsan gerçekten şaşırıyor; Anadolu'nun en karanlık ve ücra

köşelerinin birinden, hiçbir resmi ve akademik eğitim almadan, nasıl böyle aydınlık bir beyin ve komple bir entelektüel çıkabiliyor diye. Demek ki Türkiye'mizin böyle umut verici bir gerçeği de var. Devrimci dönemlerin bir özelliğidir, en diptekini en yükseğe çıkaran kanalların açılması. Demek ki bunca tahribata rağmen hâlâ kurumamış ülkemizin bu damarları. Turan Dursun gerçeği, bir büyük umudun simgesidir bu anlamda, tüm karamsarlara inat...

Türkiyeli, Doğulu ve evrensel

Günümüz Türkiye aydınının çoğunluğu, aydınlanmayı Batılı büyük filozofların eserlerini okuyarak öğrenmiştir; hatta sosyalizmi de öyle... Bu nedenle evrensel yanı güçlüdür belki ama, yerel yanı güdük kalmıştır. Temeli sağlam olmayan bir gökdelene benzer. Bu yüzden en ufak rüzgârda -hele Batı'dan esiyorsa- sallanmaya başlar. Ait olduğu coğrafyanın maddesiyle hemhal olmakta da sıkıntılıdır. Kendi halkına karşı tepeden bakmaya meyillidir de Batı'nın karşısında boynu eğiktir. Bu aşağılık duygusuna kapılmamış ama direnişini aydın ölçütleri çerçevesinde göstermeyen sıradan halktan ise utanır ve hor görür. Gerek halka tepeden bakan ve salt öğretmenlik taslayan aydın despotizmi, gerekse "aydın yılışıklığı" diyebileceğimiz popülizm, hep bu "kök sorunu"ndan kaynaklanır. Ezilen dünya aydınının zaafıdır bu ve hepimizde derece derece bulunur. Bu

nedenle Türkiye aydınları arasında önce aydınlanmacı ve solcu olup sonra muhafazakârlığa ve sağcılığa meyledenlere (kısacası dönenlere) çok rastlanır. Ama tersine pek rastlanmaz.

Turan Dursun ise farklı bir aydın tipiydi. Temeldeki düşünsel beslenme kaynakları, Anadolu'nun, Ortadoğu'nun yüzyılların içinden akıp gelmiş düşün birikimiydi. En koyusundan muhafazakârlık ve dincilik de vardır bu birikimin içinde, buna karşı eleştiri ve isyan da. Bu birikimi edindi, sorguladı, damıttı ve böyle aydınlandı. Turan Dursun, bu sağlam temelin üzerine bir taç gibi koymuştur Batı aydınlanmasının yarattığı büyük düşünceleri. Yerellikten evrenselliğe doğru bir hat izlemiştir Turan Dursun'un düşünsel serüveni. Dolayısıyla evrenselliği de sağlamdır.

İslami gericilikle savaştığı için (ve Batıcılıktan yoğun olarak etkilenenlerin de bulunduğu genel aydınlanma saflarında yer aldığından) zaman zaman Turan Dursun'u "Batıcılıkla" eleştirenler olmuştur. Bundan daha haksız bir eleştiri olamaz! Aksine tam bir Doğu bilginiydi Turan Dursun. 20. yüzyılın İbn Rüşd'ü, İbn Haldun'u diyebiliriz (tabii ki Gazzali'si değil). Üstüne bir de 20. yüzyılın Voltaire'ini, J. Meslier'sini, Feuerbach'ını koyun. (Peki, 20. yüzyılın Marx'ı? Ona birazdan değineceğiz.)

Emekçi aydınlanmasının adamı

Türkiye'nin 150 yıllık bir aydınlanma birikimi var. Daha sosyolojik bir ifadeyle demokratik devrim birikimi de diyebiliriz. Osmanlı'nın son döneminde çürümüş feodalizme ve istibadada karşı mücadeleyle başlayan bu süreç, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleriyle büyük bir aydınlanma atılımına dönüştü. Fakat 1940'lardan itibaren bu atılımın duraladığını, devrimci barutunu tükettiğini, gidererek donduğunu görüyoruz. Nedenleri bu yazının konusu değil ama şu kadarını söyleyelim: Köklü bir toprak devriminin yapılamadığı, ortaçağ kalıntılarının süpürülemediği koşullarda Türkiye'nin zayıf ve işbirlikçi burjuvazisinden aydınlanma rüzgârını es-tirmeye devam etmesi zaten beklene-mezdi. 1965'lerden itibaren ise farklı bir demokratik devrim ve aydınlan-

Turan Dursun, tartışmalarını, söylediği her cümlelerin kaynağını göstererek, özellikle kimsenin itiraz edemeyeceği birinci elden ve itibarlı dinsel kaynaklara dayanarak yaptı.

ma akımının doğduğunu görüyoruz: Emekçi sınıflara dayanan, daha köktenci, toplumcu, sosyalizan bir aydınlanmacılık.

Bu süreç günümüze iki farklı aydınlanma akımını miras bırakmıştır. Birincisi, halktan kopuk, hatta halkın “geriliği”nden iğrenen, elitist, tepeden inmece, Batıcı, ilerlemenin tek yolunun kapitalist-emperyalist dünya sistemi ile bütünleşmekten geçtiğini savunan, emekçilere ve onların temsilcilerine karşı dinci gericilikle uzlaşan, bu dincilik palazlandığında ve iktidar talep ettiğinde ise ortalığı yaygaraya verip devletten ve ordudan medet uman **burjuva “aydınlanmacılığı”**. İkincisi ise, aydınlanmanın bir devrim meselesi olduğunu savunan, ortaçağ kalıntılarının kökten tasfiyesini hedefleyen, başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi sınıflara dayanan, yurtsever, anti-emperyalist, halkçı, devrimci ve sosyalist (kapitalist ilişkilerin de tasfiyesini savunan) bir aydınlanmacılık; kısacası **emekçi aydınlanmacılığı**.

Birinciler, Türkiye’nin yakın geçmişindeki aydınlanma atılımlarının devrimci özünü unutturmaya çalışırken; ikinciler, bu devrimci mirasa sahip çıkarlar ve daha da ileri taşımaya hedefler. Birinciler, devletin “laik” kalmasıyla yetinip halkı dinci gericiliğin ağırlarına terk ederken (hatta bundan çıkar umarken); ikinciler, halkın kendi pratiğiyle dönüşümüne dayalı köktenci ve devrimci bir aydınlanmayı savunurlar ve dinci gericiliğe karşı tavizsiz bir mücadele verirler.

Turan Dursun, yukarıda anlattığımız bütün niteliklerinden de anlaşılabileceği gibi, emekçi aydınlanmanın adamıdır.

Turan Dursun’lar neden ortaya çıkıyor?

Turan Dursun’lar, ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmeyi hedefleyen demokratik devrim sürecinin ürünüdür. Dünyanın her tarafında bu sürece giren toplumlar, aristokrasinin temel ideolojisi olan dinsel düşünüşle karşı karşıya gelmiş ve Turan Dursun’lar çıkarmışlardır. Demokratik devrimlerini geri dönülmez biçimde gerçekleştiren ve aristokrasiyi kalıntıları ile birlikte tasfiye eden toplumlarda artık bir Turan Dursun’a ge-

rek kalmaz. O toplumlar için din, yakıcı bir mücadele konusu olmaktan çıkar, esas olarak bir tarih ve sosyoloji tartışması düzeyinde ele alınır. Örneğin artık Fransa’da bir Voltaire veya Almanya’da bir Feuerbach çıkmaz.

Fakat Türkiye henüz demokratik devrimini tamamlamış, ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmiş, bunları tarihin konusu yapmış bir toplum değil. Halkın büyük bir çoğunluğu hâlâ tarikatların, aşiret ilişkilerinin karanlığı içinde yaşıyor ve kul ideolojisini aşmış değil. Kuran kursları ve ihtiyacın çok ötesindeki imam hatipler hâlâ yüz binlerce çocuğumuzun beynine örümcek ağıları sarmaya devam ediyor. İslami gericiliği ana tema olarak kullanan siyasal odaklar iktidar talep edebiliyor ve iktidara gelebiliyor. 50 yıldır iktidara gelen bütün sağ hükümetler ve askeri darbe hükümetleri iktidarlarını ortaçağ kalıntısı kurumlarla uzlaşarak koruyabiliyor ve dinsel gericiliği başat ideolojik hegemonya aracı olarak kullanıyorlar. Hâlâ yaratılış “teorisi” mi evrim kuramı mı doğru diye tartışıyoruz ve bu yakıcı bir tartışma. Bilimsel düşünüş ve bilimsel yöntem hâlâ toplumsallaşabilmiş değil ve halkımızın büyük çoğunluğu dinsel, hatta sihirsel düşünüş biçimlerinin etkisi altında. Kısacası dinsel gericilik, toplumun ilerlemesi önünde hâlâ büyük bir engel.

Tabii ki 150 yıl öncesi gibi değildir Türkiye toplumu; epey yol alındı. Türkiye artık kapitalist bir ülke. Fakat bu kapitalizm, ilerici burjuvaziler

öncülüğünde demokratik devrimlerini tamamlayarak kendi iç dinamiğiyle gelişmiş bir kapitalizm değil, ortaçağ kalıntılarıyla uzlaşan, iç içe geçen, çarpık ve dışa bağımlı bir kapitalizm.

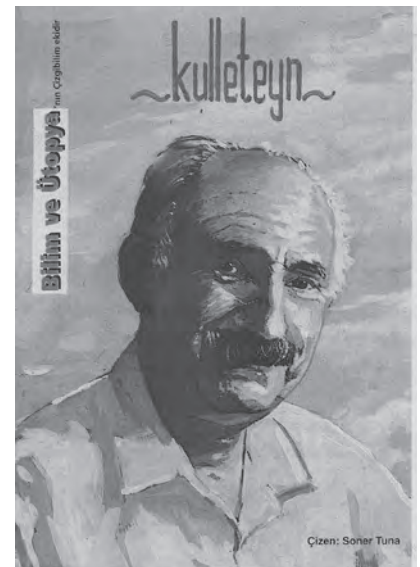
İşte Turan Dursun’lar bu zeminde ortaya çıkıyor ve yakıcı bir ihtiyaca yanıt veriyorlar. Bu nedenle bu kadar etkililer ve bu nedenle bu kadar tehdit altındalar. Kanlı Pazar’ları, Maraş katliamlarını, Sivas yangınlarını daha dün yaşayan bir toplumun ilericilerinin, sosyalistlerinin, dini salt bir tarih tartışması olarak ele alma lüksleri yoktur, aksine Turan Dursun’lara, Aziz Nesin’lere ihtiyaçları vardır.

Turan Dursun’daki gerçek aşkı

Turan Dursun en iyi bildiği konuyu halka anlattı: Dini, İslam’ı. Halkın inandığı ve vecibelerini yerine getirdiği dinin ne olduğunu, tarihini, *Kuran*’da yazılanların ne anlama geldiğini, kökenini ortaya çıkardı. Ve bunu son derece bilimsel bir yöntemle, söylediği her cümlemin kaynağını göstererek, özellikle kimsenin itiraz edemeyeceği birinci elden ve itibarlı dinsel kaynaklara dayanarak yaptı. Turan Dursun’un yazılarında aşırı ve zorlayıcı yorumlar, çıkarsamalar yoktur, hatta pek yorum da yoktur. Gerçek neyse, onu ortaya koydu.

Gerçeklerin ortaya serilmesi neye yol açtı? *Kuran* dahil bütün dinsel metinlerde yazılanların, Peygamber dahil bütün din ileri gelenlerinin yaşamlarının ve yapıp ettiklerinin tanrı-

Turan Dursun’un çocukluk yıllarını anlattığı *Kulleteyn* adlı kitap. Bu kitabı, *Bilim ve Ütopya* dergisinde Soner Tuna’nın çizgileriyle çizgi roman haline getirmiştik.

sal, kutsal ve mucizevi değil, tarihsel ve mekânsal oldukları kanıtlandı.

Dinsel metinlerin ve kişiliklerin tarihsel ve mekânsal olduklarının (yani bilimin, tarihin, sosyolojinin, psikolojinin konusu olduklarının) kanıtlanması iki gerçeği ortaya serdi: Birincisi, *Kuran*'ın yazılış süreci ve Peygamber'in yaşamı dahil bütün dinsel süreçlerde farklı evrelerde farklı noktalara vurgu yapıldığı, hatta birbirine ters uygulamaların bulunduğu gerçeği. Bu süreçlerin tarihsel ve mekânsal olduğunu düşünenler için bu durum son derece olağandır. Bir siyasal akım muhalefetleyen başka taktik ve stratejiler izler, başka vurgular yapar, iktidardayken başka. Fakat bu süreçlerde yazılan ve yapılanların tanrısal, kutsal, değişmez, tartışılmaz olduğunu düşünenler doğal olarak aşılmaz çelişkiler içine düşeceklerdir. İşte Turan Dursun bütün bu çelişkileri bir bir gösterdi; yorumla değil, bizzat o yazılanlara ve yapılanlara atıf yaparak.

İkincisi, 1500 sene önce yazılanların ve yapılanların yüzyıllar sonra değişmez ve tartışılmaz biçimde yazılıp yapılmaya devam edilmesinin aşılmaz zorlamalara ve saçmalıklara yol açacağı gerçeği. Hangimiz köle olmak ister? Hangimiz kızının cariye olmasına razı olur? Hangimiz 8 yaşındaki kızını kocaya verir? Hırslının elini kesmenin, zina eden kadını recm etmenin, 4 kadınla evlenmenin vb. günümüz çağdaş hukukunda yeri var mıdır? Dünyanın düz olduğunu, 7 günde yaratıldığını, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığını vb.

Turan Dursun bütün yazılarını din bezirgânlarına, dini kullanarak halkı gütmek isteyenlere karşı yazdı; emekçi halk ile hiçbir sorunu yoktu. Halkın inançlarına karşı değil, egemenlerin dinine karşı mücadele etti.

savunanlara bugün ne denir? Bütün bunlar kutsal kitaplarda var. Yazıldıkları ve yapıldıkları dönemin sosyal ve düşünsel düzeyini yansıtırlar doğal olarak. Fakat günümüzde savunulabilir tarafları var mıdır? İşte Turan Dursun, dincilerin bu aşılmaz çelişkilerini de tek tek ortaya serdi; yine onların kaynaklarına atıf yaparak.

Kısacası Turan Dursun bilim yaptı. Galileo ile aynı yöntemi kullandı: "Bana inanmıyorsanız gelin teleskoptan bakın, kendi gözlerinizle görün, Dünya dönüyor!" Turan Dursun'a kızcaksak, Galileo'ya da kızmamız lazım. Zaten Galileo'ya kızanlar Turan Dursun'a da kızdı ve onu katletti. Ama ne yazık ki arada 400 yıl fark var!

"Neden dinle bu kadar uğraşıyorsun?" eleştirisi

Turan Dursun bir bilim insanıydı. Alanı dindi, yani bir din bilginiydi. Bir teorik matematikçi "Neden yatıp kalkıp denklemlerle uğraşıyorsun?" diye yermek ne kadar anlamsızsa, Turan Dursun'u da "Neden dinle uğraşıyorsun?" diye eleştirmek o kadar anlamsızdır. Bilimcinin ulaştığı sonuçları bilimsel olarak tartışsınız, yanlışları ve eksikleri varsa ortaya koyarsınız; ama uğraşına yasak getiremezsiniz.

Tabii Turan Dursun'un seçtiği alan, matematikçinin seçtiği alandan çok daha yakıcı ve politiktir. Fakat bunu düşünmesi gerekenler politikacılar. Turan Dursun politikacı değildi; o uğraştığı alanın gerçeklerinin peşindeydi. Politikacı, bilimcinin ulaştığı gerçekleri politikasının malzemesi ya-

par veya yapmaz, bu onun bileceği iştir. Politika ile bilim arasında böyle bir fark vardır. Bilimci ulaştığı gerçeği, yaptığı buluşu, koşullar ne olursa olsun söylemek ile yükümlüdür. Politikacı ise bu gerçeği ne zaman vurgulayıp ne zaman vurgulamaması gerektiğini tartma özgürlüğüne sahiptir. Fakat politikacı-

nın özgürlüğünün de sınırları vardır. Bilimin ulaştığı gerçekleri dikkate almadan veya onlara zıt politikalar üretirse, kendisine, örgütüne ve topluma zarar verir.

Turan Dursun halkı rencide etti mi?

Turan Dursun'un yazılarında dine hakaret eden, halkın inançlarıyla dalga geçen tek bir satır bile bulunamaz. Zaten hakaret, aşağılama, alay gibi yöntemlerin onun üslubunda yeri yoktur. Sert yazar, taşı gediğine koyar, tavizsizdir, sözünü sakınmaz, polemikçidir, yeri geldiğinde mizah unsurunu da kullanır; ama bilimsellikten bir milim bile sapmaz.

Turan Dursun bütün yazılarını din bezirgânlarına, dini kullanarak halkı gütmek isteyenlere karşı yazdı; emekçi halk ile hiçbir sorunu yoktu. Halkın inançlarına karşı değil, egemenlerin dinine karşı mücadele etti. Namaz kılanla, oruç tutanla, dua edenle bir derdi yoktu; ama namazın, orucun, duanın ne olduğunu, kökenini bilimsel olarak inceledi ve yazdı.

Turan Dursun halkı rencide etti mi? "Rencide etmek" deyiminin sözlük karşılığı: "incitmek, kalbini kırmak". Karşınızdaki size haksızlık yaparsa, gerçeği tersyüz ederse, kandırırsa, hakaret ve alay ederse, ukalalık yaparsa, utandırırsa rencide olursunuz, incinirsiniz. Turan Dursun'un yazılarında bu tür davranışlar kesinlikle yoktur. Son derece dikkatli, kılı kırk yararak yazardı. Kendisini kişisel olarak tanıma fırsatı da bulduk; aşırı denebilecek ölçüde alçakgönüllü, mütevazı ve kibar bir insandı. Karıncayı incitmekten bile çekinirdi.

Ama bilimsel gerçekler söz konusu olduğunda tavizsizdi. Ulaştığı gerçekleri hiç sakınmadan yazdı. Gerçeklerle karşılaşmak insanı rencide etmez; ama acı verebilir, rahatsız edebilir. İnsanlar yıllar boyu inandıkları dogmaları hemen bırakamayabilirler, gerçeklerle karşılaştıklarında rahatsız olabilirler, huzursuz olabilirler. Ama eninde sonunda gerçeği kabul etmek zorundadırlar.

Birlikte çalıştığımız dergilerde okurlarla en fazla muhabbeti olan yazar Turan Dursun'du. Bunlar sosyalist içerikli dergiler olmasına karşın, Turan Dursun'un azımsanmayacak öl-

çüde dinci ve muhafazakâr bir okur kitlesi de vardı. Bunu gelen mektuplardan biliyoruz. En fazla mektup alan yazarımızdı. Bunların bir kısmı hakaret ve tehdit içerikliydi; ama çoğu soru soran, tartışan, anlamaya çalışan mektuplardı. Tek tek bütün mektuplara yanıt verirdi; hatta bazı yazıları gelen mektuplara yanıt biçimindeydi. Turan Dursun'un sıradan halkla iletişimde bir sorun yoktur. Aksine bu konuda çok becerikliyd; onların içinden geldiği için hallerinden anlar ve buna göre davranırdı.

Halkı asıl rencide edenler din bezirganlarıdır. Politik ve ekonomik çıkarları için dini kullananlar, istismar edenlerdir. Gerçeği çarpıtanlar, çarpıtamayınca üstünü örtenlerdir. *Kuran*'da Büyük Patlama'nın, kuantumun bulunduğunu iddia eden şarlatanlar halkı rencide etmiyor da Turan Dursun'un yazdığı gerçekler mi ediyor? Turan Dursun din bezirganlarıyla savaştı. Halkın dinsel duygularını asıl rencide edenlerle ve kullananlarla savaştı. Bunlarla, halkı bilinçlendirmek için savaştı. Zaman içinde bu çok net anlaşılabacaktır.

Turan Dursun'un felsefesi ve ideolojisi

Turan Dursun'un netleşmiş ve sistemleşmiş bir felsefesinin ve belirgin bir ideolojik tutumunun olduğu söylenemez. Bu konuda fazla kafa yordugunu da sanmıyoruz. Bir okula bağlı değildir; örneğin kendisini Kemalist veya Marksist olarak tanımlamaz. Sürekli öğrenen ve öğrendikçe değişen bir yapısı vardır. Ama yine de yazdıklarından ve çeşitli olaylarda aldığı tutumlardan bazı çıkarsamalar yapabiliriz. Öte yandan Şule Perinçek'in Turan Dursun'la ölümünden kısa bir süre önce yaptığı söyleşiyi içeren *Turan Dursun Hayatını Anlatıyor* adlı kitaptan bu konuda ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz.

Felsefesinin en belirgin ve net olduğu konudan başlayalım. Turan Dursun bir **ateisttir**, din karşıtıdır. Sözünü ettiğimiz söyleşide “Nasıl bir toplum düşünüyorsunuz, ütopyanız?” sorusuna en başta şu yanıtı veriyor: “Benim önerdiğim dünyada bir kere kesinlikle dinsizlik olacak. O dünyada dinsizlikle özgürlüğü ben eşit sayıyorum. Din olmadığı zaman tabular olmayacak. Din

olmadığı zaman, insanların belirli şeylere kafalarını, duygularını koşullandırmaları olmayacak.”¹

Turan Dursun, tipik bir ateist gibi, dünyadaki bütün olumsuzlukların kaynağında dinin olduğunu, dinin ortadan kalkmasıyla bu olumsuzlukların düzelme yoluna gireceğini düşünmektedir. Görüldüğü gibi idealist bir tutum almakta, deyim yerindeyse arabayı atın önüne koşmaktadır. Turan Dursun materyalist felsefeyle tanışmamıştır. Aldığı eğitim ve yetiştiği düşünsel iklim buna elvermiyordu. Kendi çabasıyla ancak idealist bir aydınlanmacılığa ulaşabilmişti.

Turan Dursun milliyetçiliğe karşıdır. Aynı söyleşide şunları söylüyor: “Milliyetçiliği, çok ilkel bir düşünce kabul ederim. Bağışlanır bir şey bile olmadığı düşüncesindeyim.”² Gerek dine gerekse milliyetçiliğe karşı tutumunu ve idealist yaklaşımını göz önüne aldığımızda Turan Dursun'un bir **hümanist** olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlığın yaşadığı büyük çelişkileri görüyor, bu çelişkilerin çözümünü arzuluyor, ama tarihsel materyalist bir bakış açısına sahip olmadığı için, sorunların çözümünde naif bir hümanizmden öteye geçemiyor.

İdeoloji düzlemine geçelim. Turan Dursun Kemalist miydi? Aynı söyleşide Atatürk'e çok büyük değer verdiğini ama Atatürkçü olmadığını söylüyor: “Bir zamanlar Atatürkçü idim. Ama şimdi Atatürkçü değilim... Hiçbir şeyci değilim ben, yani falancı filancı. Bir şeyci olmak bana terstir aslında.”³ “Atatürk'e çok büyük değer veririm. Atatürk, Atatürkçü değildi

ki, ben Atatürkçü olayım.”⁴

Turan Dursun'u genç Cumhuriyetin radikal ideologlarıyla karşılaştırabiliriz. Dine karşı tavizsiz tutumuyla “**sol Kemalist**” bir noktada durduğu söylenebilir (örneğin Ruşeni gibi). Ama milliyetçiliği net olarak dışlayan tutumuyla Ruşeni gibilerinden ayrılır (bilindiği gibi Ruşeni “Din Yok Milliyet Var” diye bir kitap yazmıştır) ve Kemalizmi aşar.

Peki, Turan Dursun'un sosyalist olduğu söylenebilir mi? Marksist değildir; daha doğrusu Marksizm'le tanışma fırsatı bulamamıştır. Söyleşide verdiği yanıtlardan (sömürüye ve mirasa karşı tutumundan) çıkardığımız kadarıyla bir tür **ütopik sosyalist** olduğu söylenebilir. Fakat her konuda vurguladığı gibi öncelikle din olgusu aşılmalıdır ona göre.

Sonuç olarak söyleyebileceğimiz şu: Turan Dursun döndü dolaştı, sonunda sosyalistlerle buluştu. Sosyalist düşünceye henüz ulaşamamıştı ama o büyük eserlerini ancak sosyalistlerle birleşerek verebildi. Bu da aslında köktenci bir aydınlanmayı ancak emekçi sınıfların temsilcilerinin gerçekleştirebileceğini gösterir.

Turan Dursun bütün nitelikleriyle bizim insanımızdır. Onun büyük yapıtlarına sosyalistler sahip çıktı. Ve bu düzen onu katletti!

DİPNOTLAR

1) Şule Perinçek, “Turan Dursun Hayatını Anlatıyor”, Kaynak Yayınları, Kasım 1992, s.59.

2) Aynı eser, s.52.

3) Aynı eser, s.51-52.

4) Aynı eser, s.54.

Şule Perinçek'in Turan Dursun'la ölümünden kısa bir süre önce yaptığı söyleşi daha sonra *Turan Dursun Hayatını Anlatıyor* adıyla yayımlandı.

Elon Musk'ın WeChat rüyası gerçekçi mi?

WeChat, yalnızca insanları birbirine bağlayan bir sosyal ağ olmadı. Aynı zamanda içeriği, fiziksel malları ve hizmetleri de ağına dahil etti. WeChat ile taksi çağırabilir, bağış yapabilir, oyun oynayabilir ve para gönderip alabilirsiniz. Temelde bir mesajlaşma aracı olarak tasarlanan WeChat; PayPal, Citibank, Facebook, Instagram, Spotify, Expedia, Yelp, Uber, TikTok, Amazon ve Tinder'ın işlevlerini bir araya getiriyor.

Elon Musk, Twitter'la oynamaya devam ediyor. Önce Twitter'a yeni kurallar getirmeye çalıştı, sonra gelen tepkilere göre koyduğu kuralları yeniden düzenledi. Paralı üyeliği teşvik edici düzenlemeler yaptı. Reklam gelirinin bir kısmını paralı üyelerle paylaştı. Musk, sallapati adımlar atıyormuş gibi görünse de aslında belirli bir vizyon doğrultusunda ilerlemeye ve Twitter'dan bambaşka bir uygulama çıkarmaya çalışıyor. Geçen yılki açıklamasında bunun ipucunu vermiş, Twitter alımının her şeyin uygulaması X'i yaratmayı hızlandıracakını belirtmişti.

Musk, X harfini seviyor. 1999'da kurucu ortaklarından olduğu çevrimiçi bankanın adı da X.com'du. 2000'de X.com, Confinity Inc. ile birleşerek PayPal adını almıştı. Bir diğer ünlü şirketinin adı SpaceX. 2020'de doğan oğlunun adı da X AE A-XII, X ilk adı. Şimdi de Twitter'ın ünlü logosunu X'e çevirerek Twitter'ın artık sadece bir sosyal medya hizmeti olarak kalmayacağını altını çizdi.

Musk, X sayesinde abonelerin finansal dünyalarını yönetebilecekleri bir platform inşa etmeyi hedefliyor. Şirketin yeni CEO'su Linda Yaccarino'ya göre X; fikirler, ürünler, hizmetler ve fırsatlar için küresel bir pazar yaratan ses, video, mesajlaşma, bankacılık merkezli sınırsız etkileşimin gelecekteki hali olacak. Aslında Musk ve Yaccarino'nun ortaya attığı bu hedefler başta Çin olmak üzere Asya'da yaygınlaşan süper uy-

gulama fikrine çok benziyor.

Süper uygulamalar ile kullanıcılar uygulamadan çıkmadan çeşitli servislere erişebiliyor ve işlerini halledebiliyorlar. X'in hedeflediği gibi süper uygulamalarda kullanıcılar sosyal medya hizmetlerinin yanında taksi çağırabiliyor, otel rezervasyonu yapabiliyor veya ödemelerini gerçekleştirebiliyor. Dünyanın en büyük süper uygulaması ise Çin'in üç büyüklerinden Tencent'ın (diğer ikisi Baidu ve Alibaba) 1,3 milyar kullanıcıya sahip WeChat adlı uygulaması. WeChat içindeki mini uygulamalardan bazıları doğrudan Tencent tarafından işletilirken, diğerleri WeChat'in kullanıcılarına doğrudan erişim sağlamak için Tencent ile ortaklık kuran daha küçük işletmelerden geliyor (<https://www.cnbc.com/2023/07/26/elon-musks-x-rebrand-reignites-goal-to-turn-twitter-into-chinas-wechat.html>).

Musk'a ilham veren uygulama da bizzat WeChat. Musk'ın Twitter çalışanlarıyla ilk toplantısından sıranı kayıtlar Musk'ın WeChat hayranlığını gösteriyor. WeChat'in Çin'deki gündelik yaşamda önemli bir yere sahip olduğunu belirten Musk, bu uygulamanın bir benzerini Çin dışında hayata geçirmeyi hedefliyor (<https://www.vox.com/recode/23171541/leaked-transcript-elon-musk-first-meeting-twitter-employees>). Çin'in en büyük internet şirketlerinin birçoğu Batılı akranlarını taklit ederek yola çıkmıştı.

Sohu Yahoo'yu, Baidu Google'ı, Weibo Twitter'ı, Alibaba eBay'ı ve Tencent ICQ'yu taklit etmişti. Şimdi tam tersi bir durum yaşanıyor. Ama Tencent ve WeChat'in hikayesi, Musk'ın Twitter'ı WeChat benzeri bir süper uygulamaya dönüştürebilme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu gösteriyor.

QQ: Tencent'in doğuşu

İnternet Çin'e 1987'de Pekin ve Karlsruhe arasındaki kararsız bir üniversite bağlantısı aracılığıyla geldi. Ancak istikrarlı bir internet erişimi için ilk resmi adım Nisan 1994'te Çin ve ABD arasındaki anlaşmayla atıldı. Devlet destekli bir proje olan Çin Ulusal Bilgi İşlem ve Ağ Tesisi, Sprint Co. aracılığıyla özel bir 64K hat kiraladı. Böylece Çin, resmi olarak WWW'nin (World Wide Web, Dünya Çapında Ağ) bir parçası oldu. 31 yaşında bir İngilizce öğretmeni olan Jack Ma (Alibaba'nın kurucusu), Mayıs 1995'te ilk web sitesini kurdu. Site, şirketlerin bilgi gönderebildiği çevrimiçi sarı sayfalardan oluşuyordu. 1993'de MIT'deki deneysel fizik doktorasını tamamlayan Charles Zhang Chaoyang, 1995'de Internet Securities Inc.'in (ISI) Çin birimini kurmak üzere Çin'e döndü. 1996 yılında MIT Media Lab direktörü Nicholas Negroponte ve MIT Sloan School of Management profesörü Edward B. Roberts'in yanı sıra risk sermayesinin de desteğiyle kendi şirketi Internet Technologies China'yı kurdu. Bu, Çinli bir internet şirketine sağlanan ilk risk sermayesi fonuydu. 1997'de Yahoo'nun kurucusu Jerry Yang ile tanıştıktan sonra Zhang, ITC'yi dönüştürmeye ve adını Sohu olarak değiştirmeye karar verdi. Sohu, daha sonra Çin'in en büyük çevrimiçi portallarından biri oldu.

1971 doğumlu Pony Ma (Ma Huateng) ise o zamanlar çoğu insanın bihaber olduğu sanal dünyanın içinde bizzat yaşayan biriydi. İnternetin iş fırsatlarıyla dolu olduğunu seziyor ama nasıl bir iş modeli kuracağını bilemiyordu. 1998'de kurduğu Tencent'ın ilk iş modeli o zamanlar Çin'de bir statü sembolü olarak görülen çağrı cihazlarını bir yazılımla internete bağlamaktı. Fakat bu iş modeli bir süre sonra tıkanı. İş modeli arayışlarına devam ederken 1996'da beş İs-

railli tarafında geliştirilen ICQ sohbet sistemi ilgisini çekti. ICQ, İngilizce "Seni arıyorum" ("I seek you") ifadesinden türetilen ve ücretsiz olarak indirilebilen yazılımdı. İnsanlar bireysel kullanıcı hesapları ile tanıdıkları veya tanımadıkları kişilerle birebir sohbet edebiliyordu. ICQ, yaygın olarak benimsenen ilk anlık mesajlaşma platformu oldu. AOL, 1998 yılında ICQ'nun arkasındaki startup'ı satın alarak o zamana kadarki en büyük alımını gerçekleştirdi.

Pony Ma, Tencent'teki ortaklarına ICQ'nun bir benzerini geliştirmeyi önerdi. O zamanlar birçok Çinli şirket, Batı'daki uygulamaları ve iş modellerini birebir kopyalıyordu. Ama Pony Ma'nın ortaklarının aklında temel bir soru vardı: Nasıl bir iş modeliyle para kazanacaklardı? Pony Ma, "iş bir yoluna koyalım, ona sonra bakarız" diyerek ortaklarını zor da olsa ikna etti. Yazılıma OICQ adını verdiler. Pony Ma, OICQ'nun ilk günlerinde, sohbet odasında kimse olmadığından ilk gelen kullanıcılara eşlik ediyor ve onlarla sohbet ediyordu. Hatta zaman zaman kız resimli profiller kullanmak zorunda kalıyordu.

Tencent, Çinlilerin özgün gereksinimleri doğrultusunda yazılımda mikro yenilikler yaptı. Tencent'ın Çin pazarında yerli ve yabancı birçok rakibi vardı. Ama Çin'in özgünlüklerini dikkate alarak yaptıkları yeniliklerle rakipleri karşısında önemli bir avantaj elde ettiler:

- 1998'de Çinlilerin ancak % 1'inin evinde bilgisayar vardı. Çoğu insan internet kafeleri kullanıyordu. Kullanıcıların kişi listelerini yalnızca ma-

saüstlerinde saklamalarına izin veren rakiplerinin aksine, kullanıcıların sosyal ağlarını herhangi bir bilgisayarda görebilmelerini sağladılar.

- Çin'de internet hızı çok düşüktü ve sohbet yazılımlarını indirmek zaman alıyordu. Tencent, OICQ'nun boyutunu küçülterek indirmeyi hızlandırdı.

- Tencent, ICQ'dan farklı olarak kullanıcıların çevrimdışı olan arkadaşlarına mesaj göndermelerine ve çevrimiçi olan yabancıları ekleyebilmelerine izin verdi.

Tencent, ICQ'yu satın alan AOL'nin açtığı dava sonrasında yazılımın adını değiştirmek zorunda kaldı ve QQ yaptı. QQ kullanıcıları artıyor, Tencent sunucularının daha verimli çalışması için ekip canla başla uğraşıyordu. Ama baştaki sorun devam ediyordu. Tencent, QQ'dan nasıl para kazanacaktı? Şimdilik risk sermayesinin desteğiyle ayakta kalabiliyorlardı.

Tencent, çeşitli yollar denedi: QQ'ya banner reklamlar yerleştirdi, paralı üyeliği teşvik etmeye ve şirketlere özel hizmetler satmaya çalıştı. Ama hiçbir tutmadı. İnsanlar üyeliğin ücretlendirilmesini veya ücretsiz üyeliğin kısıtlanmasını olumlu karşılamadılar. Tencent, sanal paralar satarak bir kazanç elde etmeyi düşündü. Fakat insanlar neden sanal para alacaktı?

Bu sorunun yanıtını da sayclub.com adlı Kore sitesindeki avatar tasarımlarında buldular. Tasarımlar, bir çizgi film simgesi kadar basit olabiliyordu. Ya da insanlar, çevrimiçi dünyada kişiliklerini sergilemek için kıyafet veya özel karakterler satın al-

Elon Musk, X sayesinde abonelerin finansal dünyalarını yönetebilecekleri bir platform inşa etmeyi hedefliyor. Bu hedefler başta Çin olmak üzere Asya'da yaygınlaşan süper uygulama fikrine çok benziyor.

malarına olanak tanıyan daha gelişmiş tasarımları tercih edebiliyordu. QQ Show olarak bilinen giysiler, kol-yeler, güneş gözlükleri, takım elbiseler, farklı saç stillerinden oluşan sekiz yüz sanal tasarım Ocak 2003'te yayına girdi. Şirket ilk kullanıcı grubuna on sanal Q coin verdi. QQ'nun bu yeni özelliği özellikle yirmili yaşlardaki gençler arasında oldukça popüler oldu. Kullanıcılar çeşitli nedenlerle avatlarını giydirmeye çalıştılar. Birçok kişi QQ'yu bir flört uygulaması olarak kullanıyor, yabancıları rastgele ekliyor ve onlarla bu yeni imajlarıyla sohbet ediyordu. Bazıları içinse avatlarını kendilerini yüksek mevkilerde göstermenin bir aracıydı. Pony Ma'nın dediği gibi aslında QQ Show'da satılan elbise değil duygusal destekti.

QQ, bir gelir elde etmeye başlamıştı ve artık hedef (diğer sosyal medya platformlarında olduğu gibi) kullanıcıların platformda daha fazla süre geçirmesi için platforma yeni hizmetler eklemektir.

QQ macerasından sonra Tencent, PC oyunlarında büyük başarılar elde etti. Küresel oyun endüstrisinde söz sahibi olabilmek için bir dizi hedefli yatırımdan ve sermaye yoğun birleşme ve satın almalarından yararlandı. Çevrimiçi oyunlar şirkete önemli bir gelir getirdi. Ayrıca çevrimiçi oyunların gençleri şirketin uygulamalarına çekmek için kullanılan Truva atları olduğu iddia ediliyordu (Jia, Nieborg ve Poell, 2022).

Mobil devrim ve WeChat

2010 yılına gelindiğinde çarpıcı gelişmeler yaşıyordu. İnsanlar heyecanla Apple'ın iPhone 4'ünü bekli-

Tencent'in kurucusu 1971 doğumlu Pony Ma (Ma Huateng).

yordu. Telekom operatörleri, 2G'den 3G'ye geçmeye hazırlanıyordu. Böylece mobil internet bağlantıları hızlanacaktı. Çin'de akıllı telefonların ortaya çıkmasından önce, China Mobile ve China Unicom gibi telekom şirketleri, hücresel ağlara erişimi kontrol ederek hangi yazılım geliştiricilerin mobil cihazlara erişebileceğini belirleyebiliyordu. 2010'ların başında akıllı telefonların hızla yaygınlaşmasının ardından, telekomünikasyon şirketleri kontrolü pazara yeni girenlere ve yerli donanım üreticilerine bırakmak zorunda kaldılar. Huawei ve Xiaomi gibi şirketler ise kendi mobil uygulama mağazalarını açarak uygulama üretimi ve dağıtımına yönelik araçlar ve kurallar üzerinde doğrudan yetki sahibi olmaya çalıştılar. Bu arada, ABD merkezli teknoloji şirketleri Apple ve Google, kendi uygulama mağazaları ve mobil işletim sistemleriyle bütünleşik bir yaklaşım benimsedi. Tencent ise yerel ve küresel rakiplerinden farklı bir yol izledi. Bir telekom şirketi değildi, mobil cihazlar üretmedi ve mobil uygulama ekosistemlerini kontrol edebilmek için bir mobil işletim sistemi geliştirmedir.

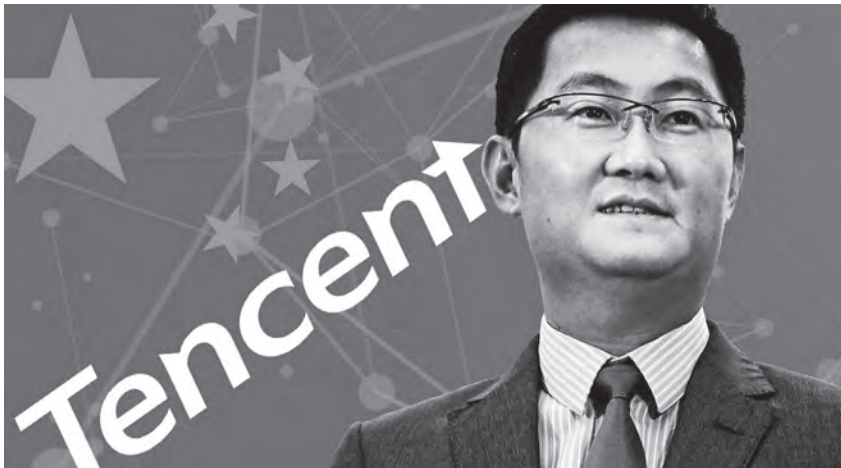
Tencent, QQ masaüstü uygulaması ile sosyal medya ve mesajlaşmanın büyük bir bölümünü kontrol ediyordu. Fakat Pony Ma, yaklaşan mobil devrimde Tencent'in yeni bir mobil girişim tarafından bir gecede alaşağı edilebileceğinin farkındaydı. Tencent'in acilen bir şey yapması gerekiyordu. Mobil cihazlara yönelik bir anlık mesajlaşma ürününe ihtiyaç vardı. Şirket içinde üç farklı ekip bu hedef doğrultusunda seferber oldu.

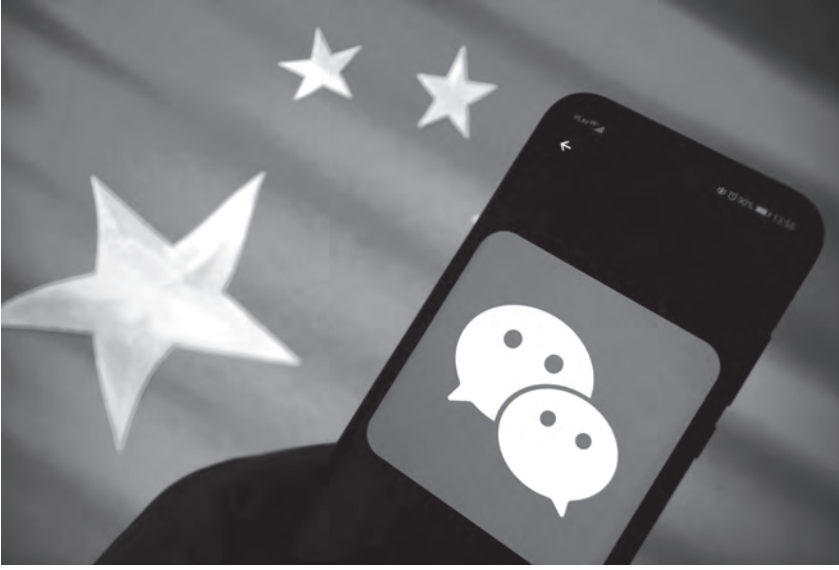
Ekiplerden biri Allen Zhang'ın li-

derliğindeki WeChat'ti. Diğer ekiplerden biri ise Tencent'in masaüstü dönemindeki yıldızı QQ idi. Üç farklı ekibin aynı iş için uğraşması işgücü israfı olarak değerlendirilebilir. *Center for China and Globalization* araştırmacılarından Andy Mok Tencent'i, bazı doğmamış köpek bakkallarının hayatta kalabilmek için anne karnındaki kardeşlerini yediği köpek balığı rahmine benzetiyor. Ancak Tencent'in birden fazla dahili ekibin birbiriyle rekabet etmesine izin vermesi şirketin yenilikçiliğini sağlayan özelliklerinden biriydi.

WeChat'in birinci sürümü Kasım 2010'da yayımlandı (2011'e kadar adı Weixindi). Uygulamanın dört temel işlevi vardı: Profil fotoğrafı yükleme, kullanıcı adı ayarlama, basit metin mesajları ve fotoğraf transferleri. Kullanıcılar uygulamayı kullanabilmek için QQ hesaplarını veya e-postalarını kullanabiliyorlardı. Uygulamanın ilk altı ayında WeChat'in sadece bir milyon kullanıcısı vardı. Uygulama yeterince ilgi görmemişti ve Çin için oldukça düşük bir sayıydı. Bunun yanında WhatsApp da sektöre girmişti. Hong Kong'da 2010 yılında telefonla bir mesaj göndermek 13 sent civarındaydı. Mesajlaşma hizmetini ücretsiz sunabilmeleri başta WhatsApp olmak üzere anlık mesajlaşma uygulamaları için önemli bir avantajdı. iPhone'un geliştiriciler için anlık bildirimleri açmasıyla beraber anlık mesajlaşma hizmetlerinde kıyasıya bir rekabet başladı.

Batı'nın ürünlerini birebir kopyalamak yerine Tencent'in QQ'da yaptığı gibi, Çinli kullanıcıların özgün gereksinimlerini değerlendirmek ve hızlı çözümler geliştirmek Çin pazarındaki rekabette oldukça önemliydi. WhatsApp ve benzerlerinin önündeki engellerden biri Çince yazmanın İngilizce yazmaya göre daha zor olmasıydı. Özellikle yaşlılar, küçük ekranlara yazmakta zorlanıyordu. Bu sefer yenilik Tencent dışından, Heather Huang adındaki yirmi bir yaşındaki bir üniversite mezunundan geldi. Huang, taksi sürücülerinin birbirleriyle haberleşmek için kullandığı telsiz telefonlardan esinlendi ve 2011 başında TalkBox adlı uygulamayı çıkardı. Uygulama uzun süre Hong Kong ve Çin'de en çok indirilen uygulama ol-

du. Batılı ürünlerini kopyalayan Çinli yazılımcılar, Talkbox'ı da hemen kopyaladılar. Ancak Huang'ın dediği gibi sesli iletişimi uygulamalarına ekleyen şirketler sadece kullanıcı arayüzünü Talkbox'a benzetmekle yetinmişler ve işin püf noktasını kaçırmışlardı. O zamanlar mobil internet hızı günümüzdekine göre oldukça yavaştı. Talkbox, daha kullanıcılar konuşmayı bitirmeden ses kaydını parça parça gönderen bir mekanizma tasarlamıştı. Böylece ürünün hızı hakkında bir illüzyon yaratabiliyorlardı. Tencent ise ürünü çok daha ayrıntılı incelemiş, TalkBox'ın bu mekanizmasını da dikkate alarak onu doğru biçimde kopyalayabilmişti. Talkbox, ne Tencent'a ne de diğer kopyacı şirketlere fikri mülkiyet haklarının ihlali nedeniyle dava açtı. Rakipleri kopyalamak Çin içi rekabette olağan bir durumdu.

Aslında Tencent, Talkbox'ı satın almak istemiş ama Huang, Tencent ile rekabet edebileceğini düşünerek Tencent'ın teklifini reddetmişti. Ancak Talkbox ekibi daha yolun başında büyük bir hata yaptı. 2011'de Çin'de 2G hüküm sürüyordu ve Çin'deki 30 megabayt veri paketleri 80 sent civarındaydı. Daha hızlı 3G mobil ağların çok yakında devreye gireceğini düşünen Talkbox, hızdan feragat edip ses kalitesini artırarak (böylece ses dosyası büyüklüğünü artırarak) kritik bir hata yaptı. Fakat 2012'de bekledikleri 3G ve daha hızlı internet ancak 2013'te geldi!

WeChat ise tam tersini yapmış ve hızlı iletişime öncelik vermişti. WeChat, 2012'de 100 milyon kullanıcı

ya ulaştı ve bir yıl sonra bu sayıyı üçe katladı. Yalnızca TalkBox'ı değil, bir süredir Çin'in Twitter'ı Weibo ile uğraşmaktan mobile yeterince zaman ayıramayan Tencent'ın QQ'sunu bile geride bıraktı. TalkBox'ın sunucuları Çin dışındaydı ve bu da internet hızını düşürüyordu. Ayrıca Çin hükümeti de yerli olmayan teknoloji şirketlerine kuşkuyla yaklaşıyordu. Nitekim birkaç yıl sonra, Çin'de TalkBox sunucularına erişim engellendi.

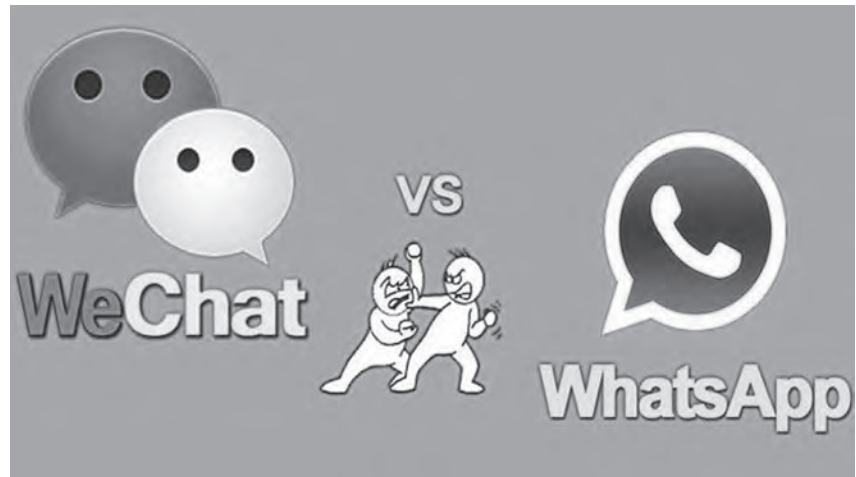
WeChat'in 100 milyon kullanıcıya erişmesiyle beraber Tencent, bir sosyal medya platformu inşa etmeye başladı. Nisan 2012'de, insanların gerçek zamanlı olarak takip edebilecekleri bir fotoğraf ve makale akışı olan Facebook'un sosyal medya akışına benzeyen "Anlar"ı ekledi. Fakat Tencent WeChat'te WhatsApp'tan farklı bir strateji izliyordu. WhatsApp kurucuları için basitlik öncelikliydi. Tencent ise daha en başında ürünleri

arasında stratejik entegrasyonu sağlamaya çalışıyordu.

2014'te, 400 milyon kullanıcıya eriştiğinde bile gelirinin çoğunu masaüstü oyunlardan kazanan Tencent için bir kazanç kapısı değildi. Üst düzey yöneticiler, WeChat'ın reklamlardan gelir elde etmesi için baskı yapıyorlar ama WeChat'ın idealist ürün yöneticileri buna yanaşmıyorlardı. WeChat birimi çok az para getirmesine rağmen zaferin tadını çıkarırken, oyun bölümündeki personel şirketin yükünü sırtlandığını düşünüyordu. Allen, reklam fikrine uzun süre direndi, en sonunda 2015'te kullanıcılara günde bir reklam gösterilmesine razı oldu. Pony Ma da Allen'la aynı fikirdeydi. WeChat, reklam dağıtmakla ve hedefli reklamcılıktan para kazanmakla yetinmemeliydi. Bunun yerine insanları, insanlarla ve hizmetlerle (gıda teslimatı, taksi çağırma, tezgâh üstü ilaçlar ve bakkaliye vb) buluşturan nihai bir bağlayıcı olabilirdi.

Yıllar içinde WeChat'e kullanıcıların mobil ödeme yapmalarını ve birbirlerine para göndermelerini sağlayan dijital bir cüzdan olan WeChat Pay, kentsel alanlarda farklı türde kamu ve özel hizmetler için bir rezervasyon sistemi olan Şehir Hizmetleri gibi işlevler eklendi (bkz Tablo 1). "WeChat bir yaşam tarzıdır" sloganıyla Tencent, her türlü sosyal etkileşim ve ekonomik işlem için uygulamayı bir platforma dönüştürmeye başladı. Bu süreçte, en önemli gelişmelerden biri Tencent'ın mini programları tanıtması oldu. WeChat ekibinin Web 2.0 dönemi web sitelerine benzer şekilde tasarladığı mini programlar, fark-

Tencent WeChat'te WhatsApp'tan farklı bir strateji izliyordu. WhatsApp kurucuları için basitlik öncelikliydi. Tencent ise daha en başında ürünleri arasında stratejik entegrasyonu sağlamaya çalışıyordu.

lı kurumların işlevlerini tek bir ekranda bir araya getiriyordu. Jia vd. (2022) bu süreci WeChat'in platformlaşması ve altyapılaşması çerçevesinde ele alıyor. Platformlaşma, dijital platformların ekonomik, altyapısal ve yönetsel uzantılarının farklı ekonomik sektörlerle ve yaşam alanlarına nüfuz etmesi olarak tanımlanabilir. Altyapılaşma ise platformların ölçek, yaygınlık ve kullanımın kritikliği gibi tipik olarak altyapıyla ilişkilendirilen özellikleri edinmesi olarak anlaşılabilir. WeChat, üçüncü tarafların üzerine inşa edileceği bir altyapı olarak hizmet verdiğinden, son kullanıcılar artık WeChat'ten ayrılmak zorunda kalmadan harici ürün ve hizmetlere hızla erişebileceklerdi. Dolayısıyla WeChat, Tencent'in ürün ve hizmetlerini sunduğu bir uygulamadan çok daha fazlası haline geldi. Bir süper uygulama stratejisi uygulayan şirket daha en başından WeChat'i bir platform ve bir altyapı olarak geliştirmeye çalıştı. Mini programlar, WeChat'in işlevselliğini büyük ölçüde zenginleştirirken aynı zamanda WeChat'i uygulama ekonomisinde kilit bir erişim düğümü olarak merkezi-leştirdi. Mini programlar ile yazılım a-demimerkeziyetçi bir mimariye doğru evrilirken veri akışları merkezileşti.

WeChat mini programları, WeChat ekosistemi içindeki "alt uygulamalar". Kullanıcılara e-ticaret, sanal mağaza turu, görev yönetimi, kuponlar ve diğer hizmetler gibi gelişmiş özellikler sunuyorlar. Örneğin, Çin'deki en büyük B2C (Business To Consumer - iş-

letmeden tüketiciye) platformlarından biri olan JD'nin WeChat üzerinde e-ticaret mini programı var. Ticari kuruluşların yanında resmi kurumlar da mini programlarla platformda yer alıyorlar. Örneğin Covid-19 sırasında yerel yönetimler, pandeminin yayılmasını kontrol etmek için gerçek zamanlı sağlık QR kodları, PCR test sonuçları, aşı talep etme veya kaydetme, soru-cevap bölümleri gibi mini programlardan yararlandılar (<https://walkthechat.com/wechat-mini-programs-simple-introduction/> <https://qpsoftware.net/blog/wechat-mini-program-all-you-need-know>).

Tencent, WeChat'i sadece teknik düzenlemelerle büyütmedi. Şirket, yeni girişimleri yok etmek yerine onlar için bir kuluçka merkezi haline gelmeyi tercih etti. Genellikle azınlık hisseleri olarak onlara yatırım yaptı ve böylece bir şirketler ekosistemi oluş-turdu.

Bugün birçok Çinli için WeChat, internet demek. Aylık 1,3 milyar aktif kullanıcısı var. Günde 500 milyon kullanıcı mini programları kullanıyor. Kullanıcılar günde 45 milyar mesaj ve 205 milyon video gönderiyor. Facebook kullanıcıları uygulamada günde ortalama yarım saat geçirmelerine rağmen, WeChat kullanıcıları uygulamayı ortalama 77 dakika kullanıyorlar. Kullanıcıların % 60'ından fazlası uygulamayı günde on kereden fazla açıyor ve diğer % 21'i elli kereden fazla kullanıyor (<https://techjury.net/blog/wechat-statistics/>).

Sonuçta, WeChat, yalnızca insan-ları birbirine bağlayan bir sosyal ağ olmadı. Aynı zamanda içeriği, fizik-sel malları ve hizmetleri de ağına dahil etti. WeChat ile taksi çağırabilir, bağış yapabilir, oyun oynayabilir ve para gönderip alabilirsiniz. Çin'deki internet kullanıcılarının yaklaşık yüzde 99'u mobil cihazlar üzerinden internete erişiyor. Zamanlarının önemli bir kısmını Tencent'in çok amaçlı platformunda geçiriyorlar. WeChat; oyun, ödeme, sosyal medya, müzik ve eğlence gibi çevrimiçi varoluşun neredeyse her alanında diğer tüm yazılımlara açık ara fark atıyor. Temelde bir mesajlaşma aracı olarak tasarlanan WeChat; PayPal, Citibank, Facebook, Instagram, Spotify, Expedia, Yelp, Uber, TikTok, Amazon ve Tinder'ın işlevlerini bir araya getiriyor. Android gibi, ancak doğrudan tek bir dev şirket tarafından denetleniyor, besleniyor ve kontrol ediliyor.

Elon Musk, Twitter'ı WeChat'e dönüştürebilir mi sorusunu yanıtlarken WeChat'in fazlasıyla Çin'e özgü bir uygulama olduğuna dikkat etmek gerekiyor. WeChat hakkındaki en büyük eleştirilerden biri hükümetle uyumlu (!) çalışması ve uygulamanın hükümetin izleme aracı haline gelmesiydi. Belki bu kötü imajı, belki de Çin pazarının büyüklüğü nedeniyle, 2014'te 468 milyon kullanıcıyı aşmış olmasına karşın Batı'ya doğru genişlemeyi bırakarak Çin pazarındaki konumunu güçlendirmeyi tercih etti.

Tablo 1: Kaynak: Plantin ve De Seta (2019)

Yıl	Aylık Aktif Kullanıcı Sayısı	Eklenen Özellikler
2011	50 milyon	Mesajlaşma, fotoğraf paylaşımı ve ses ve video klip işlevleri; yerel kullanıcı araması
2012	160 milyon	Uluslararası pazar için WeChat olarak yeniden markalandı (ilk adı Weixin'di); anlar ve Resmi Hesaplar işlevleri başlatıldı; QR kodları; sesli ve görüntülü arama işlevi; WeChat Web arayüzü
2013	355 milyon	Çıkartmalar ve kişiselleştirilmiş ifadeler; sosyal oyunlar; grup sohbetleri; WeChat cüzdanı
2014	500 milyon	Taksi çağırma uygulaması Didi Dache ile ortaklık; WeChat uygulama içi mağazaları; hesaptan hesaba para transferi
2015	697 milyon	Şehir Hizmetleri özelliği; Çin Yeni Yılı'nda tanıtılan sanal "Kırmızı Zarflar"
2016	889 milyon	WeChat cüzdanı ve banka kartları arasındaki transferler ve 1000 RMB üzerindeki işlemler için hizmet ücreti
2017	963 milyon	Mini Program işlevi, haber akışına eklenen arama işlevi
2018	1 milyar	Resmi Hesaplar uygulaması duyuruldu; 580.000 Mini Program yayınlandı

Bugün birçok Çinli için WeChat, internet demek. Aylık 1,3 milyar aktif kullanıcısı var. Günde 500 milyon kullanıcı mini programları kullanıyor. WeChat; oyun, ödeme, sosyal medya, müzik ve eğlence gibi çevrimiçi varoluşun neredeyse her alanında diğer tüm yazılımlara açık ara fark atıyor.

Twitter -> X -> süper uygulama?

Elon Musk, Twitter'ı X olarak adlandırdı. Peki X'ten bir süper uygulamaya yaratabilecek mi? Johnson (2023) *Foreign Policy*'de yayımlanan yazısında bunun neden zor olduğunu açıklıyor.

Musk'tan önce ondan daha fazla olanaklara sahip olan Alphabet (Google) ve Meta (Facebook) da bir süper uygulama yaratmayı denemiş ama başarısız olmuştu. Meta, birkaç sosyal ağa ve birkaç mesajlaşma uygulamasına sahipti. Pazar yerleri, video, ödemeler vb. alanlara genişlemeyi denedi. Ancak bu denemelerin çoğu herhangi bir ölçeğe ulaşamadı. Meta'nın başarıları, bir şeyleri bir araya getirmek yerine ayırtırmak ve parçalara ayırmaktan geldi. Google'ın ana şirketi Alphabet, arama, video, e-posta, ödemeler ve daha fazlası gibi çok çeşitli alanlarda başarılı oldu. Ancak bir sosyal ağ kurma girişimleri başarısız oldu ve Meta gibi, en büyük başarıları tek bir her şey uygulaması değil, ayrı uygulamalar ve markalardan geldi.

Süper uygulama için en temel işlev ödemelerin uygulama içine alınması. Ancak Çin'deki mobil ödemeler aykırı bir örnek teşkil ediyor. Kredi kartı kullanımı Çin'de hiç yaygınlaşamadı. Çin'in yeni orta sınıfı büyürken kredi kartları sadece sınırlı bir üst sınıf tarafından kullanılabilirdi ama hiçbir zaman ulusal finansal altyapının sıradan bir parçası olamadı. Halk nakit paradan vazgeçmeye istekliydi ve çoğu satıcının ödeme şirketleriyle ilişkisi yoktu. Bu boşluğu Çin'de WeChat gibi uygulamalar doldurdu. Böylece Çin, bankasız, nakit temelli bir ekonomiden, kredi kartlarının benimsendiği bir orta aşama olmaksızın

telefon temelli, uygulama ödemeli bir ekonomiye geçti. Kısacası WeChat ve Çin'deki benzerleri, Çin'e özgü belirli tarihsel koşullarda büyüdü. Çok sayıda ucuz akıllı telefona sahip, ancak geleneksel bankacılık veya kredi kartı olmayan büyük bir orta sınıf vardı. Teknoloji şirketleri, Çin hükümeti tarafından Batı rekabetinden korunuldu. Hükümet, daha gevşek düzenlemelerle iç rekabeti teşvik etti. Çinli yetkililer, ülkede ilk internet sağlayıcılarının kurulmasından bu yana dijital iletişim teknolojilerinin kontrolünü terk etmediler. Tencent ve Alibaba gibi devler, Çin hükümetine rağmen değil onun gözetiminde büyüdü. Çinli yetkililer, sosyopolitik istikrarı tehlikeye atmadıkları ve tekno-milliyetçi siber egemenlik stratejileriyle uyumlu kaldıkları sürece bu hırslı şirketlerin verimsiz kamu sektörlerini bozmalarına göz yumdular.

Musk'ın hayalindeki X, ilk ola-

rak hangi ülkede faaliyete geçebilir? ABD'de mi? Amerikalılar kredi kartı kullanımında oldukça deneyimliler. Ayrıca ülkede, bankacılık hizmetleri, kredi hizmetleri, ödeme uygulamaları, borsa komisyoncuları vb. her düzeyde rekabet eden çok sayıda finans firması var. Musk, ABD'de çok daha rekabetçi bir pazara girmek zorunda kalacak. İnternetin yeni yeni benimsendiği Çin'de az sayıda yerli oyuncu vardı. Çin hükümeti ilk başlarda yurt içinde çoğunlukla tarafsız kaldı; ancak yabancı rekabeti dışarıda tutarak yerli ürünlerin gelişmesine izin verdi. ABD'nin rekabetçi pazarında X'i koruyacak bir ABD hükümeti olmayacak. AB'de ise tekelleşme karşıtı mevzuatlar daha güçlü ve güçlü teknoloji şirketlerine şüpheyle yaklaşıyor. X, teorik olarak başarılı olsa bile, muhtemelen yasal olarak bunu yapmasına izin verilmeyecek. WeChat'i taklit etmeyi deneyecek Batılı şirketler hem hükümeti hem de şüpheli bir kamuoyunu karşılarına almak zorunda kalacaklar.

KAYNAKLAR

- 1) Chen, L. Y. (2022). Influence empire: inside the story of Tencent and China's tech ambitioni, Hodder & Stoughton
- 2) Jia, L., Nieborg, D. B., & Poell, T. (2022). On super apps and app stores: digital media logics in China's app economy. *Media, Culture & Society*, 44(8), 1437-1453.
- 3) Johnson, Ji. (2023). Elon Musk Can't Make an American WeChat, <https://foreignpolicy.com/2023/07/31/elon-musk-wechat-twitter-x-united-states-everything-apps/>, son erişim 20.08.2023
- 4) Plantin, J. C., & De Seta, G. (2019). WeChat as infrastructure: The techno-nationalist shaping of Chinese digital platforms. *Chinese Journal of Communication*, 12(3), 257-273.

Çin, WeChat gibi uygulamalarla bankasız, nakit temelli bir ekonomiden, kredi kartlarının benimsendiği bir orta aşama olmaksızın telefon temelli, uygulama ödemeli bir ekonomiye geçti.

Karbon ayak izi sınıf siyasetinden geçer mi? 1952 Londra sis felaketi örneği

1952 Londra büyük sis felaketinden 71 yıl sonra, dünyada daha ağır sonuçlar veren ve çözülmesi daha geniş çaplı mücadeleler gerektiren çevre felaketlerine şahitlik ediyoruz. Ne yazık ki günümüzde çevre sorunları daha kronik gelişim gösteren, küresel çapta bir eylem gerektiren türde. Öte yandan, çevre felaketlerinin temelde işçi sınıfını hedef aldığı gerçeği 1952'den bu yana değişmedi.

Cevdet Kabal

Çevre Yüksek Mühendisi

Klim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi, orman yangınları, deniz kirliliği gibi çevresel tehditler, dünya genelinde endişe yaratan konular haline geldi. Belki de bu sebeple, özellikle son yıllarda, dünya siyaset sahnesinde çevre ve iklim değişikliği konulu eylem ve örgütlenme faaliyetlerin artışı televizyon, sosyal medya vb. mecralarda daha da gözlemlenebilir durumda. Bu artış küresel çapta giderek artan çevre sorunlarına karşı duyulan kaygıyla ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, çevre aktivizminin ve hareketlerinin, hükümetlerin, toplumların, bireylerin dikkatini çekmek ve acil çözümler talep etmek için güçlü bir araç haline geldiğine de çok kez tanıklık edilebilmektedir. Öte yandan, dünya genelinde sol ve sosyalist siyasetin çevre ve iklim sorunlarına ilgisinin arttığını kabul etmekle beraber, genel olarak solun bu alanda varlığının çeşitli zaman ve yerelliklerde yükselen çevre direnişlerine destek vermekle yetinmek olduğunu da söyleyebiliriz. Dolayısıyla, gerek çevre gündeminin solun ajandasında merkeze uzaklığını tartışmak, gerekse bu gündemin sınıfsal altyapısını irdelemek için, bazı tartışmaları yürütmekte fayda var.

Günümüzde çok çeşitli çevre hareketi ve eylem tipi görmek mümkün. Örneğin 2018'de Birleşik Krallık'ta kurulmuş ve küresel düzeyde büyümüş Extinction Rebellion (XR)¹ gibi çevre örgütlerinin, sivil itaatsiz-

lik olarak tarif edilebilecek eylemlerle dünyada hükümetleri ve şirketlere iklim değişikliği konusunda adım attırmaya çalıştığına şahitlik ediyoruz. Daha popüler bir örnek vermek gerekirse, Greta Thunberg'in liderliğini yürüttüğü Fridays for Future² (Gelecek için Cuma) hareketi, öğrenci grevleri ve sivil itaatsizlik içeren iklim eylemleriyle, dünya kamuoyunun da gündeminde sıklıkla yer bulmuş ve pek çok ülkenin liderleri tarafından da gıpta ile karşılandığı belirtilmiştir.

Öte yandan, Fransa'da Sarı Yelekliler Protestoları gibi örnekler, sınıf siyaseti ve çevre mücadelesi arasında karmaşık bir ilişki olduğuna dair emareler içermekte³. Kasım 2018'de Fransa'da başlayan ve artan yakıt vergileri ve yaşam maliyetleri nedeniyle hükümete karşı düzenlenen kitlesel sarı yelekliler protestolarına karşı bir hükümet argümanı olarak, yakıt vergi zamlarının bir **karbon vergisi** olduğu ve çevre dostu enerji kaynaklarına geçişin desteklenmesine ve fosil yakıtların kullanımının azaltılmasına teşvik olduğu çeşitli dönemlerde dile getirildi. Bu meselenin temelinde bir sınıfsal çelişki yattığı söylenebilir. Carlos Bejar-Garcia'nın 27 Nisan 2020'de, *Harvard International Review*'de yayınlanan "Fransa'nın Sarı Yelekliler Hareketi ve Küresel İklim Değişikliği Tartışması"⁴ makalesinde, Sarı Yelekliler Protestolarının sınıf karakteri hakkında önemli bir tespit mevcut:

“Fransa’da arabaya ihtiyaç duymamak, toplu taşımanın sık olduğu ve arabaya gerek olmadığı şehir merkezinde yaşayacak kadar varlıklı olmak anlamına geldiği için zenginliğin simgesi olarak algılanıyor. Böylece, Macron’un vergisi banliyölerde yaşayan ve arabalara bağımlı olan alt ve orta sınıf vatandaşları hedef almaktadır. Örneğin, Sarı Yelekliler Hareketi’nin ortaya çıktığı Montigny-le-Guesdier kasabasını veya Fransa’daki herhangi bir banliyö komününü ele alalım. Bu küçük kasabalarda toplu taşıma hizmeti verilmemektedir; işyeri 35 km ya da en yakın market 4 km uzaktayken artan akaryakıt vergisi günlük hayatı zorlaştırıyor. Macron’un karbon vergisi, motorlu araçlara bağımlı olan ve çevre dostu ulaşım yöntemlerine geçemeyen bu tür savunmasız toplulukları hedef almıştır; Sarı Yelekliler protestolarının arkasındaki mantık budur.”

Bahsi geçen sarı yelekli protestoları, daha derinlemesine incelenmesi gereken farklı yazıların konusu ve ne yazık ki bu yazıda bu konu daha detaylı incelenemeyecek. Ancak sarı yelekli protestolarının simgeleri arasında sayılabilecek ve çevre mücadelesi ve sınıf ilişkisini çok iyi özetlediğini düşündüğüm bir slogan, bu protestoların bu yazıda da hatırlanmasını gerekli kılıyor: “Ayın Sonu, Dünyanın Sonu. Aynı Kavga”.

Yazının başında çeşitli örnekleri verilen, sınıfsal karakteri eksik ya da çevre sorunlarını sınıflar üstü gören pek çok iklim aktivisti ve çevre hareketi, günün sonunda bireylerin günlük yaşamlarında fosil yakıt kullanmaması, hayvansal gıda tüketmemesi, evlerinde atık üretmemesi gibi çevre dostu alışkanlıklar geliştirmesi ve bilinçli tüketim tercihleri yapmasının iklim krizine karşı verilen mücadelede temel yöntem olarak benimsemektedir. Ancak, sarı yelekli protestoları, tam da bu **alışkanlıkları** edinebilecek maddi güçleri olmayan; öte yandan, doğal kaynakların tükenmesi, hava kirliliği, içilebilir su kaynaklarının azalması, gıda güvenliği vb. gibi çevre sorunlarının birinci derece muhatabı olanların mücadelesi gibi görülebilir. Yani ayın sonunu getirmeye çalışanların, dünyanın sonunun gelmesini engellemek zorunda olması gibi...

Bu bahsi geçen örnekler aslında, her geçen gün daha ciddi ve ölümcül bir gündemle karşımıza çıkan çevre sorunlarının ve iklim değişikliği tehdidinin, solun gündelik ajandasında daha fazla yer alması gerektiğini göstermektedir. Matthew T. Huber, 2022 yılında yayınlanan, *Sınıf Savaşı Olarak İklim Değişikliği: Isınan Bir Gezegende Sosyalizmi İnşa Etmek*⁶ isimli kitabında sınıf ve çevre mücadelesi arasındaki bağ hakkında yararlı bir değerlendirme sunuyor. Buna göre; ilk olarak, çevre sorunları ve iklim değişikliği, üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkan ve hâlâ varlığını koruyabilen sorunlardır. Bu önerme ile en önemli değerlendirmelerden birisini Karl Marx, *Grundrisse*’de⁷ tartışmaya açmıştır. Marx’a göre, endüstrinin ilerlemesi ne kadar artarsa, su, kömür, odun gibi doğal kaynaklara olan talep o kadar artar, bu doğal kaynakların sömürülmesi bir üretim koşulu haline gelir ve endüstriyel sistem bunlara o kadar bağımlı hale gelir. Bu tespit aslında, günümüzde her alanda deneyimlediğimiz çevre felaketlerinin temel sebebinin ardında kapitalist üretim ilişkilerinin yattığını göstermektedir: çevre sorunları, kâr hırsından gözü dönmüş birkaç kötü sermaye sahibinin kural tanımaz davranışları sebebiyle değil, kapitalist üretim ilişkilerinin doğal kaynaklarının sömürülmesine ve en nihayetinde yok olmasına muhtaç hale gelmesiyle meydana gelmektedir.

Matt Huber ise kitabında, yine *Grundrisse*’ye atıfta bulunarak, üretimin gizli meskeninin, yani üretim ilişkilerinin

kilerinin gündelik hayatta çıplak gözle görülemiyor oluşunun, çevre sorunları ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki bağın algılanmasını zorlaştırdığını belirtmektedir. Bu zorluktan faydalanan The Climate Leadership Council⁸, The Citizens’ Climate Lobby⁹ gibi çeşitli burjuva ideolog kurumları, çevre sorunlarının üretim ilişkilerinin bir ürünü değil, bir **piyasa başarısızlığı** olduğunu belirtmekte ve bu başarısızlığın **karbon vergisi** gibi adımlarla çözülebileceğini dile getirilmektedir. Solun çevre mücadelesi konusunda tartışması gereken konulardan biri tam olarak burada gizlidir. Her türlü çevre felaketine yol açan, doğal kaynak sömürüsü, çarpık kentleşme, gıda güvenliğinin azalması, fosil yakıt sorunu gibi konuların, üretimin gizli meskeninden çıkartılarak, kapitalist üretim ilişkileri ile bağı tüm çıplaklığı ile ortaya konulmalıdır.

Yine Matt Huber, bahsi geçen kitabında, çevre ve sınıf ilişkisini, doğrudan çevre politikaları başlığında değerlendiriyor. Bu konuyu iki aşamada tartışan Huber, ilk olarak ayın sonunu getirmeye çalışanların, yani işçi sınıfının, çevre felaketlerinin birinci derecede muhatabı olduğunu belirtiyor. Yani başka bir deyişle, sel felaketlerinde evini kaybeden yoksul halkın, her yaz mevsim normallerini aşan sıcaklarda açık havada çalışmak zorunda kalan inşaat işçisinin, güvenilir içme suyu kaynağına ulaşamayan halkın çevre sorunlarının da en temel muhatabı olduğunu belirtiyor. İkinci aşamada ise Huber, temelinde işçi sınıfı yer

Sarı Yelekli protestolarının simge sloganlarından, “Ayın Sonu, Dünyanın Sonu. Aynı Kavga”⁵

almayan bir politikanın, kapitalist üretim ilişkilerine karşı yürütülecek mücadelede kazanma şansının çok düşük olduğunu saptıyor. Solun çevre politikaları konusunda merkeze alması gereken bir diğer argüman budur. Çevre kirliliğine karşı verilecek mücadelede, kirlilikten en çok etkilenen işçi sınıfının çıkarları ve işçi sınıfının mücadele programı merkezde bulunmalıdır.

Sis ve Londra

Çevre sorunları, kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf çelişkisi bağlamında pek çok çevre olayı tartışılabilir. Bu olaylar arasında, çevre tarihi hakkında az çok bilgi sahibi olanların tanıdık olduğu, tarihin en önemli çevre felaketlerinden 1952 Londra sis felaketini tartışmaya değer buluyorum.

Büyük Londra Sisi, 5-9 Aralık 1952'de, Londra şehrini beş gün boyunca kaplayan ölümcül bir sis ve

Manchester Guardian, 8 Aralık 1952 tarihli haber:¹⁰

THIRD DAY OF A LONDON PARTICULAR

Busy Time for Thieves: Traffic Disrupted

FROM OUR LONDON STAFF

First Street, Sunday.

London is still suffering from the worst fog for many years which has brought road traffic almost to a standstill, disrupted and delayed railway services, and caused an unusual amount of footpad crime and burglary.

Scotland Yard said to-night that there had been more reports of attacks on people carrying money last night than would have been likely if it had not been for the fog. One burglar is believed to have committed three successful crimes in a block of flats, a television man was robbed of the day's takings in Biggin Road, a post office safe was blown open in Isleworth, and a jeweller's shop in Stratford was robbed after its window had been smashed. At least six people had been attacked and two of them, a man and a woman, have been detained in hospital.

The office of Mr Jack Solomon, the leading grammar, in Great Windmill Street, was entered early yesterday morning and twelve boxes of papers, a case of whisky, a valuable camera, two light films and about £30 in cash were stolen. A man was recently injured in a London hospital was today too ill to help detectives investigating an attempted raid on a jeweller's shop in Finsbury Road, Stepney, last night. He is unlikely to be well enough to talk to them for a few days. He was struck by a brick which, thrown at a window, rebounded from the window's mullion into the street. Almost immediately, he fell on to the plate-glass window and was taken to bare of his injuries. The injured man was taken to hospital by a detective who happened to be in the shop with his fiancée when an assailant rang.

Killed by Train

The ambulance services at London have been working under great strain because of the number of emergency calls and the difficulty of driving. When a railway engine struck three men working on the line at Norwood Junction, killing one, the ambulance took an hour to reach the scene. This morning drivers of duty were appealed to by the R.A.C. to report to their districts for relief duty. There were 324 emergency calls on Saturday night.

In some places this morning the fog lifted for a while but by the middle of the afternoon it was worse than ever and visibility was down to less than a yard in many parts of London and the suburbs. Bus services were withdrawn or never started and the Underground had to deal with heavy extra traffic. The trains ran a little late because of delays when running on the surface. The fog started on Friday. There seems no prospect of improvement to-morrow and the chance of foggy conditions are alarming.

The Automobile Association and the Royal Automobile Club have repeated their advice to motorists not to attempt to drive in London. There had thousands of telephone calls to-day asking for advice and help and the A.A. reported that its breakdown vans were having great difficulty in finding stranded motorists. Many cars were abandoned. The fog was not confined to Central London. It spread all along the Thames Valley and into Essex, Hertfordshire, Buckinghamshire, Surrey, and Sussex though it was not so bad by names as this. In country districts, however, there was the additional danger of ice roads.

Dangerous Driving

A motorist correspondent who was out yesterday noted two kinds of drivers making mistakes of themselves on the fog-bound, frosty roads. The first were those who would not keep in the slow moving procession, believing they could go faster than the leader. The second were those who allowed their cars to slide about unskilfully on slippery surfaces. He also noticed police about motorist

equipment which are brought out by the fog every year. Research workers have concluded yellow fog lights are less penetrative than white ones put the yellow light, which does not seem to reflect so well into the fog. The researchers which comes in almost unknown in modern cars, yet those who have them are able to keep moving in weather like today's and yesterday's. In South London tonight the fog blanket thickened and in most areas visibility was a few yards only. In Wandsworth, where there had been heavy skating on the King's Cross and the London Railway, the fog was so thick that it was impossible to guide motorists. In Richmond the local police had many calls for help from stranded motorists who managed to reach the police station on foot. The Southern Region of British Railways reported that the Bournemouth, Bournemouth and the most of the services were operating normally, but the visibility was almost "nil". Fogmen were on duty and about 20 per cent of suburban trains had been taken off. The remainder were delayed up to about 25 minutes on a standard journey.

Trains Cancelled

The other railway regions were in about the same state. The main line from London was reported by Eastern Region as running "partly used". But some trains from Liverpool Street were as much as an hour late in leaving and on the electric service to Shenfield a few London trains were about half an hour late in leaving and some toward trains were late at Sharnbrook and St Pancras.

Eastern Region announced tonight that a number of long-distance trains had been cancelled and that local services were subject to modification or alteration at short notice.

On Saturday there was still some shipping movement on the Thames and bargains could be heard somewhere task booming. But to-day the river was almost at low tide and at a standstill. There was a slight improvement in visibility at London Airport this afternoon but only six planes managed to take off and soon landed. The aircraft which should have taken Sir Hawley Cresswell and other legal advisers of the Anglo-French Oil Company to Aden was diverted to Burn (Hampshire) and many other travellers had to go to Burn to start their journey.

North and South-east London were the worst affected so far as bus transport was concerned. By late afternoon most of the buses had stopped and elsewhere the bus service was severely limited.

Passenger Walked

There were few taxi-cabs on the streets and one driver said that he got from Liverpool Street to his car only because the passenger walked all the way in front of him, which he found worth while because he had three golf-clubs and some books and a bag of golf clothes and some private cars were off the road by nine o'clock and London was a dead silent place where nothing could be seen but a glimmer of street-lights and nothing heard but footsteps and the chiming of clocks.

Street was severely affected yesterday for the second week-end in succession. Seven Association Football League matches and the Oxford v. Cambridge university row were postponed, and one F.A. Cup tie was abandoned. Most of the Rugby Union and about half the Rugby League matches were cancelled, and there was no racing at Lingfield Park, Manchester and Worcester.

The fog caused several alterations to T.V.C. programmes to-night because of artists being unable to get to the studio, and Lester Fergusson, the singer, broadcast "Very Long Piece" to-day soon after a car accident in which his head, nose, and a bone were injured.

hava kirliliği olayıdır. Bu çevre felaketine endüstriyel kirliliğin, evlerde ısınma amaçlı yakılan kömürün ve yüksek basınçlı hava koşullarının bir araya gelmesinin neden olduğu belirtilir. Bu felakette, pek çok kaynağa göre, 10 binden fazla kişi hayatını kaybetti. Bu çevre felaketi sonrası yaşanan tartışmaların, bu felaketten 4 yıl sonra, 1956'da çevre tarihi açısından bir dönüm noktası olarak görülen Temiz Hava Yasasının "Clean Air Act" yürürlüğe girmesine de yol açtığı bilinmektedir.

Ancak yine de Londra'da sis ve hava kirliliği olgusunun yalnızca 4 yıllık bir tarihi olduğunu söylemek doğru olmaz. "Londra sisi" olgusu, 1952'de yaşanan çevre felaketinin çok öncesine dayanmaktadır. Yoğun, sarı-yeşil rengi nedeniyle "bezelye çorbası - peasouper" olarak betimlenen bu tarz sisler, 19. yüzyılda Londra'nın alamet-i farikası haline gelmişti. Uzun yıllar boyunca devam eden kömür kullanımı, özellikle 1700'lerin sonlarında, Sanayi Devrimi ile beraber giderek büyüyen kentte daha da arttı ve bu durum kirliliğin daha sık görülen bir durum olmasına yol açtı.¹³

Londra tarihinde, solunum yolu rahatsızlıkları ve hatta ölümle sonuçlanan pek çok sis vakası da mevcut. Londra'nın Birleşik Krallık Meteoroloji ofisine göre, Aralık 1813'te¹⁵ kömür katranı kokusuyla kaplanan yoğun bir sis oluştuğuna dair raporlar bulunmakta. Benzer bir sis olayı Aralık 1873'te¹⁶ Londra genelinde ölüm oranının normalin % 40 üzerine çıkmasına neden oldu. Ayrıca, Ocak 1880¹⁷, Şubat 1882¹⁸, Aralık 1891¹⁹, Aralık 1892²⁰ ve Kasım 1948'deki²¹ dikkate değer sislerin ardından da ölüm oranında belirgin artışlar meydana geldi. Londra'nın en kötü etkilenen bölgesi genellikle doğu yakasıydı ve burada fabrikaların ve evlerin yoğunluğu Londra'nın diğer bölgelerine göre oldukça fazlaydı. Aynı zamanda, bölgenin alçak bir konumda olması sisin ortadan kalkmasını da güçleştirmişti.²²

Bu aşamada, daha önce bahsedilen üretimin gizli meskenini ve bunun Londra'da görülen sis olaylarıyla ilişkisini tartışmakta fayda var. Başka bir deyişle, sanayi devrimi sonrası İngiltere ve Londra'da gelişen kapitalist üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin yaşanan çevre felaketlerine etkisini incelemek,

Aralık 1813

Londra'yı yoğun bir şekilde kaplayan ve Prens Regent'in Hatfield House'a yaptığı bir geziden geri dönmeye ve bir posta arabasının Birmingham yolunda Uxbridge'e ulaşmasının 7 saat sürmesine neden olan bir sis meydana gelir.

Aralık 1873

1873'te kömür dumanı yoğunluğuna sahip, doğal sisten daha kalın ve daha kalıcı bir sis, Londra'da hakimdi. Bu sis sonrası, bronzitten 268 kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Kasım 1879 - Mart 1880

1879'da bir sis Kasım'dan Mart'a kadar sürdü, dört ay boyunca Londra neredeyse güneş görmedi

Aralık 1891

Bir hafta süren bir sisin 700 kişinin ölümüne sebep olduğu söylenmektedir. bu olay sonrası bir önleyici bir yasal değişiklik için parlamentoya başvuru yapıldı, ancak her zaman olduğu gibi, sanayinin kazanılmış çıkarları, kömür ateşlerini yaktmaya devam etmelerini sağladı.

Aralık 1892

Önceki yıllara benzer bir sis tabakası Londra'yı sardı ve ölüm ve solunum yolu hastalık vakaları meydana geldi

Kasım 1948

26 Kasım 1948 Cuma günü Londra'da yoğun bir sis oluştu. Bu sis altı gün sürdü. Futbol maçları iptal edildi ve ulaşım aksadı. Her biri meşaleli bir kondüktör tarafından yönlendirilen tramvayları takip etmek için trafik konvoyları oluşturuldu. Başlangıçta, kondüktörler otobüslerin yanında yürüdüler, ancak sokak lambalarına çarptıkça bu imkansız hale geldi. Tren kazaları da yaşandı, ancak en büyük ölü sayısı dumanı solumaktan geldi. Beş hafta sonra tıbbi istatistikçi William Logan tahmini 300 fazladan ölüm bildirdi. Uyarı dikkate alınmadı. Dört yıl ve bir hafta sonra, 1952'deki büyük sis felaketinde 10.000'den fazla Londralı öldü.

Yoğun siste Tower Bridge, Londra, Aralık 1952. Fotoğraf: Fox Photos/Hulton Archive/Getty Images¹¹

yaşanan çevre felaketlerinin dinamiklerini anlamak için bir gerekliliktir.

Bu bağlamda incelenmesi gereken ilk konu, Londra sis felaketinin başrolündeki kömürün İngiliz sanayindeki rolüdür. 20. yüzyılın başlarında, İngiltere kömür üretiminde dünyanın en büyüklerinden biri konumundaydı. 1913'te, İngiltere dünyadaki toplam kömürün dörtte birini, yani 292 milyon ton gibi şaşırtıcı bir kısmını üretmekteydi ve bu alanda dünyanın da zirvesindeydi. İngiltere, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında dünyanın geri kalanıyla birlikte petrole yönelmiş olsa da İngiliz kömür endüstrisi kısmen İngilizlerin evlerini ısıtmak için hâlâ kömür kullanması nedeniyle hayatta kalabilmekteydi.²³

Karen Clay ve Werner Troesken, 2010 yılında kaleme aldıkları "Frederick Brodie Dünyanın İlk Çevresel Kuznets Eğrisini Keşfetti mi? Kömür Dumanı ve Londra Sisinin Yükselişi ve Düşüşü" isimli makalelerinde, İngiltere'de kömür tüketiminin Londra'da yaşanan sis olayları ile ilişkisini incelemiştir. Grafikte de görüldüğü gibi, Londra'da görülen sisli gün sayısı, yine Londra'da kişi başı tüketilen kömür miktarı ile paralel bir yönelim göstermektedir.

Elbette birbiriyle paralel yönelim gösteren iki veri, bu verilerin birbiriyle doğrudan ilişkisini kanıtlamaz. Bu iki veri setinin birbiriyle ilişkisini anlamak için Aralık 1952'de Londra sis felaketinin yaşandığı günü incelemek yararlı olacaktır. Birleşik Krallık Meteoroloji Ofisinin hazırladığı çalışmaya göre, 5 Aralık 1952'nin ilk saatlerinde, Londra bölgesinde gökyüzü

açık, hava hafif rüzgârlı ve nemliydi. Bu bahsi geçen hava koşulları, radyasyon sisinin oluşumu için idealdi. Gökyüzü açıldı, bu nedenle bir net uzun dalga radyasyon kaybı meydana geldi ve yeryüzü soğudu. Nemli hava zeminle temas ettiğinde, çiğlenme noktası sıcaklığına kadar soğudu ve yoğunlaşma meydana geldi. Antisiklonun tersine dönmelerinin altında, çok hafif rüzgâr, doymuş havayı 100-200 metre derinliğinde bir sis tabakası oluşturacak şekilde yukarı doğru karıştırdı. Sis su damlacıkları ile birlikte, inversiyonun altındaki atmosfer, Londra bölgesindeki sayısız bacadan çıkan dumanı içeriyordu.²⁴ Yani, bu sıradan doğa olayının bir felakete dönüşmesi, ancak giderek artan kömür tüketimi ve bu kömürün dumanlarının sisle buluşması ile mümkündü.

İrdelenmesi gereken bir başka konu ise bütün bu sis felaketlerinde başrolü oynayan kömürün niteliğidir. Sanayi devriminin ilk günlerinden, sis felaketinin yaşandığı güne kadar Londra'da birçok sanayi tesisinde ve hemen hemen her evde kullanılan kömür tipinin ismi, Türkçeye ince taneli kömür olarak çevrilebilecek **nutty slack**'ti. Londra sis felaketinin en bilinen sorumlusu olan bu kömür tipi, aslında kömür üretiminin tortusuydu. Büyük ölçüde kömür tozundan ve tortularından ibaretti. Çok fazla kirletici maddeye sahipti ve çok fazla duman üretti. Felaketin yaşandığı 1952 yılında, İngiliz Ulusal Kömür Kurulu, İngiliz halkına ince taneli kömürün, normal kömürle makul oranda karıştırıldığında parlak ve sıcak şekilde yanacağını söylüyordu. İnce taneli kömür ucuz-

du ve bu kömürün tüketimi, Winston Churchill'in Muhafazakâr Hükümeti tarafından teşvik edilirken, daha kaliteli ve daha az kirletici olan kömür ise yurtdışına ihraç edilmekteydi.²⁵ Soğuk bir kış atlatmayı uman yoksul halk ise, 1952 kışını ince taneli kömür tüketerek atlatmak zorundaydı.

Londra'da kapitalist üretim ilişkilerin tarihi

1952 Londra sis felaketine giden süreci daha iyi anlayabilmek için sanayi devriminin ilk yıllarından itibaren İngiltere'de ve tabii ki Londra'da gözlemlenen kapitalist üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin Londra kentine yıllar içerisinde nasıl etki ettiğini in-

Manchester Guardian, 31 Ocak 1953 tarihli haberi¹²

WORSE THAN 1866 CHOLERA Deaths After Fog

The rise in deaths in the week after London's great fog early in December was greater than that in the worst week of the cholera epidemic in 1866. This is disclosed in a report of the health committee of London County Council, which will be considered by the council on Tuesday.

The committee reports that the figures recorded by the council's observation station at the County Hall for smoke and sulphur dioxide pollution of the atmosphere on December 7-8 are the highest which can be traced in records, which date back to 1932. In addition, for the six-day period from December 5, when the atmospheric condition was particularly bad, the temperature remained considerably below normal.

Deaths registered in London rose from 945 for the week ended December 6, to 2,484 for the following week. The general death-rate in this latter week was slightly greater than that associated with the severe fog of 1873, and was comparable with rates experienced at the peak mortality of major epidemics.

The excess of deaths over normal per million inhabitants for the week ended December 20, 1873 (peak of fog) was 243; the excess for the week ended August 4, 1866 (peak of the last great cholera epidemic) was 426, and the excess for the week ended December 13, 1952, was 445. The corresponding figure for the worst week of the influenza pandemic of 1918 was 785.

No Particular Age

The sudden increase in deaths in the week ended December 13, 1952, although more pronounced among babies and the elderly, was not confined to persons of any particular age. The increase was associated almost entirely with disorders of the circulatory or respiratory systems.

Compared with the average of the previous three weeks, deaths from bronchitis increased ten times, from influenza seven times, from pneumonia nearly five times, from pulmonary tuberculosis four and a half times from other respiratory diseases six times, and from heart and circulatory disorders nearly three times.

The attention of the Minister of Health is being drawn to the statistics in connection with investigations which Government departments concerned may be making.

The report describes the cause of the fog as: "Almost complete absence of air movement and low surface temperature, which produced what is technically described as an 'inversion,' whereby the normal upward air circulation by convection currents was arrested, with the result that smoke, sulphur oxides and other air contaminants increased."

celemek gerekir. Bu bağlamda, mark-sist literatürün en bilindik eserlerinden olan, Friedrich Engels'in 1845'te yayınlanan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*²⁶ adlı kitabına göz atmak faydalı olacaktır:

"... Mekanik gücün ölçülemeyecek kadar büyük olan önemi bir kez ortaya çıkınca, tüm enerji bu güçten her alanda yararlanma ve mucitlerle imalatçıların çıkarına kullanma gayretinde yoğunlaştırdı. Makineye, yakıt ve malzemeye olan talep işçi kitlelerine gerek duyar oldu ve birçok işkolunu, çalışmaları bir kat artırmaya itti. İlk buhar makinesi İngiltere'nin kömür madenlerini önemli hale getirdi; ilk kez başlayan makine üretimi de bu alana hammadde sağlayan demir madenlerine ilgiyi artırdı... İngilizlerin zengin demir cevheri madenleri, o zamana kadar çok az gelişmişti; demir, mangal kömürü ateşinde eritilegelirdi; ama tarım ilerledikçe ve ormanlar kesildikçe, mangal kömürü pahalı hale geldi. Demir eritilmesinde kok kömürü kullanılmaya başlanması geçen yüzyılda olmuştu; 1780'de de o zamana kadar ancak dökme demire dönüştürülebilen kok ateşinde eritilmiş demiri, dövme demire çeviren bir yöntem bulundu..."

Yukarıdaki pasaj aslında, Marx'ın da *Grundrisse*'de bahsettiği, kapitalist üretim ilişkilerinin doğal kaynaklarının yoğun ve acımasız bir şekilde sömürsününün bir üretim normali haline geldiğini betimlemekte. Engels'in 1845'de yayınlanan bu eseri, aslında Londra'da kapitalist üretim ilişkilerinin kente yansması hakkında bazı ipuçları da sunuyor. Sanayi devrimi ile büyük

limanlara sahip Thames nehri, temelde kömüre dayalı İngiliz sanayisinin önemli merkezlerinden birisi haline geldi. Ve yine Engels'in de bahsettiği işçi kitlelerine ihtiyaç duyan sanayi, Londra'da yeni işçi mahallelerini yarattı. Bu mahalleler pek tabii ki devasa limanlar, demir köprüler ve demiryolu ağı ile donatılan Thames nehri ve bu nehir etrafında genişleyen sanayi bölgelerine yakın bölgelerde kurulacaktı. Kurulan mahalleler çarpık kentleşme ile büyümüş, sağlık sorunlarına sahip, insan onuruna yakışmayan alanlardı. Engels, daha önce de bahsi geçen kitabında²⁷, Londra'nın bu işçi mahalleleri hakkında bazı örnekler veriyor:

"Şimdi bu kenar mahallelerin bazılarını sırayla inceleyelim. Önce Londra ve Londra'da da St. Giles'in, en sonunda artık içinden bir çift geniş caddenin geçirileceği ünlü kenar mahallesi (rookery). St. Giles, kentin en yoğun nüfuslu kesiminin tam göbeğinde... çalacak bir şey olmadığı için kapıya gerek olmayan bu semtte, tamamen kaldırılıp atılmıştır. Her yanda çöp ve kül yığınları vardır; kapıların önüne dökülen sıvı atıklar, çok kötü kokular yayan birikintiler halinde durur. Buralarda yoksulun da yoksulu, en düşük ücret alan işçiler, hırsızlar ve fahişeliğin mağdurlarıyla, ayırım gözetmeksizin karmakarışık yaşarlar..."

Engels'in bahsettiği bu ve benzeri işçi mahalleleri, yıllar geçtikçe, o yıllara kadar bir kent yoğunluğu göstermeyen, Londra'nın doğusu ve güneyini kaplayacaktı. *Dailymail*'in 6 Aralık 2018 tarihli bir haberine konu olan Londra'nın 1830 yılına ait bir haritası da, sanayi devrimi sürecinde Doğu ve

Güney Londra'nın ne kadar da genişlemeye müsait olduğunu gösteriyor.

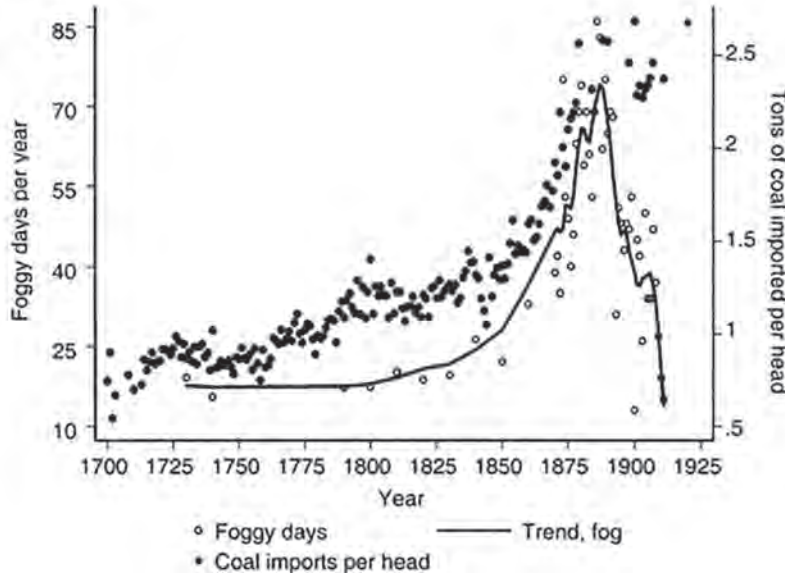
Elbette bu genişleme 1800'lerle sınırlı kalmayacaktı. İlerleyen yüzyıllarda Londra büyümeye devam etti, *Britannica*'ya göre Londra'nın nüfusu 1800'de bir milyondur. Bir asır sonra ise bu sayı 6,5 milyona ulaşacaktı.³⁰ Bu büyüme artık şehrin normal olan çevresel sorunları daha da etkili hale getiriyordu. Sis ve sise bağlı hava kirliliği artık daha sık görünmekteydi ve artık kanıksanmıştı. Ayrıca, sis ve hava kirliliği gibi, su ve kanalizasyon sorunundan meydana gelen Büyük Koku (The Great Stink)³¹ gibi başka büyük çevresel sorunlar da meydana geliyordu. Londra, 19. yüzyıl sonlarında dünyanın en kirli şehirlerinden biriydi ve bu kirlilik en çok Doğu ve Güney Londra'da hissediliyordu.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, Londra'nın güney ve doğu bölümlerinde yoğunluk gösteren sanayi ve bu sanayiye bağlı oluşan çarpık kentleşme varlığını korumaktaydı. Kentin bu bölümlerinde hâlâ yoğunlukla işçi sınıfı yaşamaktaydı. Çarpıcı bir örnek için, başka bir haritaya, Mühimmat Araştırma Ofisi tarafından hazırlanan, 1926 İngiliz Ulusal Sanayi grevi sırasında, İngiliz Savaş Dairesi'nin Londra'da savunulması gereken alanları gösteren haritaya bakılabilir. Bu Londra haritası, Mart 1926'da, Londra'da grevden korunması gereken, şehrin finans, idari ve ticari merkezlerini, demiryollarını ve yolları göstermekte. Bu harita aslında, konut sorunu, çevresel problemler ve buna bağlı sağlık sorunları ile neredeyse 200 yıldır boğuşan Doğu ve Güney Londra'nın, işçi greviden nasıl da **korunmaya** hazırlandığını gösteren güzel bir örnek.³²

Bu grevden 14 yıl sonra ise, İkinci Dünya Savaşında Londra, "Blitz"³⁴ olarak adlandırılan, Nazi hava saldırılarının hedefi oldu. Bununla gelen yıkım ile, 40.000'den fazla insan yaşamını yitirdi ve şehir bir harabeğe döndü.³⁵ Temel amacı İngiliz sanayine zarar vermek olan Blitz'in en çok hedef aldığı bölgeler, Blitz Hava Haritasında görüldüğü gibi, Doğu Londra'da, Docklands bölgesi oldu. Yalnızca Londra Limanı'na yaklaşık 25.000 bomba atıldı. Docklands aynı zamanda on binlerce Londralı işçinin köhne konutlarda yaşadığı yoğun nü-

Piccadilly sirtki, Londra, sis altında, 1929. (Kaynak: LCC Fotoğraf Kütüphanesi, London Metropolitan Archives Collection)¹⁴

Londra'da kişi başına kömür tüketimi ve sisli günler, 1700-1925.

fuslu ve yoksul bir bölgeydi.³⁶

1950'lere geldiğimizde, Londra'da sanayi tesislerinin Thames nehri çevresinde yoğunluğu ve işçi sınıfının kentin doğu bölümlerinde yüksek nüfusa sahip olması durumu geçerliliğinden pek bir şey kaybetmemişti. Bununla beraber, ülke hâlâ İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışıyordu. 50'li yıllar, Londra'da, özellikle Doğu Yakası'nda önemli sosyal ve ekonomik değişimin yaşandığı yıllardı. Pek çok ülkeden gelerek East End'e yerleşen göçmenler nüfusun daha da artmasına yol açmıştı.

Pek çok Doğu Londra'lı yoksulluk, aşırı kalabalık ve kötü konut koşullarında yaşamak zorundaydı. 1950'lerde Doğu Londra'nın en çarpıcı sorunlarından biri barınma ve konut sorunuydu. Birçok insan, hâlâ insan yaşamına uygun olmayan gecekondu mahallelerinde, apartmanlarda veya prefabriklerde yaşıyordu. Bazılarının akan suyu, elektriği veya sokak temizliği yoktu. Diğerleri hâlâ onarım veya yıkım bekleyen bomba hasarlı binalarda yaşıyordu. Hükümet, eski konutların yerine yeni belediye binaları ve yüksek katlı apartmanlar inşa ederek büyük bir gecekondu temizleme programı³⁸ başlatırsa da bu evlerin çoğu kötü tasarlanmış ve kötü bakılmıştı.³⁹

Yani, sanayi devrimi sırasında hızla büyümek zorunda kalan ve bu büyüme sırasında işçi kitlelerinin yaşam koşullarını her daim geri planda bırakan bir konut kütlesine sahip Doğu ve Güney Londra, İkinci Dünya

Savaşı sırasında ağır bombardmana uğramıştı ve 1952 yılında daha da derinleşmiş bir konut krizine sahipti. Ekonomi hâlâ kömür üretimi ve kömüre bağlı sanayiye bağlıydı ve bu sanayi Londra'da Thames nehrinin çevresinde kümelenmişti. Ve tüm bunlarla beraber, nüfusun önemli bir kesimi, yaklaşmakta olan kış aylarını ucuz ve kirli olan ince taneli kömürle geçirmek zorunda kalacaktı. Kısaca üretimin gizli meskeni, büyük limanlara ev sahipliği yapması sebebiyle sanayinin çevresinde geliştiği Thames nehrini, bu sanayiye ayakta tutması gereken kömürü ve bu kömürün dumanını hem fabrikalarda, hem de köhne evlerinde solumak zorunda kalan işçi kitlelerini saklamaktaydı.

1830'da oluşturulan bir Londra haritası, Londra'nın güney ve doğusundaki geniş alanların neredeyse ıssız olduğunu gösteriyor.²⁸

Tüm bu koşullarda, Londra'da daha önce de defalarca hastalık ve ölümlere yol açan sis bu sefer daha ölümcül sonuçlar verdi. 5 Aralık 1952'de Londra'yı kaplayan sis ortadan kalktığına belirlenen ilk ölüm sayısı 4000'di. Daha sonraki günlerde hastanede yaşamını yitirenlerle beraber bu sayı 10.000'i geçti.⁴² İngiliz Yakıt Araştırma İstasyonu tarafından hazırlanan, Londra sis felaketi sırasında kirliliğin en yoğun gözlemlendiği yerler haritasında⁴³ da görüldüğü gibi, bu çevre felaketi, tarihte daha sonra benzerleri pek çok kez görüleceği gibi, işçi sınıfının yoğun olduğu alanlarda etkisini daha ağır sonuçlara yol açmıştı.

Aralık 1952 sonrası çevre politikaları

Yukarıda trajik ve yıkıcı sonuçları detaylıca tasvir edilen Londra sis felaketinde, kapitalist üretim ilişkilerinin geri döndürülemeyecek bir etkisi olduğunu gösteriyor. Bu etkinin muhatabının, pek çok örnekte olduğu gibi, işçi sınıfı olduğu gerçeği de artık hiçbir sisin saklayamayacağı bir gerçek konumunda.

Birçok kaynak Londra sis felaketinin en önemli politik sonucunun, İngiliz toplumu ve yöneticilerinde çevre kirliliği farkındalığının artması olduğunu belirtir. Yine aynı kaynaklara göre bu farkındalık, çevre tarihinin en önemli mevzuatlarından olan, 1956'da İngiltere'de yürürlüğe giren Temiz Hava Yasası'nın oluşmasına yol açmıştır. Bu tarif, aslında bu sis fela-

ketinin daha önce yukarıda da tarif edildiği şekilde, bir **piyasa başarısızlığı** olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Londra sis felaketi bağlamında tartışılması gereken bir diğer konu, bu felaket sonrası yürütülen çevre politikaları tartışmalarının içeriğidir.

Çevre politikaları ve bu politikaları yürüten özneler, çevre, siyaset ve sınıf denkleminin merkezinde yer alıyor. Büyük Londra Sisi bu denklem bağlamında özenle incelenmesi gereken bir konu. Bu denkleme konu olan başlıca aktörler 1951 ve 1955 yılları arasında görev yapan Churchill/Macmillan Hükümeti ve İngiliz Parlamentosu, Londra sis felaketi sonrası İngiliz Parlamentosu tarafından oluşturulan Kirlilik Araştırma Kurulu (Daha sonrası Beaver Kurulu olarak anılmaya başlandı), 1929 yılından itibaren İngiltere’de hava kirliliği ve halk sağlığı ile ilgili çalışmalar yürüten Ulusal Duman Azaltma Topluluğu (National Smoke Abatement Society) ve kısmen de Muhafazakâr Parti üyesi olan Mr. Gerald Nabarro’dur.

Bu aktörlerden politik açıdan en önemlisi, elbette dönemin İngiliz Hükümeti ve Parlamentosudur. Değerlendirilecek konulardan biri, Londra sisinin, hükümet ve parlamento üyesi yöneticilerinin ders çıkarmak için ne denli büyük bir felakete ih-

tiyaç duyduğunu göstermesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, daha önce bu denli ölümcül sonuçlar vermemiş olsa bile Londra sisinin neredeyse 150 yıllık bir tarihi bulunmaktaydı ve bu sis ve hava kirliliğinin daha kapsamlı reformlarla çözülebileceği çeşitli mecralarda dile getiriliyordu. Örneğin Ulusal Duman Azaltma Topluluğu’nun, duman ve sisin etkilerini azaltmaya yönelik önlemleri içeren 1946 ve 1952 tarihli komite raporları, İngiliz Hükümetince dikkate alınmamış ve yasama işlemine yol açmamıştı.⁴⁴ Duman Azaltma Topluluğu bünyesinde pek çok uzman barındırıyordu ve bunlardan biri olan Ulusal Duman Azaltma Topluluğu Başkan Yardımcısı ve Leeds Sağlık Tıbbi Memuru Dr. J. Johnstone Jervis şunları söylemişti⁴⁵:

“... solunum yolu hastalıklarından kaybedilen hayatların çoğu boşa giden hayatlardır. Yaygınlıkları ve bun-

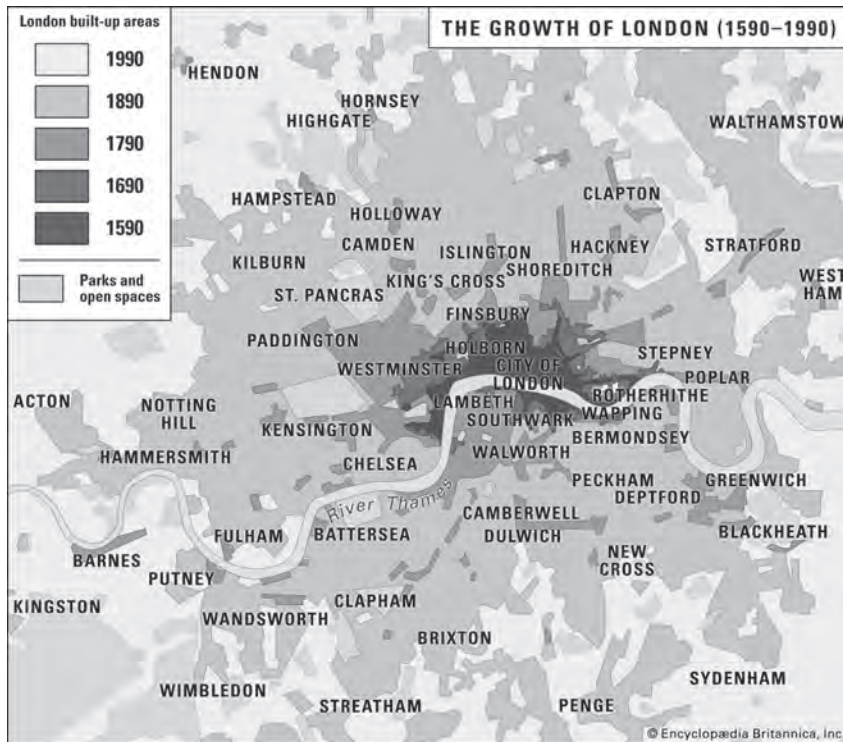

GS. No. 3786A. Mühimmat Araştırma Ofisi tarafından 1926’da üretilen Londra Haritası.

lara bağlı yüksek ölüm oranı, modern uygarlığımızın ciddi bir suçudur. Bunlar önlenemez olmasına rağmen önlenmemişlerdir. Bu (kirlilik) iyileştirilebilir; yine de öldürmeye devam ediyor. Önleme ancak duman sorunuyla kararlı bir şekilde mücadele edilerek sağlanabilir.”

Daha da çarpıcı olan ise, Londra sis felaketinden sonra bile, hava kirliliği konusunun Muhafazakâr Churchill/Macmillan hükümetinin ajandasına girmesindeki yavaşlıktır. Bu konuyu incelemek için, Aralık 1952 sonrası İngiliz Parlamentosu kayıtlarına bakılabilir. İngiliz hükümetinin Londra sis felaketi ile kayıtsızlığı parlamentoda ilk olarak 27/01/1953⁴⁶ tarihinde gündeme geldi. Bu tarihte, hükümet yetkililerine, dünyada daha az problemli çevre sorunları dahi incelenirken, İngiltere’de neden hâlâ bir kamu soruşturması açılmadığı soruldu. Sisi önlemek ve sisin etkilerini azaltmak üzere çeşitli yetkilere sahip 27 farklı kurum olduğu belirtildi ancak bu konuda bir isteksizlik olduğu ve Şehircilik ve Yerel Yönetim Bakanlığının etkisiz olduğu suçlamaları yöneltildi. Ayrıca, sisten kurtulmak için Londra’da kullanılan yakıtın değişmesi gerektiği ve şehrin buna göre planlanması gerektiği de yine aynı gün muhalefet tarafından be-

Londra’nın yüzyıllara göre gelişimi²⁹

lirtildi. Bütün bu suçlamalara ve sisin çözülmesine yönelik önerilere karşı, dönemin Şehircilik ve Yerel Yönetim Bakanı olan ve daha sonra da başbakanlık yapacak olan Harold Macmillan, bu önerilerin ekonomik sebeplerle hayata geçirilemediğini aşağıdaki sözlerle ifade ediyordu:

“Elimizden geleni yapıyoruz ama elbette, saygıdeğer beyefendi, dikkate alınması gereken ve tamamen göz ardı etmenin aptalca olacağı çok sayıda geniş ekonomik hususun farkına varmalıdır.”

Londra'daki hava kirliliği konusu, İngiliz Parlamentosunda 8 Mayıs 1953⁴⁷ tarihine kadar gündeme gelmeyecekti. Hükümetin bu konudaki yavaşlığının tekrar eleştirildiği ve bu oturumda, hava kirliliği sebebiyle bronşit kaynaklı ölümlerin 10 kat, grip kaynaklı ölümlerinse 7 kat arttığı belirtildi. Ayrıca bu oturumda, Londra sis felaketi sebebiyle yaklaşık 10 milyon Poundluk bir kayıp yaşandığı da belirtildi ve böylece sisin ve kirliliğin maddi sonuçları ilk defa gündeme gelmiş oldu.⁴⁸ Bu sebeple, sis ve kirlilik ile ilgili bir araştırma kurulu kurulması önerildi. Bu kurulun, hangi yakıtların daha fazla kirliliğe yol açtığı, yakma yöntemleri gibi konuları da araştırması istendi. Bu kurul ancak 21 Temmuz 1953⁴⁹ yılında kurulabilecekti. Felaketten yedi ay sonra kurulabilen bu kurul, uzun süre bir araya gelemedi. 20 Ekim 1953⁵⁰ tarihli parlamento oturumunda, bu kurulun o güne kadarki çalışmaları gündeme getirildi, ancak yalnızca 21 ve 27 Temmuz'da bir araya gelebilen kurul, kurul başkanı Hugh Beaver'ın aşırı yoğunluğu sebebiyle bir daha toplanamamıştı.

Elbette, İngiliz Hükümetinin peşine düşmediği, kirliliği araştırmakla görevlendirilen kurulun acele etmek zorunda hissetmediği günlerde Londra'da çevre sorunları yaşanmaya devam ediyordu. İngiliz parlamentosunda da gündeme gelen ve Thames nehri civarında çimento ve petrol rafinerisi kaynaklı kirlilik ve koku problemi yaşanmaktaydı. Ayrıca Londra, 1953 yılında bir de sel felaketi⁵¹ ile karşılaşmış ve yaşanan konut ve çevre sorunu biraz daha derinleşmişti. Bu dönemde Thames nehriindeki kirlilik ile ilgili konular yine İngiliz par-

lamentosunda gündeme gelmiş ancak yine konu ile ilgili bir raporlama yapılamamıştı.⁵²

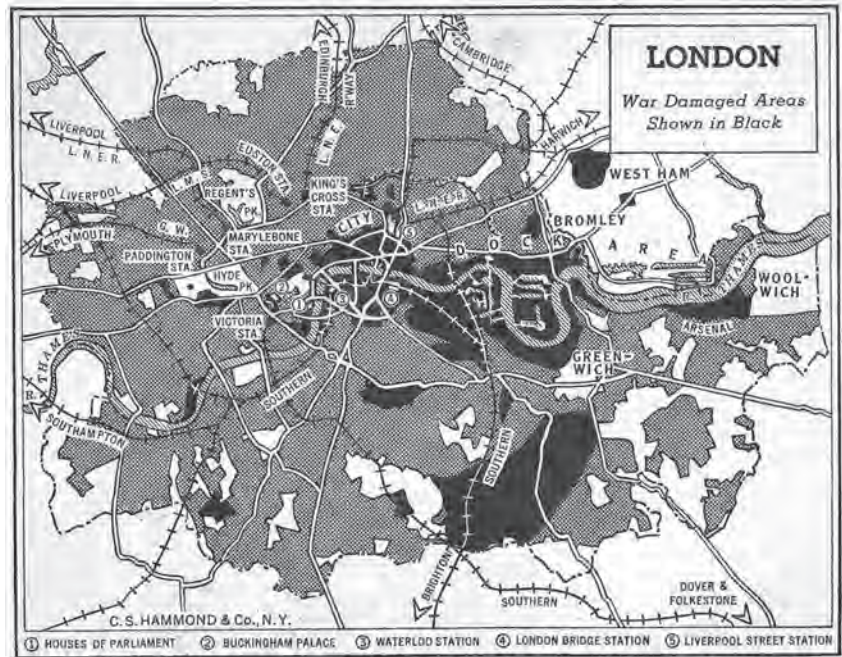
Kirlilik Araştırma Kurulu, ilk ara raporunu, felaketten ancak bir yıl sonra, 1953 Aralığında yayınlamaya çalıştı.⁵³ Bu raporda bazı önemli tespitler mevcuttu. Buna göre, sis felaketinin en büyük kaynağı evlerde ısınma amaçlı yakılan kömürdü ve bu kirlilikten herkes mesuldü. Bu bağlamda insanların evlerinde ince taneli kömür yerine kok kömürü kullanması tavsiye edilmekteydi. Bu sebepten ötürü, İngiliz Hükümeti 1953 kışı için evsel ısınma amaçlı kok tahsisini 1,5 tondan 2 tona çıkarıldığını duyurdu. Bununla beraber, İngiliz halkına, evlerinde daha pahalı olan kok kömürünü yakmasını tavsiye eden ve bu bağlamda halkın daha çok kok kömürü satın almasına izin veren İngiliz Hükümetinin Akaryakıt ve Enerji Bakanlığı, İngiliz sanayisine, yakıt tasarrufu sağlayan ekipmanların kurulumu için özel kredi imkanları sağlamaktaydı. Kirlilik Araştırma Kurulu'nun ara raporunun bir diğer önemli önerisi ise şehir içerisinde “dumansız alanlar” oluşturulmasıydı. Buna göre şehir yeniden planlanmalı, şehir içerisinde yaygın olarak duman-sız yakıt türleri tercih edilmeliydi.

İngiltere'de sis ve hava kirliliği konularında, bilimsel ve teknik çalışmalar yapan tek kurum bahsi geçen Kirlilik Araştırma Kurulu değildi. Daha

önce söz edilen Ulusal Duman Azaltma Topluluğu, İngiltere'de daha temiz hava sağlamak için mütevazı çabalarında bulunmaktaydı.⁵⁴ Bu topluluğun çalışmaları özellikle 1952 sonrası daha da önemli bir rol oynayabilirdi. Ancak bu çalışmalar için maddi kaynak yaratmak, topluluğun en önemli sorunlarının başında geliyordu. J. B. Sanderson'un 1961 yılında yayımlanan makalesine göre topluluğun yıllık geliri, 1929'daki kuruluşundan beş yıl sonra, hâlâ 1000 Poundun altındaydı; 1950'de ise yıllık gelir yaklaşık 4500 Pounddu.⁵⁵ Bu sebeple, topluluğa verilecek hükümet hibesi, kirliliği azaltmak ve daha temiz bir çevre kazanmak için çok anlamlı olabilirdi. Bu bağlamda, 21 Mayıs 1953⁵⁶, 11 Kasım 1953⁵⁷, ve 15 Aralık 1953⁵⁸ tarihlerinde Ulusal Kirlilik Azaltma Topluluğuna finansal destek sağlama önerileri İngiliz Parlamentosunda gündeme geldi. Ancak, tüm bu öneriler, hükümet tarafından topluluğun **bağımsız** kalması gerektiği gerekçe gösterilerek reddedildi.⁵⁹

Ulusal Duman Azaltma Topluluğu'nun faaliyetlerine karşı yapılan hamleler bununla da sınırlı değildi. Örneğin, S. B. Anderson'un makalesinde belirttiği gibi, 1952'de Ulusal Kömür Kurulu, topluluğun, İngiliz Yakıt ve Enerji Bakanı'nın halka tavsiye ettiği “ince taneli kömür” kullanımını eleştiren bir rapor yayınlamasını engellemeye çalıştı ancak başarısız oldu.⁶⁰

Blitz sırasında Londra'daki bomba hasarının haritası. *Britannica Ansiklopedisi, Inc.*³³

Öte yandan, Ulusal Duman Azaltma Topluluğu, hükümet ve hükümet tarafından oluşturulan Kirlilik Araştırma Komitesine karşı oldukça ılımlı bir politika izliyordu. Bu ılımlılık, daha önce de bahsedilen, Kasım 1953'te yayınlanan Hava Kirliliği Araştırma Ara Raporuna karşı topluluğun tutumunda açıkça görülebilmekteydi. Rapor, basının bazı kesimlerince yeterince radikal bulunmamıştı ve topluluk, daha güçlü bir Nihai Rapor oluşturmak için bu tepkilere katılmayı tercih edebildi. Ancak topluluk, komiteyi desteklemeyi seçti ve eleştirmenlere ağır bir şekilde saldırdı⁶¹:

“Bir peri masalı dışında herhangi bir haber, bilgisizler için bir hayal kırıklığı olurdu... En kritik ve düpedüz aptalca olan, soruna çok az ilgi gösteren veya hiç dikkat etmeyen ve onunla ilgili hiçbir şeyi neredeyse hiç bilmeyen gazetelerdi.”

Bu örnekler aslında, İngiliz Hükümetinin sis, duman ve hava kirliliği önlemek konusunda acele etmemesindeki etmenleri gösteriyor. Kirlilik, basının bazı kesimleri dışında pek haber olmuyordu. Hükümetin çalışmalarındaki yavaşlık ve eksikliği eleştirilmesi beklenen Ulusal Kirlilik Azaltma Topluluğu'nun pek çok faaliyeti madde imkanların kısıtlılığı sebebiyle eksik kalıyordu ve yine de bu topluluk ciddi bir muhalefet unsuru değildi. Bu atmosferde, İngiliz Parlamentosunda hava kirliliği konusu, her geçen gün daha

az gündeme gelecekti. Parlamentoda, hava kirliliği ile ilgili temel tartışma konusu, daha önce yaşanan çevre felaketinin en önemli faili olan incel taneli kömür yerine dumansız kok kömürü kullanımı olacaktı. Bu kapsamda, İngiliz Parlamentosunda, kok kömürünün kullanımını teşvik edilmesi ile ilgili çeşitli öneriler geliyordu.

Bu önerilerden bir tanesi, 23 Kasım 1953⁶² tarihinde İngiliz Parlamentosunda İngiliz Hükümetine yöneltilti. Halkın evlerinde dumansız kömür yakmasını teşvik etmek amacıyla, ince taneli kömürün ücreti artırılarak, kok kömürünün ücretinin düşürülmesi önerildi. İngiliz Hükümeti ise, kok kömürünün çok değerli olması sebebiyle bu öneriyi reddetti. 8 Şubat 1954⁶³ tarihinde ise dumansız kömürlerin ücretine zam gelecekti. Yine bu tarihte İngiliz Parlamentosu stoklarda bulunan kok kömürü miktarını tartışmış ve hükümet stoklardaki miktarın sınırlı olduğunu belirtmişti. İngiltere'de kok kömürün stok durumu ve fiyatı kontrol edilemiyordu ve bu durum 7 Aralık 1953 tarihinde⁶⁴, İngiliz Parlamentosunda da gündeme gelecekti. Bu tarihte gerçekleştirilen Parlamento oturumunda, 1947'den bu yana Kömürün Ulusallaştırılması Programı⁶⁵ kapsamında, maden sanayi sahiplerine toplam 203.733.258 Pound ödeme yapıldığı belirtildi. Ancak buna rağmen, İngiltere'de kömür fiyatlarının düşüşü sağlanamamıştı.

Bu tarihlerde, İngiliz Parlamentosu pek çok kez İngiltere'nin yapmayı planladığı kömür ithalatını tartışıyordu. Başka bir deyişle, İngiliz Hükümetinin sise bağlı hava kirliliğini çözmesindeki kararlığı, ülkede stabil bir kömür pazarının oluşturulabilmesine bağlıydı. Bu bağlamda, İngiliz Hükümetinin belki de en büyük şansı, 1952'de, kömür ve çeliğin serbest dolaşımını organize etmek ve üretim kaynaklarına erişimi serbest bırakmak için 6 ülke (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) tarafından kurulması kararlaştırılan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ydu. Avrupa Birliği'nin de öncüsü olan bu topluluk, kömür ve çelik için bir açık bir pazar oluşturmuştu.⁶⁶ İngiltere o yıllarda bu topluluğun resmi bir parçası olmasa da Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile mümkün olduğu kadar iş birliği yapmak istemekteydi.⁶⁷ Bu bağlamda, tarihler 1955'i gösterdiğinde, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile yakın bir ilişki kuran İngiliz Hükümeti, artık hava kirliliği konusunda daha rahat adım atabilecekti.

Yine de İngiliz Hükümeti hava kirliliği konusunda bir yasal düzenleme yapmakta acele etmiyordu. 25 Ocak 1955 tarihinde, Muhafazakâr Parti üyesi Gerald Nabarro, Parlamento oturumunda, hükümetin hava kirliliği konusunda bir yasal düzenleme yapmayı düşünüp düşünmediğini sordu. İngiliz Hükümeti benzer bir soruyla 7 Aralık 1954⁶⁸ yılında da karşılaşmıştı ve bu soruyu geçiştirmek için Kirlilik Araştırma Kurulu'nun final raporunun beklendiğini belirtmişti. Ancak takvimler 25 Ocak 1955 tarihini gösterdiğinde, Kirlilik Araştırma Kurulu final raporunu artık yayınlamıştı. Ve bu final raporunda da yeni bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmişti. Ayrıca kurulun final raporu, hava kirliliğinin İngiltere'ye yıllık maliyetinin 250 milyon Pound olduğunu saptamıştı ve bu maliyete 1952 yılında hayatını kaybedenler dahil değildi!

Artık hava kirliliğine karşı bir yasal düzenleme yapmak kaçınılmazdı. Ayrıca, kirliliğin yıllık maliyeti artık çok fazlaydı ve İngiliz Hükümeti, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile kurduğu ilişkiler sayesinde dumansız kok kömürü teminin-

Eylül 1940'ta Blitz sırasındaki ağır Alman hava saldırılarından sonra Merkez Ceza Mahkemesi (eski Bailey olarak da bilinir) ile birlikte Londra şehri.³⁷

Poplar Tren İstasyonu, Londra. Ben Brooksbank, CC BY-SA 2.0⁴⁰

de daha az sıkıntı yaşıyordu. Durum böyleyken, muhafazakâr milletvekili Gerald Nabarro (Ulusal Duman Azaltma Derneği'nin desteğiyle hazırladığı) Temiz Hava Yasası taslağını Parlamento'ya sundu. Bu durumda, Stephen Mosley'in 24 Temmuz 2017'de yayımlanan "Havayı temizlemek: 1956 Temiz Hava Yasası yeni mevzuatı bilgilendirebilir mi?"⁶⁹ başlıklı yazısında belirttiği gibi, hükümetin, 5 Temmuz 1956'da kraliyet onayını alan kendi yasa tasarısını hazırlamaktan başka seçeneği kalmamıştı.

Kısaca özetlemek gerekirse, dönemin **en güçlü** ülkelerinden birini yöneten İngiliz Hükümeti, 10 binden fazla yurttaşının hayatını kaybettiği trajik bir çevre felaketinden sonra bile, kirliliği önlemek adına oldukça gönülsüz hareket etmişti. Kirliliğin sonuçları ancak ciddi bir maliyete de sebep olduğunda ciddiye alınır olmuştu. Belki de 1956 yılında Doğu Londra'da hayatta kalma mücadelesi veren bir işçinin en büyük şansı, İngiliz Hükümetine göre, kirliliği önlemenin finansal maliyetinin, önlemekten daha fazla olmasıydı.

Sonuç: Aralık 1952'den günümüze çevre mücadelesi

1952 Büyük Londra sis felaketinden 71 yıl sonra, dünyada daha ağır sonuçlar veren ve çözülmesi daha geniş çaplı mücadeleler gerektiren çevre felaketlerine şahitlik ediyoruz. Ayrıca, ne yazık ki günümüzde çevre sorunları daha kronik gelişim gösteren, küresel çapta bir eylem gerektiren türde. Öte yandan, çevre felaketlerinin te-

melde işçi sınıfını hedef aldığı gerçeği 1952'den bu yana değişmedi. Örneğin ülkemizde de hâlâ en kirli hava, Dilovası örneğindeki gibi, işçi havzalarında solunmakta ve bu hava işçi sınıfını kanser etmekte.⁷⁰

Ayrıca, 1952 Londra sis felaketi sonrası yürütülen çevre politikaları, günümüz açısından da pek çok çarpıcı yöne sahip. İşçi sınıfının yaşam kalitesini merkeze almayan bir politik atmosferde, İngiliz Hükümetinin çevre sorunlarına oldukça ilgisiz oluşu ve hükümetin çevre politikalarının uygulamak için önce pazarı, sermayeyi ürkütmeyle düzenlemeye ihtiyaç duyması, 1952 sonrasının özetidir. Bu özet durum yapısal olarak, günümüzde ülkemizde de dünyada da hâlâ benzer bir görüntü çiziyor. Bu sebepten ötürü, çevre sorunlarını çözülebilmesi için, 1952 Londra'sında olduğu

Güney Londra, Brixton'daki çok katlı bir evin merdivenindeki mutfak, 1971⁴¹

gibi, on binlerce insanın yaşamını kaybetmesi ve sonrasında pazarın, sermayeyi üzmeyecek şekilde, yeniden düzenlenmesinin beklenmesi gerekiyor.

Bu durum aslında, solun çevre sorunlarını merkeze almasının gerekliliğini bir kez daha gösteriyor. Her sorun gibi çevre sorunu da sınıfsal bir sorundur. Bu sebeple çevre sorunu, işçi sınıfının hayatını tehlikeye atar ve ancak işçi sınıfı tarafından çözülebilir. Bu kapsamda, üretimin gizli meskenindeki kapitalist üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı çevre sorunları tespit ve teşhir edilmelidir. Solun temel görevi, her geçen gün işçi sınıfının hayatını daha da tehlikeye atan çevre sorunlarını siyasetinin merkezine daha çok almak ve kapitalist üretim ilişkilerini teşhir ederek, sınıf temelli bir çevre politikası üretmek olmalıdır.

DİPNOTLAR

- 1) <https://rebellion.global/>
- 2) <https://fridaysforfuture.org/>
- 3) <https://www.brookings.edu/articles/what-frances-yellow-vest-protests-reveal-about-the-future-of-climate-action/>
- 4) <https://hir.harvard.edu/frances-yellow-vest-movement-and-the-global-debate-on-climate-change/>
- 5) <https://unevenearth.org/2018/12/the-8th-of-december-the-end-of-the-month-and-the-end-of-the-world/>
- 6) Huber, M. T. (2022). Climate Change as Class War: Building Socialism on a Warming Planet. Londra: Verso Books.
- 7) Marx, K. (1979), *Grundrisse*, s.419, İstanbul: Birikim Yayınları.
- 8) İklim Liderliği Konseyi (Climate Leadership Council-CLC), karbon vergisini savunan bir iş liderleri, ekonomistler ve eski hükümet yetkililerinden oluşan iki partili bir gruptur. Konseyin planı, karbon vergisi ile temiz enerjiye yatırım yapmak için kullanılmasıyla birlikte, karbon emisyonlarına kademeli olarak artan bir vergi getirmektedir. <https://>

Geçmişten günümüze cinsellik ve üreme tasarımları

Adet kanı, lohusalık ve kadın bedenine ilişkin fizyolojiler anaerkil dönemde tabusal derecede korkulan, saygı duyulan olgular iken ataerkil dönemde iğrenç, tiksinti duyulan, kirlilik, hastalık ve eksiklik olarak değerlendirildi. Erkek egemen kavrayış, kadın bedenini doğaya benzetir. Çünkü, doğa gibi sınırsızdır, öngörülemez, tahmin edilemez, baş edilemez, kontrol edilemezdir. Kan, regl, mens, laktasyon, doğum gibi kadın özellikleri akışkandır, dinamiktir. Cinsellik ve haz egemendir. Erkek ise cinsel hazdan çok estetik ve somut kontrol edilebilir bedeni arzular. Güzel olanı, estetik olanı izleme hazzı ön plandadır.

Doç. Dr. Murat Karaoğlan

Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Dahili Tıp Bilimleri Bölümü

Tüm yaşam formlarının en temel evrimsel programı üremedir. Canlılar üremeyi maksimum düzeye taşıyacak donanımsal özellikler edinmişlerdir. Doğal seçim bu özellikleri güçlendirme yönünde işler. Tür olarak *Homo sapiens*'in insanlaşma sürecinin başlangıcından günümüze karşıtlıklarla içkin çok katmanlı doğası üremenin biçim ve içerik bakımından oldukça heterojen bir kalıba sahip olmasına neden olmuştur. Evrimsel süreçlerce biçimlenen üreme anatomisi ve fizyolojisi ile sosyal bir tür olmanın getirdiği bireyler arası karmaşık ilişkiler ağı cinselliği üremeyi önceleleyen bedensel bir ilişkinin ötesinde sosyal yapıda kültürel bir güce dönüştürmüştür. Tıpkı, çoğu evrimsel özelliğin süreç boyunca ortaya çıktığı koşullar için uyarlanmış işlevlerinden bağımsızlaşarak bambaşka işlevleri kazanması gibi üreme ilişkili cinsel yapı ve

işlevler de üreme misyonundan bağımsızlaşarak farklı roller üstlenmiştir. Bireysel haz kaynağı olma yanında onun üzerinden toplumsal güç ilişkilerinin kurulduğu kalıcı köklü bir zemin olmuştur.

Doğaya ilişkin bilgi ve deneyimimiz tarihsel süreç boyunca değişime uğramıştır. İnsanın üreme ilişkili organlarının anatomisi ve bu yapılara ilişkin fizyoloji bilgisi de zamanla büyük değişime uğramıştır. Olgulara yüklediğimiz anlam kavrayışımızın kısıtlılığı içindedir. Kavrayışımız ise içine doğduğumuz çevrenin sahip olduğu bilgi, kültür ve deneyimlerinin yanı sıra zamana egemen ideolojinin manyetizmasının net vektörel kuvveti ile biçimlenir. İlk insanların üreme ilişkili yapıların anatomisi ve fizyolojine ilişkin yerleşik sınırlı bilgileri mitoloji, felsefe, dinler ve doğa bilginlerince kuramlaştırılmıştı. Bugün geçmişe ait bu kav-

rayışların izini günümüze kadar ulaşan dinsel mitolojik metinlerde bulabiliyoruz. Yaşayan kültürel öğeler canlı kalmış bir fosil, kökleri kurumuş bir ağacın canlı dalları ya da sosyal kabuklara benzerler. İncelendiklerinde, deşildiklerinde kesintisiz bir zincirle bağlandıkları geçmişin sıcak izleri bulunabilir. Bilgi iktidar etme aracıdır. Bilgi bedenine üzerine işlenir. Toplumsal düzenlerin değişimi ile üreme ve cinsellik biçimleri ile onlara yüklenen anlam bilgisi de değişime, dönüşüme uğrarlar. Üreme ve cinsel beden tasarımları anaerikil ve ataerikil sosyal yapılarda çoğu açıdan neredeyse bütünüyle karşıt parçalar içeren düzenekler olarak kavramsallaştırılmışlardır. Toplumsal cinsiyet, içine doğulan toplumsal düzenler tarafından biyolojik cinsiyet temelinde bu tasarımların yeniden üretilmesi ile yaratılan sosyal kategoriler bütünüdür. Doğa ve kültürün diyalektik birlikteliğini yansıtır.

Antropogoni insanın insan olma sürecidir. Doğmuş olanın köken bilgisidir. Kelime kökündeki “antropos” insan anlamına gelir; “geny” ise üretim, oluşum, yaratım anlamına gelen “genesis”ten türemedir. Doğal seçim yoluyla elde edilen köken bilimi olan evrimsel süreçlerle eş anlamı değildir.¹ Antropogoni büyük geçit töreninin insana ait parçalanmış öyküsüdür. Üreme kozmogonisi insan toplumlarının antropogoni tasarımlarını kuramlaştırır.

Bu derlemenin amacı büyük insanlık ailesinin tarihi boyunca üreme ve cinsel beden tasarımları ile bunların değişimini, içine doğulan toplumsal düzen temelinde incelemektir. Öncelikle konuya genel yaklaşım kazan-

dırmak için cinsiyetin biyolojik bilgisi ve cinsiyetin toplumsal kurgusu olan toplumsal cinsiyete ilişkin bir özet sunulacak ardından bedeninin ilk varoluş tasarımları verilecektir. Üremenin ve cinsel bedeninin anatomi ve fizyolojisini içeren üreme ve cinsellik tasarımları anaerikil ve ataerikil yapılar temelinde incelenecektir. Son bölümde ise geçmiş tasarımların günümüzde yaşayan din, kültür, gelenek ve görenekler ile bilime yansıyan iz ve etkilerine yönelik eleştiriler paylaşılacaktır.

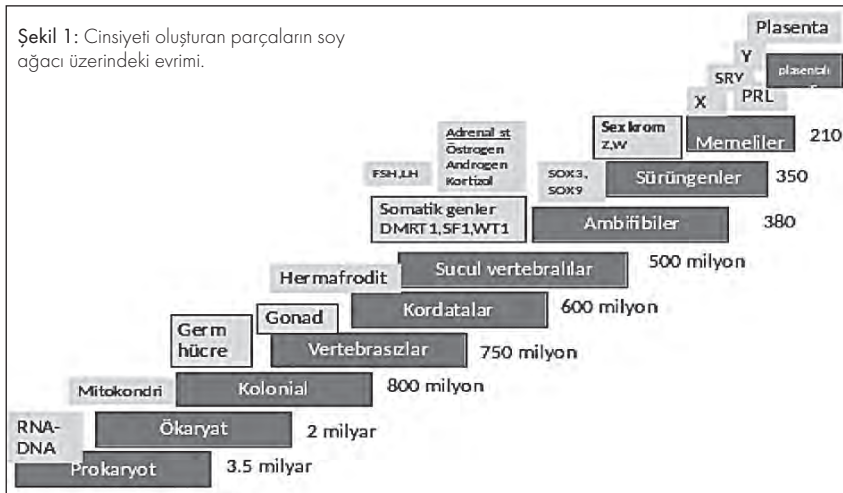
BİYOLOJİK VE TOPLUMSAL CİNSİYETE GİRİŞ

Canlı yaşam formlarının en temel programı üremedir. Olabildiğince çok kopya üretebilen seçilime uğrar. Eşey-

siz üreme kopya üretme potansiyeli açısından daha avantajlı olmasına karşın doğada eşeyli üreme de oldukça yaygın bir formdur. Cinsiyeti ortaya çıkaran temel evrimsel itici güç türleri yok etme tehdidi altında bırakan özgün risklerdir. Bu risklere karşı varyasyon/çeşitlilik yaratabilen türler seçilime uğradılar. Cinsiyet, farklılık yaratma potansiyel ve olanaklarına sahip formlar tarafından icat edilmiştir. Biyolojik temelde cinsiyetin evrimsel öyküsünün başlangıç noktası, 2-2,5 milyar yıl öncesi mitokondrilere sahip ökaryotların ortaya çıkışı kabul edilebilir. (Şekil 1)

Yaklaşık 1 milyar yıllık bir süreç sonunda döl üretebilen germ hücreleri ortaya çıktı. Koloniyal yaşamla birlikte mitokondriden zengin olanlar ovum (yumurta), mitokondriden fakir olanlar ise sperm hücrelerine evrildi. Vertebratsız sucül yaşam formlarında germ hücreleri gonada evrildi. Gonadlar başlangıçta bipotansiyel üreme kapasitesine sahipti. 540 milyon öncesi Kambriyen dönemine kadar yaşam hermofrodit olarak üretti. Vertebrallılar ile birlikte cinsel farklılaşma daha belirgin olmaya başladı. Diğer steroidlerle birlikte cinsiyet hormonları ortaya çıktı. Cinsiyete özgü gonadlar evrimleşti. Cinsiyet biriktiren otozomal (somatik) genler ortaya çıktı. Yaklaşık 385 milyon yıl önce sucül yaşam karaya taşınırken dişi ve erkek arası cinsel farklılaşma iyice belirginleşti. Dişiler ve erkekler internal fertilizasyona (beden içinde döllenme) uyarlandı. Üreme devamlılığına kat-

Şekil 1: Cinsiyeti oluşturan parçaların soy ağacı üzerindeki evrimi.

kı sağlayan yeni cinsiyet organları evrildi. Eksternal (dış) ve internal (iç) üreme organları ortaya çıktı. Dişiler embriyolarını yumurta ile büyüttüler. Erkekler penis eşdeğeri çiftleşme organları edindiler. Bu süreçte cinsiyet biriktiren otozomal genler Z, W, X ve Y gibi cinsiyet kromozomlarına evrildi. Kıta içleri kolonize edildikçe dişiler embriyoları bedenleri içinde büyötmeye başladılar. Vajina, döl yatakları, rahim ortaya çıktı. Önce keseler sonra da plasenta ortaya çıktı. Yaklaşık 200 milyon yıl önce memeliler sahneye çıktı. Plasenta evriminden önce dişiler gelişimlerini bedenlerinde tamamlayamadıkları embriyoları için laktasyon (süt salgılama) ve meme organı edindiler. Böylelikle, günümüzdeki cinsiyeti oluşturan parçaların biyolojik evrimi neredeyse tamamlanmış oldu. Yaklaşık 65 milyon önce ensefalizasyonun (beynin evrimi) artışı ile zekâ sahibi ve sosyal bir tür olarak evrilen insan, cinselliği sosyal yaşama dahil etti. 2 milyon yıl önce küçük topluluklardan oluşan avcı toplayıcı yaşam düzeninde yaşamaya başladı. Sosyal ilişkilerin görece sınırlı olduğu bu dönem boyunca cinsellikte sosyal sınırlar daha belirsiz idi. İnsan tarımın keşfi ile birlikte yerleşik düzene geçti ve giderek artan daha büyük topluluklar yarattı. Toplu yaşam genişledikçe sosyal ilişkiler daha da karmaşılaştı. Cinsel yaşam ve cinsel bedene yüklenen sosyal sınırlar ve cinselliğe yüklenen anlam da koşullar değıştikçe evrildi.

Cinsiyetin toplumsal kurgusu biyolojik temel üzerinden yapay kategoriler yaratmadır. Toplumsal olarak yaratılan sınıflamaların iktidar ilişkilerinin cinsel beden üzerinden işe koşulmasıdır. Doğadaki her şeyi “ikili karşıtlıkları” ile kavramlaştırma konusundaki doğal eğilimimiz cinsiyeti cinsel organlar temelinde iki zıt kutuplu, değıştirilemez ilahi biyolojik bir gerçeklik olarak doğallaştırmamıza yol açıyor. Gece-gündüz, aydınlık-karanlık, iyi-kötü, doğru-yanlış, üst-alt, ön-arka gibi ikili karşıtlıklar bize o kadar doğal gelir ki, doğadaki her şeyin bağımsız iki kutup yerine aslında bu iki uç arasında kesintisiz bir spektrum halinde olduğunu yok sayma eğilimi baskın gelir. Cinsel bedenin karşıt ikili gibi görünen güçlü doğası toplumsal güç

ilişkilerinin (sömüren-sömürülen) beden üzerinden şekillenmesi için araçsallaştırılır. Hiyerarşik güç ilişkileri açısından işaretlenmiş bir kategorinin (örneğin erkek cinsiyetin) aslı toplumsal öge olarak kabulü diğerlerinin (örneğin dişi cinsiyetin) onun üzerinden ikincil olarak tanımlanması, her türden toplumsal ilişkinin bedenselleştirilmesi, cinsiyetlendirilmesi üzerinden doğallaştırılmasını, kavramlaştırılmasını sağlar. Söylemin, bilginin bu şekilde inşası toplumsalda deneyimlenen her şeyin bu aslı öge (erkek) bağlamında kavranmasına yol açar. Bilim, kültür, sanat, edebiyat, ekonomi, din, ahlak ve değerler bu bağlamdan bağımsız yaratılamaz. Eşitlikçi anaerkil yapılar da üretilen ve dolaşımda olan üreme ve cinsel beden kozmogonisi insanı üreten esas antropogonik öge olarak kadını yüceltirken, sınıflayıcı, kategorize edici, sömürü ile karakterize ataerkil sosyal düzenler üretimde esas olanın erkek olduğuna atfı yapan bir üreme tasarımı kurgular ve tüm sosyal dizgeyi ona göre inşa eder. Erkeklik organına, meniye, kaslara tanrısal güçler yükler. Beden üzerinden inşa edilen bu güç ilişkileri dinden kültüre, hukuktan sanata kaynakların paylaşımından emeğe biçilen değere kadar her deneyim bu temel üzerinden kavramsallaştırılır.

Tüm sosyal bilimcilerin K. Marx’tan öğrendiği en temel ve güçlü öğretilerden biri üretici güç ilişkileri olarak bilinen toplumsal altyapının din, ahlak, kültür, sanat, hukuk, siyaset, eğitim ve ekonomi gibi üstya-

pı bileşenlerini biçimlendiren temel güç olduğudur. Bir diğer önemli ilke de her çağın egemen düşüncesinin egemen sınıfın düşünceleri olmasıdır. Bu ilkelerin karakteristik örnekleri cinsiyet ve cinselliğin toplumsal kavrayışının anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişte kendini apaçık eden kanıtlar sunmasıdır.

Anaerkil toplumlarda kadın yaşamın yaratıcısı idi. Tanrıça idi. Ataerkil döneme geçince tanrıçalar, tanrıların oğlan doğuran eşler ya da onların kız kardeşleri oldular. Anaerkil dönemde kadın tanrıçalar nehir, su, toprak, dağ, sıvılar, bereket, verimlilik gibi yüce, somut doğal güçler olarak kavramsallaştırılırken mülkiyetin merkezi olarak konumlandığı ataerkil dönemde erkek tanrılar güç iktidar, zenginlik, ahlak, yasa, kanun, yönetim kavramları ile özdeşleştirildi. Anaerkil dönemde kadın doğa, döngüsellik, ay ritmi ile özdeş düşünülürken, ataerkil döneme geçişle birlikte erkek tek yönlü, ilerlemeci, zafer ve iktidarı önceleyen kültür ile soyut hale geldi. Geçişle birlikte, döngüsel zaman doğrusal zaman akışına dönüştü. Önceleri kadın doğa toprak bütünlüğü ile özdeş iken ataerkil çağda erkek gökyüzüne, güneş, yıldırım ve şimşek gibi üstte olanla eşdeğer kılınmıştı.²

Adet kanı, lohusalık ve kadın bedenine ilişkin fizyolojiler anaerkil dönemde tabusal derecede korkulan, saygı duyulan olgular iken ataerkil dönemde iğrenç, tiksinti duyulan, kirlilik, hastalık ve eksiklik olarak değeriendirildi.

Ataerkil dönem sonrası mitoloji, din ve kültürel öğeler kadını ve ona ait ne varsa aşağılar, iter.

Erkek egemen kavrayış, kadın bedenini doğaya benzetir. Çünkü, doğa gibi sınırsızdır, öngörülemez, tahmin edilemez, baş edilemez, kontrol edilemezdir. Kan, regl, mens, laktasyon, doğum gibi kadın özellikleri akışkandır, dinamiktir. Cinsellik ve haz egemendir. Kitonyendir yani. Erkek ise cinsel hazdan çok estetik ve somut kontrol edilebilir bedeni arzular. Güzel olanı, estetik olanı izleme hazzı ön plandadır, Apolloniktir, yani. Doğumu, ölümü, bedeni anımsatan somutluktan kaçır. Göbek deliğinden nefret eder. Çünkü, kadını, anneyi maddi bir kaynağı, bir kadına bağımlılığı hatırlatır. O yüzden Zeus Atena'yı kafasından doğurur.

Kadın kaos ve doğayı, erkek ise kozmosu yani düzeni ve kültürü temsil eder. Kadınlık eros ve duygularla, erkek akıl ve logosla eş tutulur. Kadın somut dünya ve duygulardır, erkek ise zihin ve tanrı gibi soyut olandır. Doğaya hükmetme, onu dizginleme, zapt etme aslında onunla özdeşleşen kadını ve onun düzenini, anaerkil düzeni fethetmektir. Aydınlanma sonrası doğa sömürülecek bir kaynak olarak kadın da. Erkek rasyonel, düzen kuran, kadın ise irrasyonel olandı. Rasyonelitenin, ilerlemenin, bilimin ortaya çıkışı ile irrasyonel olanla ilişkili kötücül ne varsa kadın ile ilişkilendirildi. Kültürün kaynağı bilgi ve bilim, erkek aklı ile eşdeğer kılındı ve doğayı, kadını tahakküm altına almak için araçsallaştırıldı. Erkek kaosu kozmo-

sa çevirir. Ataerkil dönem sonrası mitoloji, din ve kültürel öğeler kadını ve ona ait ne varsa aşağılar, iter.²

Ataerkil dönem sonrası tektanrılı dinler de ataerkil düzenle paralel erkeği temel alır. Onu muhatap edinir. İşaretli kategori erkektir. Aksi söz edilmedikçe söz edilen erkektir. Erkek efendi, kadın hizmetçidir. İlk günahın sebebi. Kadının kadın olarak hukuku belirsizdir, ancak eş olarak hukuk sahibidir. Erkeğin mülküdür. Erkeğin tohumunu büyüten tarlasıdır.

BEDENİN VAROLUŞ TASARIMLARI

İlk varoluş tasarımları

Sümer ve Mezopotamya uygarlıklarının yaratılış destanlarında tanrı, evreni birleşik bir öğeden yaratır. Üstteki parçadan gök kubbeyi alttaki parçadan da yeryüzünü yaratır. Sonra da göksel suların üstündeki tahtına çekilir.

Antik Roma ve Yunan filozofları insan bedeninin ilksel oluşumunu evrenin ilk oluşumundan ayrı görmezler.³ İkisi arasında benzerlik kurarlar. Bedeni oluşturan öğeler kozmik parçalardan oluşmuştur. O halde bedenin oluşumu için kozmosun nasıl oluştuğunu anlamak zorunluluktur. Onlara göre evrenin ilkin maddesi ateştir. Ateşin çeşitli devinimleri sırasında yoğunlaşma, seyrelme ve hareketlerindeki zaman farklılıkları farklı

gökcisimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Beden ve parçalarının oluşumunda da ateş ilkin rol oynar. Tüm organ ve parçalar oluşum süreçleri sıcak ve soğukun hareketlerine bağlanır. Isının yoğunlaşma, seyrelme süreçleri sıcak, soğuk, kuru ve nemli oluşumları farklı beden parçalarının oluşumunu sağlar. Sıcak farklı beden parçaları arasında bütünleşmeyi sağlarken soğuk sabitlemeye yarar. Tanrı su, ateş ve toprağı birbirine göre katıp pişirdiği, uygun kıvam ve yumuşaklık vererek bir karışım yarattı. Önceki karışımla birleştirdiği mayalanmış bir karışım olan asit ve tuzlu sudan bir bileşik yarattı ve böylece özlü ve yumuşak et oluşturdu. Tanrı kemikleri ve iliği bunlarla sardı. Önce kemikleri kirşlerle birbirine bağladı, sonra hepsinin üzerine etten bir elbise giydirdi. İfadelerin *Kuran*'da geçen ayetlerle benzerliği dikkat çekicidir ("Kuru çamur şekillendirilmiş çamur" - Hicr, 26. "Pişmiş kuru çamur" - Rahman, 14. "Cıvık-yapışkan bir çamurdan" - Saffat, 11. "Kemiklere et giydirdik" - Müminun, 14.) Sinirler, kemikler, etler ısısın farklı aktif olma süreç ve dönüşümleri ile ortaya çıkarlar. Sinirler ve etin oluşumu birincil derece önemli olan iliği yani **üreme materyali olan meninin ve ölümsüz olan ruhun bedensel yeri olan iliği** koruyan kemiği çevreleyerek stabilize eder.

Tektanrılı dinlerin metinlerinde geçen anlatılara göre Tanrı ilk olarak erkeği yani Adem'i yaratır. O'na ruhandan üfler. Daha sonra da Adem'in kaburga kemiklerinden birinden kadını yani Havva'yı yaratır. Bu inanç çok yaygındı. 1543'te ünlü anatomist Andreas Velsius bastırıldığı kitabında, erkeklerle kadınların kaburga kemik sayılarının aynı olduğunu, iddia edildiği gibi erkeğin kaburga kemiğinin bir eksik olmadığını yazmıştı.

Anaerkil dönem cinsel anatomi tasarımları

Anaerkil bir toplumsal düzende yaşayan insan topluluklarına ait bilgileri Avrupalıların dünyaya açılması ile başladı. Amerika, Afrika, Uzakdoğu, Kuzey kutup bölgeleri ile Avustralya'da bulunan yerliler avcı toplayıcı/anaerkil bir sosyal yapıya sahip idiler. Buraya seyahat eden antropologların, kâşiflerin notlarından elde

Anaerkil toplumlarda kadın yaşamın yaratıcısı idi. Tanrıça idi. (Çatalhöyük'te James Mellart Kazıları döneminde bulunan ana tanrıça heykelciği, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

edilen bilgilere göre bu yerlilerin cinsel bedeninin anatomi ve fizyolojisine ilişkin bilgileri oldukça sınırlı ve yüzeyseldi. Boşluklar içeriyordu. Dış cinsel organlardan bazılarının adları bulunuyordu; penis, vajina, klitoris ve testislerin isimleri bulunuyordu.⁴ Ancak dişi yumurtasından habersizdiler. Yumurtalıklar için herhangi tanımlayıcı bir sözcüğe sahip değildiler. Böbreklerin idrar boşaltımı ile ilişkisini bilmiyorlardı. Yiyecekler ve suyun mideden doğrudan mesaneye oradan da dış cinsel organlarla dışarıya atılıyor olarak biliyorlardı. Cinsel organları haz ve boşaltım organları olarak biliyorlardı. Bu organların üreme ile olan ilişkilerindeki bilgiler konusunda büyük boşluklar vardı. Kızlık zarının özel bir anlamı bulunmuyordu. Bakirelik tabusu bulunmuyordu. Bu dönemde kadının cinsel bedeni insan üretiminden tek başına sorumlu bir özelliğe sahip olarak biliniyordu. Bu döneme ait yapılan el yapımı figürlerde kadın genital organları öne çıkar. Adet kanı ve plasenta kutsal ve tehlikeli görünür. Bu yapılar kadın anatomisine ve fizyolojisine özgün bir olgu olarak kavranmaz. Dışsal bir etki ile oluştuğu varsayılır.

Göbek deliği yerlilerin bazılarında bedenlenmek üzere ruhlar adasından gelen atasal **bebek ruhların** kadın bedenine giriş yaptığı deliklerden biri olarak düşünülüyordu.

Penis ve testislerinin üremedeki biyolojik rolleri bilinmiyordu. Penis sadece kapalı olan yolu açmak için kullanılırdı. Yani mekanik bir etki içindi.

1543'te ünlü anatomist Andreas Vesalius, erkeklerle kadınların kaburga kemik sayılarının aynı olduğunu, iddia edildiği gibi erkeğin kaburga kemiğinin bir eksik olmadığını yazmıştı.

Göbek deliği yerlilerin bazılarında bedenlenmek üzere ruhlar adasından gelen atasal bebek ruhların kadın bedenine giriş yaptığı deliklerden biri olarak düşünülüyordu.

Ruhların girişini kolaylaştırmak içindi. Testislerin üremenin merkezinde olan germ hücre üretimi ile olan ilişkisi de bilinmiyordu. Testisler sadece estetik amaçlı idi. Cinsel bir süs idiler. Dahası sorulduğunda ısrarla testissiz bir penisin ne kadar komik ve çirkin görüneceğinden söz edilirdi.

Ataerkil dönem cinsel anatomi tasarımları

Bu dönem tarımın keşfi ile birlikte yerleşik uygarlıkların kurulumunu takiben ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait cinsel beden tasarımlarına ilişkin bilgiler yazılı kaynaklardan edinilmektedir. Bu dönemde erkek bedeni olumlanmakta, kadın bedeni aşağılanmaktadır. Erkek cinsel organı ve cinsel sıvısı (meni) insan üretiminden tek başına sorumlu primer öge olarak

tasarımlanır. Erkek genital organı iktidarın gücün, bereketin, verimliliğin simgesidir.

Antik Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles düşün tarihinin kuşkusuz en önemli düşünürlerindendir. Doğa ve sosyal yaşama ait kuramları o kadar etkili olmuştur ki binlerce yıl tektanrılı dinler dahil tüm kültür ve felsefi akımları derinden etkileyerek kabul görmüştür. Platon, birbirine benzeyen ve birbirini tamamlayan ikili bir evren modeline sahipti: Soyut bir zihin evreni ve görünen maddi evren. Platon bu ikili evreni cinsiyetler olarak kavramsallaştırmıştı.³ Ona göre üstün olan zihinsel evren erkekle, maddi evren ise kadınla eşleştirilmiştir. Beden ve zihin (ruh) ayrımı önceden beri bilinse de Platon'un derin etkisi ile adeta ilahileştirilmiş oldu. Ona göre kadınlar üreme ve cinsel organların daha fazla etkisi altında idiler. Bu da onların beyin gelişiminin erkeklere göre daha geride kalmasının önemli etkenlerinden biriydi. Bu kavrayış 18-19. yüzyıl bilimcilerine kadar etkisini sürdürmüştür. Bu yüzyıllarda da, artan frenoloji ve adli tıp bilim deneyimleri gelişen ırkçı akımların etkisi altında kalmışlardı. Kafatası ölçümlerine göre kadın beyninin beyaz erkek beyninden daha küçük hacimde olmasını, daha az gelişmiş olduğuna dair kanıt biçiminde yorumlamışlardı. Hatta kadın beynini erkek çocuk beyninin dahi aşağısına sınıflamışlardı.

Galen de özellikle tıp alanında çok etkili bir diğer Yunan filozofudur.

Cinsel bedenin anatomi ve fizyolojisine ilişkin tasarımların dinlerin kutsal metinlerine olduğu gibi yansımış olduğu gözlenir. Kuşkusuz cinsel bedenin anatomi ve fizyolojisine ilişkin günümüzde yanlış olduğu anlaşılan çok sayıda bilgiler bulunur. Anatomi ve fizyoloji kavrayışı bir dizge içinde anlam bulur. İlk kez bütüncül ve kapsamlı açıklama yapılır. Ancak, bu filozofların ataerkil sosyal düzen bağlamının baskın etkisi altında kaldığı görülür.

Galen ve Aristoteles'e göre erkek ve kadın dış genital organları tek biçimlilik gösterir. Tarihçi Thomas Laqueur bunu **tek cinsiyet modeli** olarak tanımlamaktadır. Kadın genital organı olan vajen erkek penisinin içe doğru uzanan ters yüz edilmiş halidir. Ariston'un tek biçimlilik modelinden derinden etkilenen Belçikalı ünlü anatomist Andreas Vesalius 1543'te yayınladığı kitabında kadın dış genital organını tersyüz edilmiş eril organ olarak resmeder.⁵ (Şekil 2)

Platon, rahmi fiziksel ve zihinsel sorunlara yol açan beden içinde serbestçe gezinebilen bir hayvan olarak tanımladı (histero, histerotomi).³ Galen'e göre de rahim hareket eden, karın içerisinde gezinebilen bir organdır. Rahim, kuruluşunu önlemek için diyafragma doğru hareket edebilir. Adet kanının ve meninin engellenmesi durumunda rahim, nemliliği sağlamak için serbestçe gezinebilir. Bu cinsel ilişki azlığına bağlı olabilir. İçerideki meninin atılamamasına bağlı oluşan çürüme rahimde toksik

etkiler ortaya çıkarabilir ve rahatsızlıklara neden olabilir.

Aristoteles ve onun ekolünü izleyen düşünürler meninin tek başına insan oluşturma gücü olan tohum olduğunu savunurlar.³ Onlara göre kadın böyle bir organ sisteminden yoksundur. Yani yumurtanın varlık ve fonksiyonunu bilmezler. Kadının yaşam gücü taşıyan meni benzeri bir sıvı (yumurta) üretmediklerini savunurlar. Bu hatalı kavrayışın olduğu gibi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin metinlerine de geçtiği, benzer biçimde kadının rolünün tohumun ekildiği tarla metaforu ile yer aldığı görülür. Galen kadınların meni benzeri bir sıvı ürettiklerini savunmakla birlikte, onu bugün bilinen anlamı ile yumurta işlevi olarak tanımlamamaktadır. Aristoteles de beden zihin ayrımını üreme ve cinsel bedenlere yansıtır. Ona göre erkek aktif faal (yaşam gücü veren öz) ilkeyi, kadın ise maddi ilkeyi yani substratı sağlar. Galen buna karşı çıkarak kadının da aktif ilkeyi sağladığını savunur. Ancak, erkeğin daha üstün olduğundan etkisi bulunmaz.

Aristoteles, böbrekleri, tüm be-

Şekil 2: Belçikalı ünlü anatomist Andreas Vesalius'un çizdiği kadın dış genitalyası: Tek biçimlilik modeline göre tek cinsiyet vardır. O da erkektir. Kadın cinsiyet, anne karında gelişimini tamamlayamamış defektif erkek cinsiyettir.

densel sıvılardan özütlenen meninin atılmak üzere toplandığı bir organ olarak tanımlamıştı.³ Bel ile kaburga arasında olan böbrekleri üreme organı olarak gören kavrayışın İslam'ın kutsal metinlerinde geçen ifadelerle arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (Kuran, Tarık, 7).

Ataerkil dönemle özdeş uygarlık tarihi boyunca erkek cinsel organı penis, güç ve iktidar ilişkilerinin de simgesi olmuştur. Antik dönemde kişisel mülkiyetin bir simgesi olarak arazi mülklerinin etrafına penis figürleri dikilirdi. Kudretli krallar Fırat ve Dicle nehirlerinin kendi menilerinden doğduğuna inanırlardı. Savaşta yenilen tarafın askerlerinin penisleri kesilirdi.

Sünnet uygulamalarının tarihi başlangıç noktası Yahudilik öncesi Mısır uygarlıklarına kadar gerilere uzanır. Tapınaklarda din adamları tanrının kutsal iktidarlarına karşı kendi iktidarlarından vazgeçişin bir sembolü olarak penis kesme ritüelleri düzenlerlerdi.⁶ Bu ritüellerde kesilen penisten akan kanlar eşliğinde kendinden geçerek sağa sola koşuşan keşişler göz-

Platon'a göre üstün olan zihinsel evren erkeklerle, maddi evren ise kadınla eşleştirilmiştir.

lemlenirdi. Yahudilik sonrası bu pratiğin daha ılımlı bir hale uyarlanmış hali olarak Tanrı Yehova kendi dinini kabul eden müminlerden kendi iktidarlarından vazgeçip Tanrı Yehova'nın iktidarına boyun eğmenin bir sembolü olarak sünnet derisinden bir parçanın kesilmesini istemişti.

Antik Roma'da da testislere ikili cinsel ilişkinin tanığı bir çift göz olarak anlam yüklenmişti. Testis sözcüğü Latince *testify* yani tanıklık etmek kökünden gelmektedir.

ÜREME FİZYOLOJİSİNİN TASARIMI

Sperm ve spermatogenez (spermin oluşumu) tasarımları

Anaerkil dönem:

Anaerkil yaşam düzenine sahip yerliler sperm ve yumurta (ovum) bilgisine sahip değillerdi. İnsan oluşumunun erkek ve dışıdan gelen germ (eşey) hücrelerinin birleşmesi sonucu olduğu kavrayışının izlerine dahi rastlanmaz. Onlara göre cinsellikle insan yavrusunun oluşumu arasında ilişki bulunmaz. Cinsel ilişki sırasında erkek ve dışıdan gelen sıvıların sadece kayganlığı artırarak haz duygusunun artması için olduğuna inanırlar. Onlara göre insan yavrusunun maddi kaynağı annenin yedikleri içtikleridir. İnsan yavrusu gıdaların annenin içerisinde işlenmesi ile dönüşümü sonucu oluşur.⁴ Yaşam veren soyut öz ise atasal ruhlardan kadın bedenine aktarılır. Ancak menide gerek besleyici gerekse güç veren bir öz olduğuna inanırlar. Avustralya'da bazı yerliler meniye süt gibi besleyici özellikte bir sıvı olarak düşünürler ve bu yüzden gebelik sırasında cinsel ilişki sıklığını artırırılar. Babanın temel görevi yavrularının beslenme ve bakımı olduğu inancı bu düşünceyi destekler. Afrika'daki bazı yerliler de meninin erkekliğin kendinde toplandığı güç kaynağı olduğuna inanırlar.⁶ Bu yüzden ergenliğe yeni girmiş erkek çocuklarına onları erkek kılmak için başta dayı olmak üzere yakın erkek akrabalar tarafından anal yoldan

meni transferi yaparlar. Böylelikle onu güçlü erişkin erkek kıldıklarına inanırlar.

Ataerkil dönem:

Ataerkil dönem ile birlikte cinsel beden ve üreme tasarımının merkezi ögesi erkek olur. Erkek genital organı penis ve erkeğin içerisinde kendi varoluş parçalarından özütlenen meni için olağanüstü anlam ve işlev yüklenir.

Hipokrat'tan başlayıp Platon, Aristoteles ve Galen ile devam eden antik dönem düşünürlerine göre meni (sperm) yaşamı üretme özelliğini barındıran birincil özdür.³ Yaşam veren maddedir. Bedenin bütün parçalarından toplanan yaşam gücünü kendinde toplayan maddedir. Galen'e göre meni yaşamda en güçlü ne varsa onu kendinde toplayan özdür. İnsan yavrusu meniden türer. Onlara göre menide döllenme öncesi oluşacak insanın tohumu vardır. Döllenme sonrası anne karnında gelişen süreç sadece bu bütün insan tohumunun açılıp gelişmesidir. Annenin biyolojik katkısı yoktur. Meniye insanın yaşamsal özünü oluşturduğuna, insanın meniden yaratıldığına ilişkin atıf, İslam inançlarında da açıkça görülür. Meni ile yaratım çoğu yerde birlikte geçer ("İnsan bir zamanlar akıtılan sıvı (meni) değil miydi?" - Kıyamet, 37. "Sizi yarattık, ... akıttığımız meniye gördünüz mü?" - Vakıa, 57-58. "İnsan atılan bir sudan (meniden) yaratıldı." - Tarık, 6. "Sonra onun (insanın) soyunu değersiz bir sudan (meniden) yarattı." - Secde, 8). Tüm bunlar gösteriyor ki, günümüz biyolojisinde **Preformasyon Kuramı** olarak adlandırılan, in-

sanın döllenme öncesi insan olarak var olduğunu ileri sürülen görüşe ilişkin açık bir kavrayış vardır.

Hipokrat'a göre meni cinsel edim sırasında kanın çalkalanması ile oluşan köpüktür. Aristoteles'e göre meni besinlerden alınan tortusal özüttür.³ Bedende işlenerek yoğunlaşmış son ürün meni haline gelir. Tüm yaşamsal sıvılardan toplanır. Meni tüm bedenden ve dört sıvıdan gelen sıvılardan oluşur. Besinlerden elde edilen kaynakların bir kısmı organizmanın büyüyüp gelişme, kendini yenileme ve bakım için ayrıılır. Bir kısmı da cenine yaşam verecek özü oluşturur. Dolayısıyla, organizmayı büyütüp geliştiren de ona yaşam değeri katan öz de aynı kaynaktır. Dolayısıyla, meni erkek bedeni için de yaşamsaldır. Meni bulunduğu erkek bedeninden yaşamı aktararak başka bir yaşamı üreten kaynaktır. Menideki öz, bedenle ruhun ölümle sonsuzluğun aktarıldığı noktadır. Bu yüzden meninin bulunduğu bedenden kopup gitmesi, atılması atıldığı beden için yaşamsal öneme sahip bir özün eksilmesi anlamına gelir. Bu ise o beden için yaşamsal tehdit oluşturur. Böyle bir kaynağın eksilmesi, yaşamsal özden yana bir eksilme, erkek için büyük bir tehdit oluşturur. Bu olgu, o kadar kavramsallaştırılmıştır ki, tüm Avrupa'nın cinsel yaşamını, dini inanışlarını, ahlaki değerlerini, hukuki pratiklerini ve evlilik deneyimlerini derinden etkilemiştir. Cinselliğe ilişkin pek çok fizyolojik olgu bu kavrayış temelinde yorumlanmıştır. Cinsel ilişki sonrası görülen halsizlik ne kadar küçük olursa olsun böyle yaşamsal öneme

Sünnet uygulamalarının tarihi başlangıç noktası Yahudilik öncesi Mısır uygarlıklarına kadar gerilere uzanır.

sahip güçlü bir kaynağın kopup gitmesi nedeniyledir. Cinsel ilişki sırasında kuvvetli sarsıntı bu kadar güçlü bir kaynağın atılma karşısında direnç gösteren güçten kaynaklanmaktadır. Bu güçlü özün bedende tutulması bedene güç verir. Aristoteles'e göre işine bağlı atletlerin güçlü ve zinde olmasının nedeni cinsel perhiz uygulaması nedeniyledir.⁸ Erkek eşcinselliğinin saray ve çevresinde olumlanmasının nedenlerinden biri de bu güçlü özün bir bedene transferidir. Aristoteles'ten Platon'a, Çinli filozoflardan Hint öğretilerine kadar pek çok düşünürün mutlu ve sağlıklı yaşam önerilerinde **cinsel yaşam ekonomisinden** söz edilir. Fazla cinsel yaşam bedeni zayıflatır. Hatta cinsel edimin kendisi ölüme yol açabilir. Romalıları göre cinsellik sadece topluma vatandaş vermek için yapılır. Hipokrat sırt veremini (Pott tüberkülozunu) aşırı cinsel ilişki ile bu yaşamsal özün eksilmesi sonucu bedenin güç ve enerjisinin eksilmesine bağlar. Galen'e göre erkeği üstün kılan menidir. Bu yüzden erkek kadına göre üstün sayılır. Cinsel edin doğanın bir gerçeği olmasına karşın yaşamsal gücün eksilmesine yol açtığı için tehlikelidir de. Pasifik civarı yerliler de ergenliğe giren genç kızlara erkek akrabaları tarafından cinsel ilişkiyle aktarılan meni aracılığıyla ile güç/enerji/yaşamsal öz transferi yapıldığına inanırlardı.⁹ Çin'de hainler testisleri iğdiş edilerek bu güçlü kaynaktan yoksun bırakılmakla cezalandırılırlardı. Bazı Hristiyan dini kaynaklarda din adamları cinsel ilişki sonrası bir litreye yakın kan kaybedildiğini yazmışlardı. Cinsel yolla bulaşan bir hastalık olan *gonore* (bel soğukluğu) Latince de kendiliğinden istemsiz meni akıntısı anlamına gelir. Galen bu rahatsızlığı aşırı cinsel edime bağlamıştı.³ Aşırı cinsel edimle kaybedilen bu güçlü yaşam özütünün eksilmesi bedeni hasta ediyordu. Dahası, erkeklik gücünü veren bu kaynağın devamlı kaybı erkekleri kadınsılaştırıyordu.

Meninin oluşum yeri için çeşitli tasarımlar bulunur. Fakat en çok kabul edilen bel kemiği olmak üzere kemiğin çevrelediği iliktir. Antik Yunan filozofları meninin ilikte üretildiğini savunurlar.³ *Kuran*'da da meninin oluşum yeri olarak bel ile göğüs

kemikleri arası bölgeden söz edilmektedir ("O (meni), bel ile göğüs kemikleri arasından çıkar." - Tarık, 7). Arada 1000 yılı aşkın süre olmasına karşın kavrayışın benzer olması dikkat çekicidir. Bazı Yunan düşünürler ise en azından bir kısmının beyinde üretildiğini ileri sürmüşlerdir. Beyinde yapılıp oradan omuriliğine geçer. Oradan da tüm bedene taşınır. Onlara göre meni üzerinde buhar taşıyan beyin damlasıdır. Bu damladan tüm vücudu oluşturan damarlar, sinirler etler oluşacaktır. Meni buradan böbreklere taşınır; burada yoğunlaşır ve oradan da genital organa damarlar ve sinirler aracılığıyla taşınır. Böbrekler, üreme organı olarak tanımlanır. Bir başka görüşe göre meni kafatasındaki yani beyindeki ölümsüz ruh ile omurilikteki ölümlü ruhun birleştiği noktada üretilir. Yaşamın ruhu bedene omurilikten çıkan bağlarla bağlanır. Bedenin gereksindiği nem iki sırt damarı yoluyla ilikten gelir. Bir başka kişiye yaşam vermek için erkek cinsel organından atılan tohum da buradan türer.¹⁰ (Şekil 3)

Burada ileri sürülen bilginin dinsel metinlerde geçen bilgilerle benzerliği çarpıcıdır. Erkek yaşam verdiği döl aslında aynı ve tek yaşam kaynağına sahiptir. Erkek, çocuğa bu ölümsüz özü aktarır.

İnsan yavrusunun oluşumunun

bütünüyle erkek menisinden köken alan ve dışının eş biyolojik katkısından habersiz olan bu kavrayış Roma döneminde Asykhylos'un şiirinde de tüm açıklığıyla gözler önüne serilir:

"Ana dediğin kadın yapamaz çocuğu Onu yalnızca içinde taşır.

Meyveyi esas üreten döl verendir.

Ama bir hancının koruduğu gibi misafirini

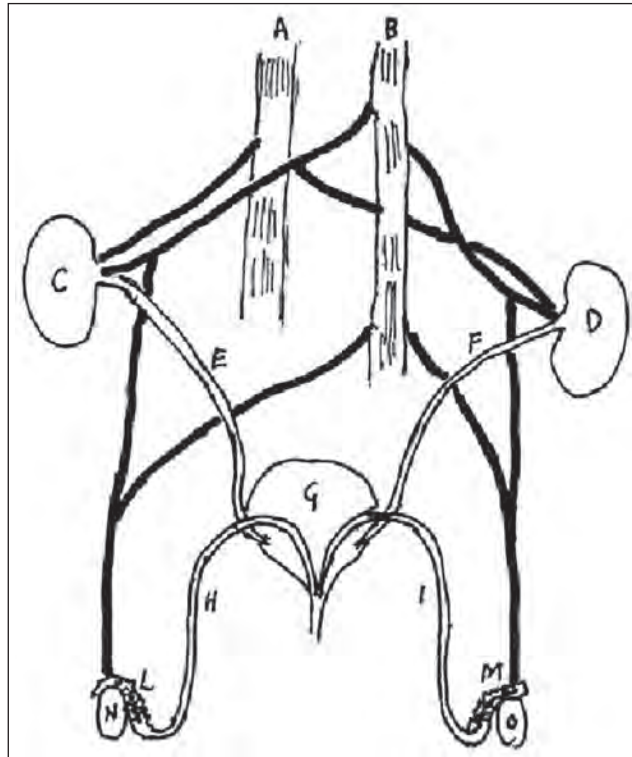
*Tanrıların izniyle korur kıymetli emaneti"*²

Romalı erkekler bir kadınla evlenmeyi tohumlarını besleyip büyütecek, korunaklı bir rahim, sağlam bir tekne satın almak olarak görürlerdi. Kadın uygun bir kap, korunaklı bir torba ile eşdeğerdi.

Üremede erkeği merkeze alan kadının biyolojik rolünü yadsıyan bu kavrayışın Antik Yunan sonrası tektanrılı dinlerde de aynen devam ettiği görülür. Hem Hristiyanlığın hem de İslam'ın kutsal kitaplarında bu kavrayışın izleri görülür. Her iki dinin kutsal metinlerinde insan yavrusunun erkek menisinden oluşturulduğuna dair güçlü vurgular bulunur. Kadının yumurtasından hiç söz edilmez. Kadından sadece tohumun ekildiği tarla olarak söz edilir. Dinsel metinlerden anlaşıldığı kadarı ile, Tanrı'nın kadın rahmini, erkek tohumunun korunup büyütüldüğü bir kap, hazne, korunaklı bir yapı olarak yarattığından söz edilir

(Mürselat 21, Müminun 13).

Avrupa'da aydınlanma çağının öncesinde Hristiyanlığın bu kavrayışı biliminsanlarının keşfettikleri olguları anlamlandırmala-

Şekil 3: Aristoteles'e göre meninin oluşumu ve fizyolojisi: Meni tüm beden parçalarının özütünü kendinde toplamış kanın köpük kısmıdır. Bel bölgesi omurgadaki ilikte oluşur. Bel ile göğüs kaburga kemikleri arasında yer alan böbreklerde toplanır. Oradan testislerde dışarı atılmak üzere testislerde yoğunlaşır ve penisten dışarı atılır.

rında da açıkça gözlenir. Nicolaas Hartsoeker (1656-1725) 1694'te kendi yaptığı mikroskopta kendi menisine bakar ve spermli görür. Ancak, Hristiyanlık öğretisinin getirdiği kavrayışla onları *Homunculus* denilen minyatür bir insana benzetir (preformasyon=döllenme öncesi insan olarak varoluş). Gördüğü ona göre bütünüyle, tastamam bir insan tohumudur. *İncil* ve kilisenin insan oluşumundan sorumlu tek ögenin erkeğin menisi olduğu öğretilmesine atıfla şöyle der: “*İncil* doğru söylüyormuş.” (Şekil 4).

Eşey hücrelerinin oluşum yeri ve işlevi ancak 1879 yılından sonra anlaşılmaya başlandı.⁷ Ve aslında kadının toplumsal konumu ile üreme ve cinsel bedene ilişkin bilgiler arasındaki doğrusal ilişki burada da kendini açığa çıkar. Kadının üremeye insan oluşumuna eş katkısının, yumurtanın farkındalığı ile Fransız Devrimi sonrası kadın hakları konusundaki toplumsal taleplerdeki (oy hakkı, vatandaşlık hakkı, eğitim ve statü hakları vb.) artışının tarihsel çakışması tesadüf olmasa gerek.

Menstrüasyon (adet) döngüsü tasarımları

Anaerkil dönem:

Yerliler adet kanmasının gebelik ilişkisini tam olarak kuramamışlardı. Onlara göre, kan gelir damlar damlar ve biter. Adet kanının bedene ait olan kan ile aynı olmadığını düşünüyorlardı. Onu bedene ait olan genel bir parça olarak değil, geçici, süresiz bir kan olarak görüyorlardı. Bir yara gibi, yaradan gelen akıntı gibi.

Adet kanı birlikte yaşayan erkeklerde tiksinti ya da kirlilik hissi uyandırmıyordu. Normal görülüyordu. Birlikte yaşamaya devam ediyorlardı. Her gün temizlenmek için kaynak bir suda yıkanıyorlardı.³ Temizliğe önem veriyorlardı. Ancak kanama sonrası dinlerde görülene benzer özel bir arınma yoktu. Kızların ilk adeti için herhangi bir tören ya da ritüel bulunmuyordu. Kızlar ve kadınlar adet kanaması için bir ayrımcılık veya utanma hissi duymuyorlar ya da kendilerini kirliliğe ya da hasta hissetmiyorlardı.

Adet kanının kesilmesi ile gebelik arasındaki ilişkisinin gözlemlenmesi-

Şekil 4: Nicolaas Hartsoeker'in menide gördüğü spermi çizimi: Spermi döllenme öncesi menide bütünüyle insanın zaten var olduğunu savunan dinsel görüşün etkisi ile minyatür bir insana (*Homunculus*) benzetmişti.

ne karşın nedensellik kavrayışı bulunmuyordu. Bazı yerli topluluklarında adet kanından korkuluyordu. Tabu olarak görülüyordu. Potansiyel bir tehlike olarak algılanıyordu. Bazı yerliler adet kanının bir yara akıntısı olduğunu buna da bir düşmanın neden olduğunu düşünüyorlardı. Bazıları da bir hayvan ya da böcek tarafından bedene verilen bir zararlanma olduğunu düşünüyorlardı. Bazı topluluklarda adet gören ya da gebe kalan kadın kendini kırmızıya boyuyordu.⁹ Bu uygulamanın erkek kannibalizminden korunmak için ortaya çıkmış olduğu ileri sürülüyor.

Anaerkil dönemde kadın bedeni ve ona ait fizyolojik olaylar tabu idi. Bunlar yüceltilirdi. Bu dönemde erkek kirlilettiği idi. Avlandıktan sonra temizlenme arınma törenleri düzenlenirdi.

Ataerkil dönem:

Ataerkil dönemde ise tam tersi bir dönüşüm ortaya çıktı. Kadın kirlilettiği oldu. Adet gören kadın iğrenç, kirli ve hasta görüldü. Bu dönemlerde kadınlar toplumdan izole edilerek ayrımcılığa uğradı. Bu ayrımcılık, aşağılanma ve ikincil konum bedene ve bedene ait fizyolojik özellikler üzerinden gerçekleşti. *Tevrat*'ta ve İslam'da adet döneminde kadın kirliliği sayılır. Hatta ibadet bile edemezler. Yahudilikte erkeğe dokunan adetli bir kadının kamçılanması uygulanması vardı. Adet kanı ve kadınların fizyolojik süreçlerine iliş-

kin pek çok beden durumu ataerkil dönemde kirlilik, tiksinti ve tehlike potansiyeli olarak görülür. Sosyal yaşamdan itilirler.

CİNSEL BOŞALMA VE ORGAZM TASARIMLARI

Anaerkil dönem:

Yerlilere göre cinse arzunun somut anatomik yeri **gözlerdir**. Gözler arzu oluşturan birincil organlardır. Yerliler şöyle der: “Bir erkek gözleri kapalı iken penisi erekte olamaz.”⁴ Gözler arzu nesnesini görünce uyarılır ve cinsel arzuyu yaratırlar. Tüm cinsel heyecanın ana kaynağı gözlerdir. Çiftleşme isteğimizi uyandıran üreme organlarıdır. Arzu ile cinsel sıvılar buradan sinirlerle beyne ulaştırılır. Oradan da kollara bacaklara karına ve tüm vücuda yayılır. Boşalan sıvı tüm vücuttan çıkarılır ve kan ile böbreklere gelir. Böbrekler üreme sisteminin merkezi olarak kavramlaştırılmıştır. Dinsel metinlerde de benzer şekilde bel ve göğüs kemikleri arasında olan bölge için (böbreklere ait anatomik lokalizasyon) atıflarda bulunulur. Burada toplanan cinsel sıvılar cinsel organlara taşınır. Penis böylelikle erekte olur. Koku da cinsel arzuyu uyarır. Gözlerin işlevsel olmadığı durumlarda koku da aynı işlevi görür. Kadın boşalması da aynı mekanizma ile açıklanır. Gözler-beyin-tüm beden-böbrekler-cinsel organlar (klitoris)-boşalma düzeneği kadınlar için de geçerlidir. Boşalma edimini belirtirken kadınlar için de aynı sözcüğü kullanırlar. Yerliler için boşalan cinsel sıvıların üreme ile hiçbir ilişkisi yoktur. Cinsel sıvılar (meni) yüzeyleri kayganlaştırıp alınan hazzın artmasını sağlarlar. Üreme sisteminin zihinsel şeması için ağaç benzetmesini kullanırlar. Zihinlerinde dallardan, yani tüm vücuttan toplanarak bedene yani penise uzanan bir akış şeması canlandırırılar. Testislerin biyolojik ve fizyolojik işlevine yönelik tam bir bilgisizlik içindeler. Meni burada üretiliyor olabilir mi diye yöneltilen kışkırtıcı ısrarlı sorulara tam bir kesinlikle “Hayır, olamaz” diyerek olumsuz yanıt veriyorlar. “Kadınlarda testis yok ama

onlardan da sıvı geliyor” diyorlar.⁴ Testisleri sadece süs parçası olarak tanımıyorlar. “Testissiz bir penis ne kadar çirkin gözüktü” diyerek karşı çıkıyorlar. “Testisler penisle birlikte güzel görünsün diye oradalar.” Karşılaştırmalı evrimsel biyoloji bilgilerimize göre insan testisleri benzer diğer primat testislerinki ile karşılaştırıldığında daha büyüktür. Yerlilerin bu kavrayışları göz önünde bulundurulduğunda bu uyumsuzluğun olası nedenlerinden biri de bütünüyle estetik tercihlerden kaynaklanan bir cinsel seçilimin daha büyük ve görünür testislerin lehine olması olabilir. Yerlilere göre aşkın ve karşı cinse ilginin yeri deri, karın, bağırsaklar ve en önemlisi gözlerdir. O yüzden sevdiklerimize bakmayı severiz ve onları kucaklamak isteriz.

Ataerkil dönem:

Hipokrat’tan Aristoteles’e ondan da Galen’e kadar Antik Yunan filozofları cinsel boşalma ve orgazmı birbirinden küçük farklarla benzer biçimde kavramsallaştırmışlardır.

Onlara göre cinsel edimlerin temel itkisi sonsuzluk isteğidir.⁸ Bireyler cinsel edimlerle kendilerindeki yaşamsal önemdeki güçlü özü içlerinde başka bir beden yaratarak aktarırlar. Böylelikle bireyler türün devamı üzerinden sonsuzluğu erişirler. Çünkü sayısal olarak bireyin sonsuzluğu olanaksızdır. Bu ancak yaşamsal özün tür düzeyinde transferi ile gerçekleşebilir. Cinsellik yaşamla ölümün, parçalı varoluşla süreksiz sonsuzluğun geniş ufkunda yer alır. Bekârlık tanrısal bir edim olan sonsuz yaratımla özdeş soy üretimini yıkıma uğrattığından dinsel açıdan aşağılanır.

Yunan filozoflarına göre, uyarılma yerlilerinkine benzer biçimde gözler aracılığıyla başlatılır. Beyin cinsel edimin etkilerini duyumsayan ilk organdır. Cinsel edim büyük bir ısı açığa çıkarır. Isınma sıvının akışkanlığını artırır. Cinsel edim sırasında gerçekleşen sarsıntı kanın çalkalanmasına yol açar. Çalkalanan tüm sıvılar gibi kan da köpürür. Sıvının bu köpüren yağlı kısmı (menidir) beyne ve omuriliğe akar. Sıcak köpük buradan bele ve oradan da böbreğe geçer. Oradan da testisler aracılığıyla şiddetli ve yoğun bir kasılma ile penisten dışarı atılır. Hipokrat’a göre kadındaki boşalma ve orgazm hissi de erkektekine

benzer tekbiçimlilik gösterir. Uyarılma duhul ile başlar. Artan ısı rahim aracılığıyla tüm bedene yayılır ve kadına haz verir. Isı ve sarsıntı etkisi ile çalkalanan sıvı ya rahmin içine ya da dışarıya boşaltılır. Kadının hazzı daha kısa sürer. Kadınlar rahmin nemlenmesini sürdürmek için düzenli cinsel edime girmelidirler. Rahmin kuruması hastalıklara ve rahmin hareket etmesine neden olur. Erkeğin sıvısı kimi zaman uyarıcı kimi zaman soğutucu olur.

Aristoteles’e göre arzu ilk olarak beyinde oluşur. Beyin bedenin en soğuk bölgesidir. Çünkü bedende oluşan sıcak bir sıvıyı dışarıya attığı için soğur. Hazzın aşırılığından en fazla etkilenen organlar beyin, akciğerler, mesane, göz, omurga ve iliktir. Ancak en çok etkilenen göz ve “bel”dir. Çünkü bu organlar eyleme en fazla katılır. Buraya gelen sıvı burada sıvılaşır. Meni ilikte (bel omurgası) üretilir. Buradan böbreklere iletilir. Cinsel edimin aşırılığı yaşamsal kaynağın eksilmesine bağlı hastalıklara neden olur. Omurga veremi bunlardan biridir.

Galen’e göre hayvanlarda cinsel edimin itici gücü haz değildir. Tıpkı idrar ve kakanın dışarıya otonom atılması gibi boşalma içeride kalan meninin onlara rahatsızlık vermesi ile oluşan fizyolojik duydur.

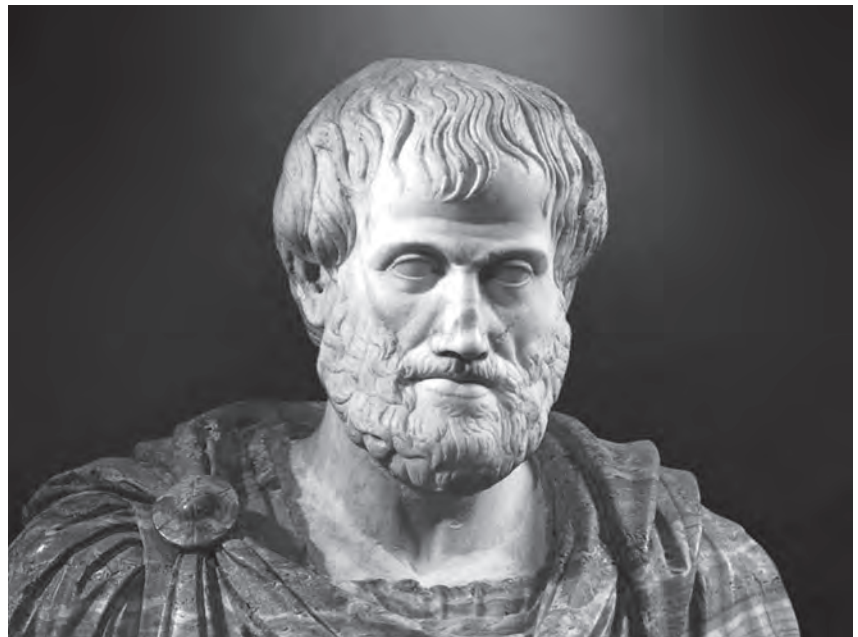
Galen’e göre meninin kaynağı kanıdır. Kanın meni kanallarında şişmesi-

nin bir ürünüdür. Diğer yandan meninin dışarı atılmasını sağlayan penisi şişiren beyin kıvrımlarında oluşan üfürüm, yani hava akımıdır. Bu üfürüm tüm bedeni dolaşarak kandaki meni damlacıklarını, tüm bedenden toplam yaşamsal özütü (meniyi) çekerek alıp testislere taşır, testisler büyük bir basınçla meniyi dışarı iter. Dolayısıyla yitirilen eksilen sadece az miktardaki maddi bir sıvı değil tüm yaşamsal gücü kendinde toplamış özdür.

Yunanlı filozoflar cinsel edimi toprağa tohum ekme metaforu ile tanımlarlar. Döllenmenin hangi gün ve zamanda olacağı bilinemez. Soranus’a göre toprağa tohum ekmenin uygun bir zamanı olduğu gibi döleme için en uygun zaman adet kesilmesinden hemen sonradır. Sık cinsel edimler, döllenmeyi etkiler.

Yunanlı düşünürlerin pek çoğuna göre orgazm aşırı uyarılma ve kasılmalarla karakterize olduğundan küçük bir **sara nöbetine** benzetilir.⁸ Galen’e göre sara beyinde yoğunlaşmış sıvının atılamamasına bağlıdır. Yaratma gücü olan meninin bedenden koparılıp atılması meninin bu özelliğinden kaynaklanan güçlükler içerir. Ancak, bu şekilde güçlüklerle kasılma ve sarsıntılarla atılabilir. Erkeğin cinsel sıvısı sara benzeri hareketleri ile atılan kanın hareketlenmesi ile oluşan köpükten ibarettir. Bu köpük insan tohumunun özü olan menidir. Bu yüzden cinsel edim ölüm-

Aristoteles’e göre arzu ilk olarak beyinde oluşur. Meni ilikte (bel omurgası) üretilir. Buradan böbreklere iletilir.

le dahi sonuçlanabilecek potansiyel tehlike içerir. Boşalma tıpkı bir doğum eylemi gibidir. Onun simetrisidir. Erkeğin doğum eylemidir. Erkeği zayıflatır.

GEBELİĞİN OLUŞUM TASARIMLARI

Anaerkil dönem:

Anaerkil dönem yerlilerinin tümünde en öne çıkan ortak saptama yerlilerin cinsellikle gebeliğin ilişkisinden habersiz oluşları idi. Yerliler gebeliğin erkek ve dişinin eşey hücrelerinin birleşmesi ile başlayan bir süreç olduğu bilgisine sahip değillerdi. Onlara göre, çocuğa hayat veren yaşamsal güç ve maddi kaynaklar anneden sağlanır. Çocuk üretiminde babanın biyolojik hiçbir rolü yoktur. Üremeyi tek başına anne yapar. Anne bebeği kendi kanından yapar. Erkek ve kız kardeşler aynı ettendir. Bu kavrayış ataerkil toplumlardakinin birazdan görüleceği üzere tam tersidir. Kaldı ki, baba ve evlilik şu andaki, günümüzün yerleşik, kurulu yapı ve anlamından çok farklı idi. Evlilikler klan denilen farklı topluluklardan bireyler arasında olmak zorunda idi. Baba günümüz anlamı ile biyolojik baba olarak kullanılmıyordu. Baba daha çok “kadının kocası” olarak anılıyordu.⁹ Temelde kadın ve erkek kendi anne klanında kalıyordu. Baba çocuğun biyolojik katkısı nedeniyle değil, çocuğa baktığı için, elleri onun çiş ve kakası ile kirlendiği için, onu ellerin-

den tuttuğu için baba sayılıyordu. Hukusal ve sosyal olarak baba yani, çocuğun idi. Baba dışarıdan biri, yabancı olarak görülürdü. Evlilik baba olarak bilinen erkeğin klan içinde düşmanca karşılanmaması için bir sözleşme, sigorta olarak görülürdü.

Yerli topluluklarda kadının yaratma gücü olduğuna inanılıyordu. Kadının yediğinin içerisinde işlenmesi ile çocuk oluşuyordu.³ Doğal ölüm bilinmiyordu. Mutlaka bir dışsal etkiye bir düşman ya da büyücünün kötü etkisine bağlanıyordu. Bebek gebeyken kaybedilince ya da doğum sonrası ölünce ilk doğal şüpheli baba ya da baba klanından biri idi. Bu da babalığın ne kadar kurgusal ve gevşek olduğunu gösteriyor.

Bebegin oluşumu ruhların yeniden bedenlenmesi (reenkarnasyon) ile ilişkilendiriliyordu. Ölen ataların ruhları ruhlar adası denilen yere yerleşir ve orada dünyadakine benzer bir hayat yaşar. Ruhlar ölümsüzdür. Orada gençleşir. Bebek haline gelince yeniden dünyaya dönmek ister. Büyücüler de ruhları geri dönmek üzere etkileyebilir. Bebek ruhlar insanlığın kendini yenilemesi için tek kaynaktır.³ Ruh bebeklerin bir yol bulup kadın bedenine girmesi ile gebelik başlar. Klandaki her bebek ruhlar adasında ki yaşamını tamamlamış bir ataya aittir. Her doğumun tek nedeni, gerçek kaynağı bu ruhlar idi. Ruhların gençleşme yeri sahilde tuzlu suların bulunduğu bir yerdi. Burada yıkılarak temizlenen ruhlar kendilerini geri dönmek üzere suya bırakırlardı. Suda yüzen dal parçacıkları, tahta parçacıkları, yosunlara tutunarak kendi sa-

hillerine ulaşırlardı. Ruh bebeklerin kadın bedenine girip gebeliğe yol açmasının oldukça farklı çeşitleri vardı. Bu yerli insanın denilebilir ki, bütünüyle kavrayış ve hayal gücü ile ilişkilendirilebilir. Ruhların bulunduğu suyla temas eden kadınların bedenlerine ruhlar kadının saç diplerinden, göbek deliğinden, kol, bacak, deri ve daha yaygın inanca göre vajinasından girebilirlerdi. Onlara göre ruh kum tanesinden daha küçük bir zerrecik idi. Ruh bulunan suyla temas sadece denizde yıkanmakla değil o su ile doldurulmuş kapla temas ile de olabilirdi. Gebe kalmak isteyen kadınlar buralara gelip yıkanırldı. Ya da gebe kalmaktan korkan genç kızlar bu su ile temas etmekten kaçınarak önlem alırlardı. Saç diplerinden bedene girerken baş ağrısı, karın ağrısı ve kusmalar başlardı. Bu sırada kan başa hücum ederdi. Ruh bu sırada kadın bedenine girmeye çalışıyor anlamına gelirdi. Aslında burada tanımlanan gebeliğin ilk aylarında görülen ve aşırı kusmalarla karakterize hiperemesis gravidarumdur (gebelik aşırı kusmaları) ya da normal gebelik kusmalarıdır. Bunlar görüldüğünde ruh bedene girdi denilirdi. Kadın “ruh geldi, beni buldu” diye bağırırdı. Kanla bebek karına taşınır ve bu kanla beslenmeye başlardı. O yüzden, adet kanı kesilirdi. Cinsel ilişki dar ya da kapalı olan bakire vajinasının açılması için gerekliydi. Yoksa ruh içeri giremezdi. Meni sıvısının dölleyici gücünün bilincinde değildiler. Hatta bu iddia ile dalga geçerler ve çok saçma bulurlar. İlişki sonrası sıvının dışarı akmasını veya yıllarca cinsel ilişkide bulunan kadınlardan çocuğu olmayanları delil olarak gösterirler. İlk insan atasının doğumunu yer altındaki yağmur suları ile yıkanan kadının vajinasından giren atasal ruhlarla bağlarlar.

Bazı yerliler yılanların atasal ruhları olduğuna inanırlardı.¹¹ O yüzden yılanlara saygı gösterirlerdi. Yeri eşeleyip tarım yapmakla o ruhları rahatsız ettiklerini düşünürlerdi. Suriye dahil Mezopotamya civarındaki bazı topluluklarda kadınların ölmüş aziz, keşiş veya din adamlarının ruhları ile gebe kalılabileceğine inanırlardı. Bazı yerliler küçük yaşta ölen çocuklarını evlerinin yakınlara, yol kenarlarına ya da çalılıklara gömer ya da bırakırlar-

Galen'e göre meninin kaynağı kandır. Kanın meni kanallarında pişmesinin bir ürünüdür.

dı. Hindistan'ın bazı bölgelerinde ölen küçük çocukları evin altına gömmenin yeniden annenin bedenine girmesini kolaylaştırdıklarına inanılırdı. Anne sütünden birkaç damla yere damlatılarak ya da eşyalarından bazıları saklanarak onları geri dönmeye ikna etmeye çalışılırdı. Mezarın üzerine düşen yağmur damlalarının ruhları tazelenmesine, filizlendirdiğine, böylelikle geri dönüşlerini hızlandırdıklarına inanılırdı. Böylelikle kadınlar yoldan ya da oradan geçerken ruhlar kadın bedenine girebilirlerdi. Afrika'da bazı yerli topluluklar, hortlak ya da kötü ruhların kadınları hamile bırakabileceğine inanırlar. Dahası, bazen bebekken ölen ruhların yeniden dönmeleri için bazen başka bir çocuk öldürülür, onun yıkandığı su ile ya da kanı ile temas edilirdi. Bazen de bir nehir ya da göl kenarında ölen çocuğun adı yüksek sesle çağrılır ve orada yıkanan kadının bedenine ruhun su aracılığıyla ya da bir böcek aracılığıyla gireceğine inanılırdı.

Bazı yerliler bahçelerinde ruhların gezindiğine inanırlar.¹¹ Bahçede çalışan bir kadının beline düşen bir muz ya da çiçekle gebe kalabileceğini gayet doğal karşılarlar. Her çiçeğe oturmuş bir ruh bulunabilir. Düşen muz şehvetle kadın bedenine girerek yeniden dönmeyi uman bir atasal ruha ait olabilir. Hatta zina ile suçlanan bir kadın böyle bir iddiada bulunarak cezadan kurtulabilirdi.

İlginç bir şekilde, bazı yerliler hayvanlarda cinsel ilişki ile gebeliğin olabileceğine yavru üretiminin bu yolla olacağını bilirler. Ancak, bunu insanlar için çok aşağılayıcı ve tiksinc bulurlar ve kendilerinin bu şekilde üretmedikleri için onur duyarlar.

Afrika'da bazı yerliler kadınların yiyeceklerle gebe kalabileceğini düşünürler. Bir kadının bir erkekten yiyecek almasının hamile kalması için yeterli olabileceğini düşünürler. Avrupalı kâşiflerin seyahatleri sonrasında bazı kadınların melez çocuklar doğurmasını kadınların beyaz adamdan beyaz un ile yapılmış ekmekleri kabul edip yemelerine bağlarlar.

Avcılar, can çekişmekte olan hayvanlara gebe kalmalarını istedikleri kadınların adlarını çağırarak ruhların o kadınlara gitmelerini sağlamaya çalışırlar.

Yerli topluluklardan arkadaş edi-

nen Avrupalıların aktardığı ilginç deneyimler yerlilerin cinsellikle gebelik ilişkisinin bilincinde olmadığını açıkça gösteriyor. Bu gezginler yerlilerden bazılarının avcılık ya da başka nedenlerle ailesinden iki yıla varan ayrılık sonrası geldiklerinde kadınlarının iki tane yeni bebek doğurduğunu gördüğünde onları alıp sevdiğini, onları kendinin kabul ettiğini bildiriyorlar. Gezinler onlara bu bebeklerden en az birinin ona ait olmayacağı anlatılmaya çalışıldığına olay örgüsünü anlamadıklarını ve reddettiklerini aktarıyorlar.

Tüm bu örnekler yerlilerin cinsellik ve gebelik ilişkisini kuramadıklarını, babanın biyolojik rolünün bilincinde olmadıklarını, gebeliğin kadının atasal ruhlarla ve yedikleri ile ilişkilendirildiğini açıkça göstermektedir.

Ataerkil dönem:

Ataerkil döneme geçildiğinde gebelik fizyolojisi ve biyolojisinin halen kadın ve erkeğin eş katkısı ile oluşan bir olgu olduğu bilincinin oluşmadığı görülür. Bu kez kadının biyolojik rolü reddedilir. Gebeliğin, insan üretiminin bütünüyle erkeğin menisi aracılığıyla olduğu kavramsallaştırılır.

Mülkiyet, ataerkil dönemin merkezinde yer alan temel ilkedir. Anaerkilliğin mülkiyete izin vermeyen sosyoekonomik yapısı, mülkiyet bilinci sonrası ciddi sorun ve güç çatışmalarına yol açtı. Erkek, kadın egemen tüm kavram ve kurgulara savaş açtı. Sosyal düzenin tüm ilkeleri mülkiyeti inşa ve devam etmek üzere yeniden kurgulandı. Üreme ve kadın bedeninin dışıyı olumlayan tüm kültürel kabuller, dini inançlar, gelenek ve görenekler ters yüz edildi. Eşitlikçi çoğulcu anaerkil

yapı erkek egemen tek biçimli sınıflayıcı hiyerarşi kuran bir yapıya evrildi. Dinler de çoktanrılı inançlardan tek-tanrılı inançlara evrildi. Tanrıçalar da erkek tanrılara... Yaşamı, bereketi var eden tanrıçalar erkek tanrıların ya kız kardeşi ya da onlara hizmet eden eşlere dönüştüler. Kudretli **erkek kral tanrılar** ortaya çıktı.² Kuşkusuz her egemen sosyal düzen kendi söylemini her alanda yeniden kurar. Bilgi yeni düzene göre biçimlenir. Erkeği ululayan, onu insanın ilk atası ve varoluş kaynağı gören Adem-Havva anlatısı da tam bu aşamada ortaya çıktı.¹² Kadın yaşamı var eden ana ilke olmaktan Adem'in kaburga kemiğinden türetilmiş ikincil bir töze dönüştü. O artık sadece erkeğin soy hattındaki tohumun taşıyıcısı kuluçka teknesi idi. Erkeğin egemenliği beden üzerine yazılmış iktidar kodları ile yeniden inşa edildi. Cinsel beden ve üreme, işaretlenmiş kategori olan erkek üzerinden yeniden kurgulandı. Bu kavrayışın üreme ve cinsel beden üzerine etkileri antik Yunan ve Roma uygarlıkları dahil tüm uygarlık tarihi boyunca açık bir şekilde görülür hale geldi.

Aristoteles ceninin bütünüyle erkeğin menisinde döllemeden önce var olduğunu ileri sürüyordu. Gebelik sadece bu tohumun büyüüp açılması ile gelişimi idi. Anne bu yaşamsal kaynağın büyüme ve gelişimi için maddi kaynaklar ve koruma sağlayan lojistik çevre idi. Kadınlar meni benzeri bir sıvı üretmediklerinden ceninin biçim, zekâ ve ruhuna hiçbir şey katmazlardı. Aristoteles kadınların adet kanının ise ceninin sadece oluşmasını sağlayan maddi bir kaynak olduğunu savun-

Erkeği ululayan, onu insanın ilk atası ve varoluş kaynağı gören Adem-Havva anlatısı da ataerkilliğin egemen olmasıyla ortaya çıktı.

du. Galen ise kadınların meni eşdeğeri bir sıvı ürettiklerini, ancak bunun erkeklerinkinden daha soğuk ve du-
rağan olduğu için katkı sağlamadığını düşündü. Erkeğin menisi aktif ilkeyi oluşturuyordu, çünkü daha sıcak ve etkin idi. Tüm antik Yunan filozoflarında ısı yaşamsal ilkeleri belirleme açısından esas unsur olarak düşünülür. Erkek ve kadını farklılaştıran temel etkenin ısı olduğunu savunurlar. Onlara göre ısı yoksunluğu adet kanamalarının en önemli nedeni idi. Erkekler gereksiz kanı yakıp yok ediyorlardı. Kadınlar ısı yoksunluğu nedeniyle yakkamadıkları için kel kalmıyorlardı.

Aristoteles ve takipçileri genital anatomiye tek biçimlilik üzerinden açıklıyorlardı. Onlara göre insanın temel anatomisi erkek bedeni idi. Kadın cinsiyet, vücut ısılarının yetersizliği nedeniyle anne karnında cenin formunda iken gelişimlerini erkek yönünde farklılaştıramamış defektif erkeklerdir.³ Isının özünden gelen güçten yoksunluk onları erkeklerin penislerini dışarıya doğru uzatan, kabartan son şekli elde edememelerine yol açıyordu. Isı yoksunluğu onları genitelyalarını dışa doğru büyütememiş kusurlu ve dejenere eriller yapıyordu. Kadın genitelyası Belçikalı ünlü anatomist Andreas Vasilus'un çizdiği gibi ters yüz edilmiş erkek genitelyası idi (Şekil 2). Aristoculara göre kadın cinsiyet, dölleme ya da hamilelik sırasında bir şeylerin ters gitmesi yüzünden erkek oluyorlardı. Nadiren de olsa yaşamın ilerleyen aşamalarında zorlu egzersiz ya da olağandışı ısı maruziyeti ile kadınlar er-

keklere dönüşebilirdi. Ancak erkekler asla dişiye dönüşmezdi. Çünkü doğa sürekli mükemmele ulaşmak üzere itilir, öyle çalışır. Kadınlar ve erkekler bu sürekliliğin iki ucunda yer alır. Bazı kadınlar, bazı eril özelliklerine sahip olabilirler. Benzer düşünce Hint Yarımadası'ndaki Vedik inancında da görülür. Vedik inancına göre aslında tüm ceninler kötü ruhlar ya da kötü büyüler onları kadına dönüştürünceye kadar erkektirler. Bu nedenle hâlâ Hindistan'ın bazı yerlerinde de görülebilen hamileliğin üçüncü ayında erkek yapma ritüelleri gerçekleştirilir.

Avrupa'da gebelik ve cinsellik arasındaki ilişkinin kurulamaması yakın zamanlara kadar devam etti. Bebeklerin havada uçan gözle görülmeyen parçacıklardan ya da hayvancıklardan oluştuğuna inananlar bulunmakta idi. 1860'lı yıllarda Avrupa'da erkeğin kalktığı bir koltuğa oturan bir kadının hamile kalabileceğine inanılıyordu.⁶

KALITIM TASARIMLARI

Yerliler bir kadın tarafından doğurulmuş olan bebeği önceden ölmüş olan bir atanın ruhunun bedenlenmiş hali olarak düşünüyorlardı. Yerliler çocukların veya kendi klanından olan bireylerin ana babalarına ya da birbirlerine benzedikleri iddialarını şiddetle reddediyorlardı. Ve bunu hakaret olarak kabul ediyorlardı.

Aristoteles'e göre yavru bütünüyle erkeğe ait tüm yapısal özellikleri

kan yoluyla kendinde toplayan meniden oluştuğundan kadının gerek biçim, gerekse zekâ veya ruhsal özellikler bakımından hiçbir katkısı olamazdı. Ancak anneye benzeyen yavruları açıklama zorluğu ortaya çıkıyordu. Aristoteles bunu erkekteki eril özelliklerin zayıflığı ile açıklıyordu. Eğer erkek kendini bir erkek gibi ortaya koyamazsa yavru kız olurdu. Baba kendini bir Koriskos gibi ya da bir Sokrates gibi ortaya koyamazsa yavru anneye benzerdi.

CİNSEL YAŞAM TASARIMLARI

Anaerkil dönem:

Anaerkil düzende cinsellik bir tabu sayılmıyordu. Cinsellik üreme amaçlı değildi. Haz içindi. Dolayısıyla üreme dışı cinsel edimler olağan karşılanıyordu. Sosyal ilişkilerin geliştirilmesi için kullanılan bir pratikti. Bilinen anlamda bir evlilik sistemi yoktu.⁹ Kadın ve erkek cinselliği daha özgür yaşıyordu. Cinsellik sosyal ilişki biçimlerinden biri olarak görülüyordu. Çocuklar cinsel oyunlara küçük yaşlarda başlıyorlardı. Çocuklar ataların ruhlarının bedenlenmiş halleri olarak görüldüğünden onlara saygı duyulur, karışılmazdı. Ana-babaların mülkü olarak görülmez, onlara emirler verilmezdi. Evlilik öncesi cinsellik normal görülürdü ve önerilen bir pratik idi. Bekâr evleri bulunuyordu. Evlilik yoluna giren bir ilişki beraber yatmaya ilerlerdi. Kızlık zarına özel bir anlam yüklenmezdi. Cinsellik tabu değildi ancak beraber yemek yemek tabu sayılırdı. Bir erkeğin bir kadını yemeğe götürmesi hakaret sayılabilirdi. Beraber yemek evlilik kararı ve ilanını gösterirdi. Çünkü akrabalığın inşası cinsellikle değil birlikte yemek yemek ile kazanılırdı.⁹ Genç oğlanların başka köylere aşk gezileri düzenlediği zamanlar olurdu.

Bölünmüş bir aile yapısı vardı. Erkek gündüz kadının klanında ona yardım edip çocuklarına baksa da birlikte yaşam yoktu. Erkekler kendi annesinin klanında yaşırdı. Günümüzdeki anlamda baba, dayılar olarak biliniyordu.

Ensest tabusunun kökenine iliş-

Antik Yunan'da ensest cinsel bir suç ya da iğrençlik olarak değil de cinselliğin yaş ve zamanının uygunsuzluğu nedeniyle aşagılanmıştı.

kin çeşitli savlar bulunmaktadır. Henüz aile yapısı yerleşmemiş, sosyalliğin sınırlı olduğu ilkin avcı toplayıcı topluluklarda yamyamlığın görece sık olduğu ileri sürülmektedir.⁹ İlkin insan topluluklarının kendi klanı dışında olan insanları diğer hayvanlardan ayırt edemediği ileri sürülür. Diğer klandan olan insanları hayvan gibi görürlerdi. Ensest tabusunun erkek yamyamlığına karşı korunmak için bir kadın icadı olduğu ileri sürülmektedir. Ensest tabusu sadece kendi biyolojik aile için değil tüm klanın kadınları için söz konusu idi. Bazı yerli topluluklarda erkekler ve kadınlar ayrı ayrı topluluklar halinde yaşar; yemekler de ayrı ayrı yenilirdi. Cinsel ilişki sonrası ayrılırlardı. Benzer şekilde, bu pratiğin de erkek saldırganlığından ve düşmanlığından korunmak için ortaya çıkmış olduğu ileri sürülmektedir. Adet kanı da tabu sayılır, korkulurdu. Kız kardeş bazı yerli klanlarında sakınma anlamına gelir. Kandaşla cinsel ilişki yasağı yamyamlığı önlemek için bulunan bir önlemdi. Cinsellik ile yemek yeme arasında yakın ilişki kurulmuş idi. Bazı yerli dillerinde bu ikisi için aynı sözcükler kullanılır.

Ataerki dönemi:

Mülkiyet bilincinin kökeni tarım ve hayvanların evcilleştirilmesine dayandırılır. İnsan türü ilk kez ihtiyacından fazlasını biriktirme yetenek ve olanakları geliştirmişti. Bu artık ürünün kime ait olacağı ve hangi soy tarafına devredileceği çatışmaların da başlangıcı oldu. Erkek eski düzenin kodlarını yıkarak mülkiyet bilincinin yerleşmesini sağladı. Mülkiyet bilinci sonrası sınırsız bir güç kazanan erkek kadın üzerine egemen oldu. Kadın değersiz bir konuma indirildi. Bundan böyle kadın erkeğin mülkiyeti altına girdi. Kadın ve ondan türeyen çocuklar erkeğin mülkü sayıldı. Tek babalı aile yapısı ortaya çıktı. Kadın cinselliği kontrol altına alındı. Cinsel suçlar tanımlandı. Ancak zina ilkin ataerki yapılarında cinsel bir suç değil hırsızlık suçu olarak cezalandırıldı. Cinsellikle gebelik arasındaki biyolojik ilişki bilinmiyordu. Babalık daha çok sahip olma, efendi, egemen olma anlamlarında kullanıldı.

Ensest, zaman zaman mülkiyet ve güç ilişkileri temelinde yasallaştırıldı, meşru görüldü.¹³ Yunanlılarda ensest

cinsel bir suç ya da iğrençlik olarak değil de cinselliğin yaş ve zamanının uygunsuzluğu nedeniyle aşağılandı.⁸ Aşırı yaşlı ile küçük bireyler üreme olgunluğu bakımından zamanın uygunsuzluğu nedeniyle sağlıklı döller üretebilirdi.

Erkek menisinde gözle görülmeyen insan tohumunun varlığına inanıldığından mastürbasyon gibi üreme dışı cinsel edimler cinayetle eşdeğer görüldü. Kilise çevreleri mastürbasyonu döl israfı olarak görüyordu. Ayrıca, menide tüm yaşamın özünü içeren güçlü kaynaklar bulunduğundan edimin erkeği zayıf düşüreceği düşünülüyordu.

Üreme dışı cinsellik

Tarımla birlikte mülkiyet bilincinin gelişmesi sonucunda mülkiyeti artırmak, ya da kaynakları kontrol ve denetim altında tutmak yaşamsal bir öneme sahip olmuştu. Tarım sonrası dönemde en önemli üretici güç, insan emek gücü olmuştur. Sınıflı toplu yapısının iş bölümüne olan artan ilgisi iktidar sınıflarının emek gücüne olan bağımlılığını artırmıştı. Emegün üretiminin tek kaynağının insan olması nedeniyle insanın sayısal üretimi temel önceliklerden biri haline geldi. Tarımla birlikte bebek ve anne ölüm hızı da arttı. Küresel pandemiler arttı. İktidar sınıflarının emek gücüne olan bağımlılığı insan üretiminin tek kaynağı olan kadını ve cinselliği merkezi konuma yerleştirdi. Cinsel pratiklerin denetim ve kontrolü bu açıdan

iktidarların hep politik ve ideolojik ilkelere birisi olmuştur. Emek gücüne olan sürekli bağımlılık nedeniyle üreme dışı cinsellik sapkınlık olarak kodlandı. Üreme, cinselliğin merkezi ilkesi haline geldi. Üreme dışı cinsellik toplumsal sınıflara göre ayrımcılığa uğradı. Üretimden sorumlu geniş halk sınıfları için aşağılanma, günah veya ağır yaptırımlar ve suç olarak karşılık bulurken egemen sınıflarda mazur görüldü hatta zaman zaman önerilen bir pratik oldu.

Antik Yunan filozoflarına göre üreme dışı cinsellik doğa dışı bir pratik olarak kavramsallaştırılmadı. Onlar için bu tür edimler hazzın aşırı kullanımına ilişkin olması bakımından yadırgandı.⁸ Yunanlılar yaşamda itidalli olmayı aklın ve erdemin gerekliliği olarak gördüler. Yunanlılar yemek yeme ile cinsellik arasında sık görülen benzerlikler kurarlardı. Nasıl ki aşırı yemek kınanan bir şey ise hazların aşırı kullanımı da hoş görülmez. Sorun hazların kullanımındaki ölçsüzlük ve itidalsizliktir. Kusurlar fazlaya, aşırılığa ve abartıya ilişkindir. Üreme dışı cinsellik bir bakıma cinsel hazzın obezitesidir. Üreme dışı cinsellikte her tür gücü kendinde barındıran meni oluşum yeri olan iliği çevreleyen kemiklerin içinde kapalı kalacağına sel gibi taşmış tüm bedene yayılmıştır. Oysa her şey gerektiğinde gerektiği kadar kullanılmalıdır. Yunanlı filozoflara göre kadınlarla olan cinsellik üremeyi buyuran doğa durumu olan bir zorunluluk içerdiğinden gerçek aşk ola-

Roma'da mükemmellik özgür erkeklik ile özdeşleştiriliyordu. Mükemmel beden erkek bedeni idi. Mükemmel aşk ergen bir oğlan ile özgür olgun bir erkeğin aşkı idi.

maz. Aristo'ya göre gerçek aşk cinsin cinsine olan aşkıdır. Bu ise, cinsellik dışı dostluğu öncelediğinden gerçek aşk budur.

Mezopotamya'da bazı dini gruplardaki din adamları ruhani niteliklere ulaştırdıklarına inandıkları için anal ilişkinin üstünlüğünden söz ediyorlardı.⁶

Kızılderililer kadın elbiseleri giyip kadınsı davranışlar ve edimler gösteren erkekleri üçüncü bir tür olarak görürler, normal karşılarlardı. Avrupalı sömürgeciler bunları Arapların erkek fahişe anlamında kullandıkları "Berdachi" olarak tanımladılar.¹⁴

Romalılarda ergen bir oğlanla evli bir erkeğin cinsellik içeren ilişkisi olağan idi.⁸ Bu oğlan çocukların eğitimi için gerçekleştiriliyordu. Onlar için ilişkide önemli olan tarafların biyolojik cinsiyeti değil toplumsal rolü idi. Romalılarda erkeklik ve kadınlık biyolojik cinsiyetten öte sosyal bir statü kategorisi idi. Erkeklik ve dişilik aktiflik-pasiflik, giren-içine girilen, emreden-emredilen olarak kavramsallaştırılan bir kategori idi. Bu sınıflamaya göre efendi olan özgür erkek yurttaşlar erkek olarak, köleler, oğlanlar ve kadınlar da dişi olarak görülürdü. Cinsel ilişkide pasif olan erkek, erişkin tam bir erkek sayılmazdı. Mükemmellik özgür erkeklik ile özdeşleştiriliyordu. Mükemmel beden erkek bedeni idi. Mükemmel aşk ergen bir oğlan ile özgür olgun bir erkeğin aşkı idi. Kadın bedeni kusurlu eksik ve iğrençti. Kadınlarla cinsellik yurttaşlık görevi olarak üreme amaçlı yapılmalı idi. Heteroseksüel ilişkinin yı-

kıcı özelliğine vurgu yapılırdı. Antik Çin'de de benzer bir kavrayış vardı. Menstrüasyon, hamilelik ve lohusalık kirlilik olarak görülürdü. Keşişler kadınlarla cinsel ilişkiden uzak dururlardı. Müritler arasında eşcinsel ilişkiler yaygındı. Ergen oğlan büyüyünce bu aşk entelektüel bir karakter kazanıp Platonik hale gelmesi beklenirdi.

Yunanlılar ve Romalılar evlilik ilişkilerini cinsel ilişki ekonomisi çerçevesinde ele alırlardı. Onlara göre evliliğin asıl amacı çocuk doğurmak, vatan için yurttaşlar yetiştirmek idi.⁸ Üreme dışı cinsellik kınanırdı. Erkek karısı ile haz için değil çocuk üretimi için cinsel ilişkiye girmeliydi. Zürriyetin devamı esas idi. Erkek tohumlarını sağa sola saçmamalı, karısına fahişe gibi davranmamalı idi. Onu fahişe gibi kullanmak zina sayılırdı. Tohum ekmek cinsellik eylemi ile paralel kullanılır. İtidalli bir üreme ekonomisi gözetilmeliydi.

Hıristiyanlıkta da cinsellikten amaç üretilir. Üreme dışı cinsellik sapkınlıktır. Tanrı "üreyin, çoğalın" demektedir. Üreme yoluyla üretim, tanrının bir suretidir. Üreme ile tanrısal edim arasında paralellik kurulur. Doğada üreme dışı cinsellik örnekleri doğal durum olmaktan öte, Tanrı'nın ne yapılmaması gerektiğini öğretmesi için vardır. Üreme organlarını üreme dışında kullanmak yasaklanmıştır. Platon her kadının tarlasını sürme önerisi verir. Ancak, zina yasağı itidalden uzaklık olarak kusur ve ayıplanma nedeni sayılır. Adetli iken cinsel ilişki yasağı meni gibi yaratım gücü olan kutsal erkek tohumlarını

murdar olan kirli kan ile kirlettiği için kınanmıştır. Onu aşağılık bir hayvan gibi dışarıya attığı için kirlettiği için kötüdür. Adet kanı murdar bir maddedir. Meni adet kanında seyreler, adet döneminde cinsellik bu yüzden zararlı sayılır.

Geçmişten devralınan bu ataerkil kültür temelinde Avrupa'da 1857 yılından itibaren tıp dünyasında ve hukukta eşcinsel ilişkiler sapıklık olarak tanımlandı.

Üreme kozmogonisine yönelik güncel yaklaşımlara eleştiriler

Bir üstyapı olarak güncel dinlerin üreme kozmogonisi ve cinsel bedene ilişkin tasarımları erkeği merkeze koyan ataerkil düzenlerin söylemleri ile birebir paralellik gösterir. Hipokrat'tan Platon'a, Aristoteles'ten Galen'e Antik Yunan düşünürlerinin ileri sürdükleri tasarımlar o kadar etkili olmuştur ki Aydınlanma Çağı'na kadar konuya ilişkin merkezi bir dogma olarak kabul edilmiştir. Üreme kozmogonisi ve cinsel beden tasarımları tarihsel bir süreç içinde kesintisiz olarak izlendiğinde antik Yunan düşünürleri sonrası ortaya çıkan Hıristiyan ve İslam inançlarının konuya ilişkin tasarımlara yeni, çığır açıcı, dönüştürücü, kendinden öncekini yıkıcı bir söylem ortaya koymadığı görülür. Aksine, onların tekrarını içerirler. Güncel Hıristiyan ve İslam düşünür ve bilginlerinin dinsel metinlerdeki konuya ilişkin söylemlerin güncel bilimsel bilgilerle uyduğu, günceli önceden haber verdiği yönündeki iddialarına katılmak zor görünüyor. Güncelle uyumlu kilmaya yönelik görüşlerin sığı, nedenellik bağını kuramayan, verili tarihsel bilgilere aykırı, bağlamından kopartılmış kanıt değeri taşımayan, zorlama, spekülasyon yorumlar olduğu düşünce-sindeyim. Zamanın sürgüsü ileri geri hareket ettirildiğinde antik Yunan kuramları ile yapılacak karşılaştırmalı inceleme, dinsel metinlerde yer alan söylemlerin günümüzün geçerli bilgisi ile uyumluluğu değil, antik Yunan tasarımları ile olan aynılığı gösterecektir. Yunan filozoflarının ortaya koyduğu tasarımlar ile İslam dininin ortaya çıkışı arasında yaklaşık 1000 yıla yakın bir zaman dilimi geçmiştir. Aristoteles'in, Galen'in "kadının bi-

yolojik eş katkısından habersiz, insan yavrusunun erkeğin menisinde bulunan özden oluştuğu” bilgisi dahil üremeye ilişkin doğru olmayan antik Yunan tasarımları İslam’ın ortaya çıktığı yıllarda zaten yüzlerce yıldır dolaşımda olan, bilinen, söylenegelen söylemlerdi. O dönem insanları için bilinmeyen bilgiler değildi. Gizli saklı değildi. Biz, antik Yunan’a ait doğru olmayan üremeye ilişkin bu tasarımlara (tıpkı evren tasarımlarına olduğu gibi) ortaya çıktığı yıllarda İslam inancının bir itirazını, tarihsel bir karşı çıkışını görmüyoruz. Eğer günümüz İslam düşünürlerinin üremeye ilişkin dinsel metinlerin günümüz bilgileri ile uyumlu olduğu yönündeki iddiaları doğru olsaydı bir itiraz, bir karşı çıkış olması beklenirdi. Eğer iddia edildiği gibi önceki tasarımların aksine bir anlatı olsaydı Yahudi, Hristiyan ve pagan düşünürlerden bu yönde bir itiraz da gelirdi. İzleyebildiğim kadarı ile böyle bir tarihi itiraz bulunmuyor. Öyle olsaydı, 1000 yıllık küresel bir yanılgıyı yerle bir edici, değiştirici bir itiraz yapıları. Oysa böyle bir itiraz görmüyoruz. Aksine, *Tevrat* ve *İncil* de dâhil 1000 yıl öncesi bilgileri ile uyumlu bir söylem buluyoruz. Biz böyle bir karşı çıkışı, dönüştürücü, yıkıcı bilimsel devrimi biraz daha geç bir dönemde mikroskobun keşfi sonrasında germ hücrelerinin gösterilmesi ile 1870’li yıllarda görüyoruz. Günümüz İslam düşünürlerinin metinlerdeki anlatılar ile güncelin uyumluluğu iddialarını kanıtlamak için her defasında cümle içinde açılan parantezlere güncelin terimlerini yazma dışında daha güçlü felsefi kuramlara dayalı çıkarımlar üreten zihinsel uğraş vermeleri gerekli görünüyor.

Bir eleştiri de meninin (spermin) oluşum yerine ait anatomi ve fizyoloji bilgisine aykırılıktır. Dinsel metinlerde meninin oluşum yerine ait testislerin merkezi rolüne ait farkındalığın olmadığı anlaşılmaktadır. Dinsel metinlerde 1000 yıl öncesi antik Yunan metinlerindeki doğru olmayan bilgileri tekrarlayan onları doğrulayan kopya bir anlatı bulunur. Antik Yunan metinlerinde meninin oluşum yeri olarak kan, bel, bel kemiği iliği (omurga iliği), göğüs (kaburga) ile bel arasında olan böbrekler yer alır. Testisler daha çok oluşan meninin toplanma

ve boşaltım yeri olarak tanımlanır. Benzer şekilde, dinsel metinlerdeki anlatılarda bu kavrayışın kopyası bir anlatı bulunur.

Bir diğer önemli aykırılık da tüm ataerkil uygarlık boyunca yavrunun oluşumuna kadınının eş katkısını sağlayan yumurtanın varlık ve işlev bilgisinden habersizliktir. Antik Yunan metinlerinin hiçbir yerinde kadının yumurta bilgisi açıkça yer almaz. Dinsel metinlerde de benzer şekilde kadının yavru üretimine eş katkısını tanımlayan yumurtanın varlık ve işlev bilgisinin farkındalığını açık eden bir kavrayış bulunmaz.

SONUÇ

Tarih boyunca bir tür olarak insan evrene, doğaya ve yaşama ait bilgiye hep ilgi duyagelmıştır. Merak soruları, sorular merakları doğurmuştur. Bu ilgilere yönelik tasarımlar öncelikle animistik, sonraları mitoloji ve dinler, son olarak da bilim ile oluşturulmuştur. Bilimsel metodolojinin keşfi ile doğaya ve yasalarına uyumlu tasarımlar ortaya konulabilmiştir. Tasarımların kurulumu ve değişimi, içine doğulan toplumların sahip olduğu altyapı olan üretici güç ilişkilerince belirlenen söylem ve dilin sınırlılıkları içindedir. Ve yine bu tasarımların değişimi zaman içerisinde bu altyapıdaki güç ilişkilerinin değişimi ile içkindir. Üreme kozmogonisi ve cinsel beden kavrayışlarına ilişkin oluşturulan tasarımlar da bundan bağımsız değildir. Mülkiyetin olmadığı eşitlikçi bir sosyal düzene sahip anaerkil toplumlarda kadın bedenine yapılan atıflar yüceltici. Kadınlar tanrıçadır.

Yaşamı üreten, yavruyu doğuran kadındır. Sınıflı toplum yapısının erkeği işaretleyen, merkez kategori yapan ataerkil uygarlıklara geçince erkekler doğuran tanrı kral oldular. Zeus Atena’yı kafasından, Dionysos’u baldırından doğurmaya başladı.² Kadın tanrıçalar kral tanrıların onlara hizmet eden karıları ya da kız kardeşleri oldular.¹⁵ Adem ve Havva anlatısı tam da bu düzende ortaya çıktı. Erkeği muhatap alan, onu merkeze koyan, kadını onun sonsuzluğuna katkı sağlayacak döl üretimi için tarla yapan dinsel söylemler kadını özdeş önceki düzeni geçersiz kılmaya hizmet etti. Antik Yunan filozofları üstün-aşağı hiyerarşisini gökyüzüne bakınca orada da gördüler. Oradaki doğal hiyerarşiyi, kategorik yapıyı sosyal yaşama ve bedene taşıdılar. Öyle olmalıydı. Tanrının doğal düzeni bu idi. Tıpkı gökteki gökcisimleri gibi insanların bazıları yönetmek için bazıları da yönetilmek, sömürülmek için yaratılmışlardı. Bazıları altın, tunç iken bazıları gümüş, bakır olmalıydı. Köleler çalışan hayvan makineler olmak için tasarlanmışlardı. Erkek, meniyi barındıran olduğu için kadına üstün olmalıydı.

Evrene, doğaya, üremeye ve bedene yönelik ataerkil düzenin söylemini temel alan tasarımlar aydınlanma döneminin parlak bilginlerinde de devam etti. Feodalityı yıkan tüccarlar sınıfının yarattığı kapitalist ortamda Kant’a göre evren ve canlılar çalışan makineler idiler. Biyoloji piyasanın terimleri ile tanımlanıyordu. Enerjinin geçer akçesi ATP idi. Mitokondriler enerji üreten bankalardı. Yağ depoları bankadaki yüklü mevduat hesapları idi. Darwin’in evri-

mi dahi ancak büyüme ve kâr yaratmak için her türden mal ve hizmetin sürekli “değişip dönüşebildiği” serbest piyasanın sınırsız doğal seçilimine gereksinim duyan girişimcilerin parladığı ortamda filizlenebilmişti.¹⁶ Toplumsal darmadağın eden, toplumsal sorumluluğu bireyselle yikan neoliberalizm sonrası akademide de bu yönde bir eğilimin olması tesadüf olabilir mi? 1970 sonrası her hastalığa bir gen bulma furçası çoğu hastalığın toplumsal etkisini göz ardı ederek her türden hastalığı bireylere, bireylerin biyolojik yapısına yıkma çabasının akademide bir yansıması değil midir? Erkek egemen kapitalist akademi, doğaya bakınca tüm yaşam formlarının birbiri ile kıyasıya bir yaşam mücadelesi içinde görüyordu. Oysa onların aksine yaşamı birlik, dayanışma ve uzlaşma içinde gören sosyalist bilimci Lynn Margulis **Endosimbiyotik Kuramı** yaratırken sahip olduğu dünya görüşünden esin almıştı.

Doğayı, yaşamı, toplumsal kavrayışımız, bulup gördüğümüze yüklediğimiz anlam egemen maddi güç ilişkilerinin inşa ettiği söylem ile her

defasında yeniden üretilir. Bu söylemin cinsel beden üzerine yazılmış öyküsü aslında tüm insanlığın sömürülenlerle sömürülenlerin mücadelesindeki örtük şiddeti gün yüzüne çıkarıyor.

Teşekkür: Eserleri aracılığıyla beyinlerindeki fikirleri yağmaladığım çok değerleri düşünür ve yazarlara sonsuz teşekkürler. Makale, onların onlarca yıl zihinsel emekleriyle ortaya koydukları eserlerinden alıntılardan oluşan bir derlemedir. Hepsine zihin dünyama katıları için içten saygılarımı iletiyorum. Özellikle, geniş ve güzel çalışmasından geniş ayrıntılarla makaleyi zenginleştirdiği için sevgili Gökhan Akmaç’a, makaleyi okuyarak öneri eleştiri ve düzeltmelerle katkı sağlayan sevgili Dr. Fatma Çavuşoğlu’na ve sevgili Dr. Gökcan Birkan’a da içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

KAYNAKÇA

- 1) Vaill M, Kawanishi K, Varki N, Gagneux P, Varki A. Comparative physiological anthropogeny: exploring molecular underpinnings of distinctly human phenotypes. *Physiol Rev.* 2023 Jul 1;103(3):2171-2229. doi: 10.1152/physrev.00040.2021. Epub 2023 Jan 5.
- 2) Gökhan Akmaç. Mitoloji ve Cinsiyet. 2021. Urzen yayıncılık. ISBN: 9786257647731 8.
- 3) Michel Foucault. Cinselliğin Tarihi. 2010. Ayrıntı Yayınları. ISBN: 9789755393900.
- 4) Bronislaw Malinowski. Vahşilerin Cinsel Yaşamı. 2020. Kabalıcı yayınevi. ISBN: 978605527289 3.
- 5) Merry E. Wiesner-Hanks. Tarihçe Toplumsal Cinsiyet. 2022. İşbankası yayınları. ISBN 978-625-7999-48-9.
- 6) Peter N. Stearns. Cinselliğin Kısa Tarihi. 2016. Dedalus Yayınevi. ISBN 978-605-9203-44-9.
- 7) Thomas Junker. Biyoloji Tarihi. 2021. Runik Kitap. ISBN 978-625-7797-44-7.
- 8) Michel Foucault. Tenin İtişmaları, cinselliğin tarihi -4. 2018. Ayrıntı yayınevi. ISBN 978-605-314-596-7.
- 9) Evelyn Reed. Kadının Evrimi II. 2014. Payel Yayınevi. ISBN 975-388-091-2.
- 10) S. Musitelli, I. Bossi. Historical Survey of Generation (From Hippocrates (469-399 B . C.) to the Controversy between “Spermatists” and “Ooists”). 2016. Corpus.
- 11) James George Frazer. Adonis, Attis, Osiris. 2018. Pinhan yayınevi. ISBN 978-6059460-45-3.
- 12) Mineke Schipper. Adem ile Havva Her Yerde. 2012. Ayrıntı yayınları. ISBN 978-975-539—977-5
- 13) Germaine Tillion. Harem ve Kuzenler. 2015. Metis yayınevi ISBN 975-342-554-6
- 14) Lewis Henry Morgan. Eski Toplum II. 2014. Payel yayınevi. ISBN 978-975-388-105-4
- 15) Merlin Stone. Tanrılar Kadinken. 2000. Payel yayınevi. ISBN 978-388-121-5
- 16) Richard C. Lewontin, Steven Rose, Leon J. Kanin. Genlerimizden İbaret Değiliz. 2018. Yordam Kitap. ISBN 978-605172-296-2

kitaplik.bilimvegelecek.com.tr

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ana Sayfa

Kitaplar

50 Soruda Dizisi

Dergi Sayıları

Dergi Abonelikleri

İletişim

Yeni Çıkanlar

Kutsal Mekanın
Yeniden Üretimi
GENEL İNCELEME
₺ 20,00 ~~₺ 40,00~~

Hemheme
GENEL, EDEBİYAT
₺ 12,50 ~~₺ 25,00~~

50 Soruda Dil
Felsefesi
50 SORUDA DİZİSİ

Bilimin Öncüleri
GENEL, POPÜLER BİLİM

MARIE CURIE -
Bir
POPÜLER BİLİM

**Bilim ve Gelecek kitaplarına
indirimli ulaşmak için...**

50 TL ve üzeri alışverişlerinizde **ücretsiz kargo!**

200 yıllık aydınlanma mücadelesi ve kızların eğitimi

'Kız okulları' açma aldatmacası

Gerekirse kız okulları açılmalıymış... Kızların okumasını savunuyormuş gibi gözüküp velileri kışkırtma söylemi... Daha çocuk yaşta kızları istedikleri kıvama getirmeye çalışıyorlar. Çünkü geçmiş 1800'lü yıllara uzanan ve Cumhuriyet ile büyük atılımlar yapan kadın hakları, kızların eğitimi, laiklik konularında kaybettiklerini geri almanın peşindeler.

Ahmet Doğan

Yeni Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin bir soru üzerine, "Milli Eğitim Bakanı olarak birincil hedefim ne? Kız çocuklarının okullaşmasını sağlamaktır. O zaman veliyi ikna etmek için biz, gerekirse kız okullarına gönderebilmeli, isterse erkeklerin gittiği okullara gönderebilmeli." biçiminde bir açıklama yaptı. Bakanın "Birincil hedefim ne?" girişinin ardından hedefini, "Kız çocuklarının okullaşmasını sağlamak!" biçiminde belirlemesi iyi. Ama arkasından "...veliyi ikna etmek için biz, gerekirse kız okulları açabilmeliyiz" demesi ise oldukça saçma. İkna için kız okulları açmak velinin kaygılarına çanak tutmaktır. Eğer bakan gerçekten ikna etmek istiyorsa, o veliye kız çocuğunun velinin sandığından çok daha erdemli olduğunu, çocuğuna güvenmesi gerektiğini anlatmak olmalıdır. "Veli isterse çocuğunu kız okullarına gönderebilmeli, isterse erkeklerin gittiği okullara gönderebilmeli!" biçiminde devam eden sözler ise tamamen kışkırtıcı bir söylem. Bakanın bu söylemiyle olay, "kız çocuğunun okuma hakkı" olmaktan çıkıp, "veliyi kışkırtan" bir söyleme dönüşüyor. İş bu kadarla da sınırlı kalmıyor. Bakanın açtığı yoldan Hüda Par Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu yürüyor: "Laiklik ile milletin sıkıntısı vardır. Karma eğitim dayatmasından vazgeçilmelidir." Yani ba-

kanın "kızların okuma özgürlüğü" sorunu (!) olarak ortaya attığı söylem, bir çırpıda karma eğitim ve laiklik karşıtlığı ile noktalanıveriyor... Sonra?

Sonrası şu: Kızgın karşı çıkışlar, bakanı ve Yapıcıoğlu'nu gericilikle suçlayan söylemler ve yazılar... Buna karşılık sessiz sedasız kenara çekilip sesini çıkarmayan bakan ve Hüda Par Başkanı. Kulaklara kaçırdıkları kar suyu onlara şimdilik yetmiş gibi. Aslında laiklik ile sorunu olan millet değil onlar! Onlar söylem ve eylemleriyle halkın dindarlığını kışkırtıp önce tartışma yaratıyor, zemin oluşturuyor ve sonra "millet istiyor" ikiye bölünmesine çalışıyorlar. Psikolojik ya da fiili yöntemlerle halkı eylemlerine mahkûm ediyorlar. Gerektiği kadar lise açmak yerine, gerektiğinden çok fazla imam hatip okulları açarak, ortaokulu bitiren öğrencileri, imam hatip liselerine mahkûm etmelerinde olduğu gibi...

Kızların eğitimi

Laiklik karşıtlığında somutlaşan bu gerici söylemlerin odağında en çok ve belki de tümüyle kadınlar var. Daha çocukken başlayan kadını silikleştirilme çabası; kızların çocuk yaşta evlendirilmesi, hukuki ve medeni haklarının gasp edilmesi, meslek yaşamının dışına itilmeye çalışılması, hatta "tacize müstahak"

sayılması, doğrudan olmasa bile kurnazca ortaya konulan girişimler olarak sık sık karşımıza çıkıyor. Ama en çok da kız çocuklarını önüne “özgürlük” adına çıkardıkları eğitim sürecine ilişkin engeller. Açıkça daha çocuk yaşta kızları istedikleri kıvama getirmeye çalışıyorlar. Yani yılanın başını küçükken ezmeyi hedefliyorlar. Çünkü geçmiş 1800’lü yıllara uzanan kadın hakları, kızların eğitimi, laiklik konularında kaybettiklerini geri almanın peşindeler. Osmanlı’da modernleşme süreci ile başlayan ve 200 yıllık geçmişe dayanan “kızların eğitimi” tartışmalarını anımsayalım.

İstanbul’un fethi ile başlayan dönemde Osmanlı devleti İstanbul’dan yönetilmeye başlanmıştır. Fetih o denli önemlidir ki, fetihten itibaren Osmanlı denilince akla İstanbul gelmektedir. Fetih’e kadar Bizans yurdu olan İstanbul, fetihten sonra çok milletli, çok kültürlü bir yapıya dönüşmüştür. Türk, Ermeni, Rum vb. kitleler birlikte yaşarken, kendi geleneklerini sürdürmüş, ibadethanelerini, eğitim kurumlarını yaratmıştır. Zaman zaman çatışmalı, zaman zaman uzlaşmacı etkileşimlerle farklı kültürler varlıklarını sürdürmüştür. Aile yapısı ve özellikle kadınların yaşamı da bu çok kültürlü yapıdan etkilenmiştir. “Özellikle İstanbul’un fethinden sonra kadınlarla ilgili önemli değişiklikler meydana gelmişti... Ka-

Namık Kemal (1840-1888), kadınların ikinci sınıf olarak görülmesini şiddetle eleştirmekte, kadınların eğitilmesini ve kadınların eğitiminin İslam dininde yasak olmadığını savunmaktaydı.

dınlarla ilgili düzenlemelerin çoğu İslami geleneklerin etkisi altındaydı. Geleneklerinde Müslüman Emevi ve Abbasi izlerini taşıyan Osmanlılar, fetihten sonra Bizans kurum ve geleneklerinin de etkisi altına girmişti...” (II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Yasemin Tümer Erdem, s. 6)

1800’lü yıllar Osmanlı’da yenileşme döneminin başladığı yıllardır. III. Selim döneminde (1789-1807) başlayan yenileşme adımları, II. Mahmut döneminde (1808-1839) hız kazanmış, Tanzimat dönemi (1839-1876), I. Meşrutiyet (1876-1878) ve II. Meşrutiyet (1908-1920) Osmanlı İmparatorluğunun gidişatını belirlemiştir. Yenileşmenin en yoğun tartışma ve uygulama alanı eğitim olmuştur. Çünkü siyasi ve sosyal alanda (devlet yapısı, bürokrasi vb.) ve askeri alanda yapılacak değişimin temeli eğitim alanında yapılacak atılımlara bağlıydı. Bunun da iki temel nedeninden birincisi devlet için gerekli olan yeni tipte elemanları yetiştirmek, ikincisi ise yeni tip toplumu yaratmaktır.

Yeni tip toplumun yaratılması için aile yapısının ve aile yapısının temel taşı olan kadınların değişmesi gereklidir. Oysa yönetimce kadınların, Müslüman olmayan kadınlardan etkilenmesinden korkularak sık sık fermanlar yayınlanmıştır. Bu fermanlarla kadınlar giderek daha fazla eve kapatılmış, “ev işi yapan, çocuk doğuran, kocasını mutlu eden” varlığa indirgenmiştir. Ancak bu fermanlar kırsalda yaşayan köylü kadınlar için bir anlam ifade etmez. Onlar, İstanbul’daki Müslüman kadınlara göre daha özgürdür. Çünkü doğrudan üretimin içindedir. “... şehir kadınları tamamen eve kapalı bir hayat yaşarken, taşrada köylü kadın üretimde yer almakta, kentli kadına göre daha özgür bir biçimde yaşamaktaydı...” (II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Yasemin Tümer Erdem, s. 6-7)

İşte bu nedenlerle 1847 yılında Rüşdiye’lerin (dini otoriteye bağlı olmayan ortaokullar) ve 1848 yılında ilk kez öğretmen yetiştiren Öğretmen Okulu’nun açılmasıyla başlayan eğitim atılımları giderek hız kazanmıştır. Atılımlar hız kazanmış ama beraberinde çelişmeleri de getirmiştir.

Abdullah Cevdet’in başını çektiği radikaller, Batı medeniyetinin tümüyle alınmasını, İslami etkilerin kadını geri bıraktığını, bu nedenle kadınların İslami etkilerden kurtarılması gerektiğini savunmaktaydı.

Kız öğrencileri erkek öğretmenlerin okutması sorun olmuş, 1870 yılında kız ve erkek çocuklarının bir arada okumalarının zararlı, erkek öğretmenlerin de namahrem olduğu düşüncesiyle, Darülmuallimat (kız öğretmen okulu) açılmıştır. Bu önlemlere karşın kızların erkeklerle birlikte okuması yine de sorun olmuş, bunun üzerine sadece kızların okuyacağı kız okulları açılmıştır. Bugün kız lisesi olarak hâlâ öğrenime devam eden Kandilli (1916), Çamlıca (1913), İzmir (1917) gibi kız liseleri cumhuriyet öncesi “kızların okula gönderilmemesi” sorununa çözüm olarak açılmıştır.

Kızlar niçin eğitilmeli?

Avrupa’da kadın hakları konusunda ilk adımlar Fransız devrimi (1789) ile atılmıştır. Kadınlar bu hakkı Fransız devriminde erkeklerle birlikte mücadele ederek kazanmıştır. Fransadaki gelişmeyi, İngiltere, Almanya, Amerika, Rusya’daki gelişmeler izlemiş. 19. yüzyıl kadının özgürleşmesi ve kadın hakları konusunda önemli adımların atıldığı yıllar olmuştur. Yine bu dönemde ilk feminist hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da da Avrupa’daki gelişmelerden etkilenen Tanzimatçılar, uygarlaşmanın ön koşulu olarak kadınların eğitilmesini ve özgürleşmesini görmektedir. Birçok Tanzimat aydını, kadının yerini kadının lehine tartışmaktadır. Örneğin Namık Kemal (1840-1888), kadınların ikinci sınıf olarak görülmesini şiddetle eleştirmekte, kadınların eğitilmesini ve kadınların eğitiminin İslam

dininde yasak olmadığını savunmaktadır. Birçok aydın gibi, kadınların eğitilmesini savunan Şemseddin Sami (1850-1904) ayrıca kadınlara toplumu eğitmek görevi yüklemektedir. 1880 yılında yayınladığı kitabında, kadınların eğitimine, “hem toplumun yarısını oluşturdukları hem de diğer yarısını oluşturan erkekleri eğitmekle görevli oldukları için” iki kat önem verilmesi gerektiğini savunur.

Bu arada eğitimde kızların eğitimi-ne dönük fiili adımlar da atılmaktadır. 6 Ocak 1859’da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi adıyla ilk kız ortaokulu Tanzimat döneminde, ilk kız idadisi (lise düzeyinde) ise 13 Mart 1880’de açılmıştır. Lise’nin açıldığı tarihte Maarif Bakanı olan Münif Paşa da kadın hakları ve kızların eğitilmesi konusunda önemli çabalar harcamıştır. İkinci Meşrutiyet öncesi kızların eğitilmesi konusunda çaba gösterenler arasında erkekler dışında Fatma Aliye, Makbule Leman Hanım ve daha başka kadın yazar ve şairler de vardır. Ancak bu dönemin anılması gereken en önemli yönlerinden biri 1878 yılında Kanun-i Esasi’yi (Anayasa’yı) askıya alan II. Abdülhamid’in tutumudur. “Kızların eğitim hayatının ilerlemesinde Sultan II. Abdülhamid önemli bir role sahip olmuştu. Nitekim Sultan Abdülhamid, çocuğun ilk eğitimcisi olan kadının, çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirebilecek ve aile işlerini idare edecek düzeyde eğitim alması inancındaydı. O-na göre, cahil bir kadın kocasına iyi bir arkadaş olamazdı. Bunun için kadının eğitilmesi şarttı...” (II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Yasemin Tümer Erdem, s. 24)

Halide Edip’e göre eğitim kesinlikle karma olmalıdır. Karma eğitimin öğrencilerin öğrenme şevkini artırdığını ve ayrıca bu eğitimin medenileşme yolunu açacağını savunmaktadır.

Abdülhamid dönemi aslında yasakçı, baskıcı bir dönemdir. Ancak onun döneminde sivil eğitim hızla gelişmiştir. Çok sayıda ilk, orta ve lise düzeyinde okul açılmış, ilkokullar kız ve erkek öğrenciler için zorunlu hale getirilmiştir. “II. Abdülhamid Dönemi’nde, özellikle 1885-1895 yılları arasındaki on yıllık zaman diliminde, eğitim alan kızların sayısında 4-5 kat artış gerçekleşmişti...” (II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Yasemin Tümer Erdem, s. 24)

II. Meşrutiyet dönemi ve kızların eğitimi

23 Temmuz 1908’de Anayasa’nın ilanı ile başlayan II. Meşrutiyet özgürlükler dönemidir. Bu dönemde üç ana akım vardır: Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük. Bu üç akım da şu veya bu biçimde yenileşmeden yanadır. Kadın meselesine, kadın haklarına bakış açıları farklı olsa da üç akım da kızların eğitimi konusunda birleşmektedir. Ancak kızların eğitimine yüklenen anlamlar, kadınlara yaşamda biçilen görevlere göre farklılıklar göstermektedir.

Batıcılar, Batı’nın teknik, siyasi, sosyal ve kültürel değerlerini almak-tan yani toplumsal değişimden yanadır. Batıcılar, radikaller ve ılımlılar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ama her iki akım da, kadının özgürleşmesi, tek kadınlı aile, kadının erkeklerle eşit haklara sahip olması gibi ortak değerleri ve kadınların Avrupa’daki gibi eğitilmesini savunmaktadır. Abdullah Cevdet’in başını çektiği radikaller, Batı medeniyetinin tümüyle alınmasını, İslami etkilerin kadını geri bırak-

tığını, bu nedenle kadınların İslami etkilerden kurtarılması gerektiğini savunmaktadır. Kadınlara biçtiği görev çalışma hayatının doğrudan içinde olmalarıdır. Öyle olunca da kadınlara verilecek eğitim onların meslek sahibi olmalarını sağlamalıdır.

İlimliler ise kadının geri kalmasını İslamiyet’e değil, İslamiyet’in uygulanmasındaki yanlışlara bağlamaktadırlar. Yanlışların nedeni, Arap kültürünün İslamiyet’i yozlaştırmasıdır. Onlar Batı’da gelişen bilim ve teknolojinin alınmasını, sosyal ve kültürel alanda ise İslamiyet’i önceleyen iyileştirmeden yanadır. Kadınlara biçtikleri görev, iyi aile yönetmek biçiminde özetlenebilir. Öyle olunca da kızlara verilecek eğitim bu göreve uygun olmalıdır.

İslamcılar, belirli ölçülerde de olsa batının fen, teknoloji ve ticaretini almaktan yanadırlar. Ancak sosyal ve kültürel yönden İslamcılar da kendi aralarında ayrılmaktadır. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi (1858-1920) gibi radikal İslamcılar İslamiyet’e daha sıkı sarılmaktan ve ümmet düşüncesinden yanadır. Onlar kadına çocuk yapmak ve çocukları İslami esaslara göre yetiştirmek görevi yüklemektedir. Böyle olunca da kadının eğitimi-ne pek gerek kalmamaktadır. Mehmet Akif (1873-1936) gibi daha ılımlı İslamcılar ise, İslami esaslara bağlı kalmak koşuluyla reformlar yapılabileceğini savunmaktadır. Kadınlara “iyi eş, iyi anne” görevi biçmekte, kadınlara verilecek eğitimi en çok idadi (lise) eğitimi olarak düşünmektedir. Çünkü onlara göre de kadınların meslek edip ev dışında çalışması gereksizdir.

Elbette gerek Batıcıların gerekse İslamcıların radikal-ılımlı ayrımları siyah ve beyaz gibi değil. Gri tonlar da var. Hatta farklı akımlar bile yer yer bağdaşıklıklar gösterebilmektedir. O günlerde İslamcılar arasında “İslamcı-Batıcı”, Batıcılar arasında “Batıcı-İslamcı” veya Türkçüler içinde “Türkçü-İslamcı” gibi gruplara da rastlanmaktaydı. Bugün bile geçerliliğini koruyan “Türk-İslam sentezi” gibi akımların kaynağı bu gruplaşmalara dayanır.

Türkçüler, Avrupa’daki devrimlerin sonucunda ortaya çıkan milli devletler akımından etkilenen kesimdir. Türkçüler ümmet toplumu yerine mil-

li devletin kurulmasını savunmaktadırlar. Onlara göre ilkeler milli kalmak üzere Batı'dan bilim ve teknoloji alınmalıdır. Ancak Türk kültürü Batı kültürüne göre daha ileridir. O nedenle topluma eski Türk kültürü hâkim olmalıdır. Yine kadın hakları konusunda Türk kültürü daha eşitlikçidir. Kadın hem evde hem hukuk önünde hem de iş yaşamında erkeklerle eşit haklara sahip olmalıdır. O nedenle kızlara verilen eğitim erkeklere verilen eğitimden farklı olmamalıdır. Türkçüler, kadının "iyi anne, iyi eş" kalıbına sıkıştırılmasına karşı çıkmaktadırlar. "İslamiyet'ten önce Türk kadınının erkeklerle eşit olduğunu ve feminizmin eski Türklerde var olduğunu iddia eden Türkçüler, kültürlü, milliyetçi, Müslüman ve modern kadını, toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüşlerdi. Onlar eğitimde kız ve erkeklere eşit fırsatlar verilmesinden yanaydı. Kadınların eğitimi, aile hayatının yanı sıra sosyal hayata da girebilmesi için gerekli görülürken, ..." (II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Yasemin Tümer Erdem, s. 39) Türkçülük akımının en bilinen isimleri; Ziya Gökalp, Halide Edip, Etem Nejat'tır. Darülmuallimat eğitimini yetersiz bulan Halide Edip'e göre eğitim kesinlikle karma olmalıdır. Karma eğitimin öğrencilerin öğrenme şevkini artırdığını ve ayrıca bu eğitimin medenileşme yolunu açacağını savunmaktadır.

Siyasi akımlar kızların eğitimi kendi siyasi amaçlarına uygun olarak bu biçimlerde savunurken dönemin eğitimcileri de benzer gerekçelerle, benzer biçimlerde savunuyorlar. Örneğin o yıllarda Türkçü olmasına karşın Etem Nejat (1882-1921) kızların eğitimi "iyi anne, iyi eş" bakış açısıyla ele alırken, Necmettin Sadak (1890-1953) buna kadınların meslek sahibi olmasını da ekleyerek daha ileriye taşımaktadır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ise durumu daha da farklı ele alarak eğitimin amaç değil araç olduğunu, toplumsal geriliği kadınların eğitimsizliğine bağlamanın doğru olmadığını söylüyor. O-na göre, kadının sosyal hayattaki yeri yükseltilmedikçe, kadına verilen eğitim bir işe yaramazdı. Kadınlar peçe altında, özgürlükten yoksun yaşadıkları okullar yeterli etkiyi gösteremezdi.

Sonuç olarak kadının toplum hayatındaki yeri, kızların eğitilmesi için gerekip gerekmediği, eğitilecekse hangi amaçlarla, hangi koşullarda eğitileceği tartışmaları 1800'lü yıllarda "yenileşme sürecine" bağlı tartışmalardır. Cumhuriyet dönemine kadar süren bu tartışmalar tüm zıtlıklarına karşın anlaşılabilir düzeydeydi. Her ne kadar o dönemde de tarikatlar, cemaatler şiddetli bir biçimde kadının haklarına karşı çıkıyor, bir erkeğin dört kadınla evlenmesi gibi şeriat yasalarını savunuyor ise de tartışmalar gerçekten daha masumcaydı. Çünkü yerleşik olan toplumsal gelenek ve görenekler yüzlerce yıl öncesine dayanıyordu ve çok güçlü idi. İşte Cumhuriyet dönemine bu tartışmalar ve değişimlerle girildi. Tüm bu yaklaşımlar göstermektedir ki, Osmanlı'da kültürel değişim sürecinin merkezinde kadının toplum içindeki yeri ve bağlı olarak da kızların eğitimi vardı. Ve o yılların tartışmalarının bir yanı feminizm, bir yanı laiklik, bir yanı bilimsellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet döneminde kadına biçilen görev

Her ne kadar Jakobenlik yaftası alsalarak küçümsenmeye çalışılsa da Cumhuriyet döneminde; laiklik, bilimsel eğitim, kadınların konumu, kızların eğitimi vb. konularında kararlı adımlar atıldı.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu atılan ilk temel adımdı. Daha önce eğitim ile ilgili işlere bakan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti (Din ve Vakıflar Bakanlığı) kapatılarak yerine Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) kuruldu.

Cumhuriyet döneminde kuruluştan itibaren karma eğitimden ödün verilmedi. Köy Enstitülerinden bir görüntü.

Bu kanunla tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde toplanan, okullara ve medreselere ait birikimler Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine devredildi. Gerekliği kadar din insanı yetiştirmek görevi de Milli Eğitim Bakanlığı'na verildi.

Cumhuriyet döneminde kuruluştan itibaren karma eğitimden ödün verilmedi. Sadece kadınların işi olarak düşünülen (terzilik, çocuk bakımı, hemşirelik vb.) okullar dışında kız okulları açılmadı. Çünkü biliniyordu ki; toplumsal dönüşüm sağlanmadıkça kazanımların kalıcı olması olanaklı değildi ve bu dönüşümün aracı eğitimdi... Özellikle de kızların eğitimi!

Cumhuriyet döneminde eğitimi yaygınlaştırmak için önündeki en büyük engel de kız çocuklarının okula gönderilmemesiydi. Kız çocuklarının okula gönderilmemek istenmesi neredeyse 1970'li yıllara dek köy öğretmenlerinin en önemli sorunlarından biri oldu. Öğretmenler köylülerle karşı karşıya geldi. Sorunun temelinde gerici kıskırtmalar dışında, kız çocuklarının tarımda iş gücü olması ve küçük yaşta evlendirilmesi gibi sosyal nedenler de sayılabilir. 1980'li yıllara kadar zor da olsa elde edilen laiklik ve kızların eğitimi ile ilgili kazanımlar, 12 Eylül 1980 faşist darbesiyle büyük yara aldı. ABD emperyalizmi ve Kenan Evren tarafından uygulamaya konulan Türk İslam Sentezi adlı faşizan dinci politikalar, ilerici kazanımları adım adım yok etti. Türk İslam Sentezi politikalarının ardından gelen "ılımlı İslam" ve onun da devamı olan "Büyük Orta Doğu Projesi" günümüzün ideolojik çerçevesini belirlemektedir.

Her ne kadar AKP-Fetullah Gülen çatışması nedeniyle gelgitler yaşansa da adı ne olursa olsun uygulanan politika Türkiye'yi İslamlaştırma politikasıdır.

Günümüzde kızların eğitimi ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği

1980'lerin devamında en büyük kazanımlarının başında Türkan Saylan ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin (ÇYDD) kuruluşu gelmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi kızların okula gönderilmemesi Türkiye'nin modernleşmesi yönünde en önemli engellerden biriydi. Kız çocukları okula gönderilmediği gibi adıyla sanıyla söyleyelim "kızlar çocuk yaşta kocaya veriliyordu." Kız çocuklarının 12-13 yaşlarında zor bela edildiği, oynamaya doyamadığı bez bebeği elinden alınıyor, evlendiriliyordu... Bu durum salt kadına değil doğrudan "insan"a yapılan haksızlıktı ve 200 yıldır yapılan tartışmalara karşın yaşanan en büyük ayıpların başında geliyordu.

Ve bu arada Türkan Saylan Anadolu'yu karış karış dolaşarak, cüz-zam (lepra) hastalığıyla mücadele ediyordu. Cüz-zamla mücadelede büyük başarılar kazandı, uluslararası övgüler ödülleri aldı. Ama Anadolu'yu dolaşırken bir şey daha gördü ki, kız çocukları okula gönderilmiyor veya gönderilemiyordu.

Yeni bir görev daha edindi ve arkadaşlarıyla birlikte 1989 yılında Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ni kurdu.

Derneğin amacı; "Atatürk ilke ve devrimleri (Kemalizm) ile gerçekle-

Türkan Saylan ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği kız çocuklarının eğitimi konusunda çok önemli adımlar atmıştı.

miş olan hakların korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve çağdaş eğitim yolu ile çağdaş insan ve çağdaş topluma ulaşılmasıdır" biçiminde belirlenmiş. Çalışma ilkelerinin en önemli iki maddesi kızlar ile ilgilidir: "Eğitimde fırsat eşitsizliğini gidermek amacıyla kız çocuklarının okullaştırılma oranının artırılmasının sağlanması", "Kadınların eğitilmiş ve meslek sahibi bireyler olmaları için çalışmalar yapılması". İşte bu nedenle denilebilir ki, ÇYDD 200 yıllık aydınlanma mücadelesinin günümüzdeki temsilcisi ve taşıyıcısıdır. ÇYDD 100'ün üzerindeki şubesi ve 1000'leri aşan gönüllü çalışanı ile öncelik kız çocuklarında olmak üzere on binlerce öğrenciye eğitim olanağı sunmaktadır. Ve onlardan özgür bireyler olmalarından başka beklentileri yoktur. Tüm cemaat örgütlülükleri verdikleri destek karşılığı biat eden militanlar yetiştirme peşindeyken, ÇYDD'nin "özgür

insan" olma dışında bir beklentisinin olmaması kabul edilir gibi değildi ve kabul etmediler. Dönemin en popüler (!), en astığı astık kestiği kestik, en sinsi cemaati Fetullah Gülen, Türkan Saylan'a en canice eziyeti etmekten geri durmadı. Bugün Fetullah Gülen cemaati görünürde yok! Ama yerini doldurmaya çalışan yeni cemaatler ortalıkta fink atıyor. Ve onlara biat edecek bolca mürit gerekiyor.

Sonuç olarak 200 yıl önce başlayan laiklik kavgası devam etmektedir. Zaman zaman Menemen olayları gibi toplumsal kalkışmaya dönen gerici kanlı eylemler, günümüzde daha masumca görünen, mağduriyet arkasına sığınan ve kurnazca planlanan eylemlere dönüşmüştür. Öyle kurnazca ki, kendisini yansız olarak ifade edenlerin, hatta demokrat olduğunu söyleyenlerin bile desteğini almaktadır. Ve yine ne yazık ki bu İslamlaştırma politikalarına karşı muhalif politikalar bile dini referanslara dayandırılmaya çalışılmaktadır. Sanki aslı vaimazlığıyla!

O nedenle laik bilimsel eğitimi ortadan kaldırmaya dönük gerici politikalarla karşı mücadelede en büyük görev (ve sanırım özellikle öncülük görevi) devrimci ilerici öğretmen sendikalarımıza düşmektedir.

Bu görev, kız çocuklarını karma okullara göndermek istemeyenlere kız-erkek tüm öğrencilerimizin yeterince erdemli olduklarını anlatmak olmalıdır. En başta da Milli Eğitim Bakanlığı ve onun gibi düşünenlere kendi çocuklarına güvenmeleri gerektiğini anlatmak!

Cumhuriyet döneminde; laiklik, bilimsel eğitim, kadınların konumu, kızların eğitimi vb. konularında kararlı adımlar atıldı.

Ahlak mı ibadet mi?

İmanın dışavurumunun ibadet biçimlerine dönüştüğü yerde ahlak çöküntüye uğramaya mahkûm olur. Bir kişinin Müslüman olması için onun samimi olarak şahadet getirmesi yani imanın esaslarını onaylaması yeterlidir. İbadet biçimi İslam'ın şartı olsaydı, imanın anlam ve değeri kalmazdı.

Dr. Hüseyin Karakuş

2 1 yıllık AKP iktidarında, toplumsal ahlak dibe vurdu. Esas olarak muhafazakâr bir toplumda, dinci bir iktidarla, 21 yıl gibi kuşak yaratan bir süreçte, toplumsal ahlak nasıl çökebilir? Böyle bir sorunun arkasında, din ve ahlak uyumluluğu anlamında pozitif bir önyargı vardır. Öyle ya, kadının saçının görünmesinden bile irkilen bakış açısına sahip, ümmete dönüşmüş bir toplumda, ahlaki değerler nasıl çökebilir diyorsak, muhafazakârlıkla birlikte toplumun daha ahlaklı olacağı beklentisi var demektir. Yoksa tam aksi mi söz konusu? Dinle toplumsal ahlakın uzlaştığı bir nokta yok mu? Bizim bildiğimiz ahlakla, dinin bildiği ahlak aynı ahlak değil mi? Gerçek ahlak nedir? Ateistin sahip olduğu ahlak, toplumla ters düşmüyorsa dincinin ve dindarın ahlakı, toplumun neresine hitap ediyor? Kafamda deli sorular, sizlere bulaşmaya çalışıyor. Konuyudeşmenin tam sırası.

Dini bütün olmak

Dindar dediğimiz, din bağlamıyla tanrıya iman eden kişilere genellikle “dini bütün” insan deriz. Şimdi diyeceksiniz ki, dinin arabulucu olmadığı bir tanrıya iman var mıdır? Elbette vardır. Örneğin “yaratmış, bir daha ilgilenmemiş” diyen deistlerde, Spinoza tipi panteistlerde varlığına inanılan bir tanrı vardır. Ancak peygamberiyle, kitabıyla, günahıyla, melekleriyle konuyu işleyen, renklendiren kurumsal bir din yoktur.

“Dini bütün” deyimini internette, sözlüklerde araştırırsanız, “inandığı dinin gereklerini yerine getiren,

dindar kişi” benzeri açıklamalarla karşılaşsınız. Bu, yetersiz bir açıklamadır. Dinin içinde bir ahlak faktörü varsa, din ahlak ilintisini aydınlatmak zorundayız.

Dinsel kavram olarak İslamiyet’in iki boyutu vardır: İmani boyut ve ameli boyut. İmani boyut, bireyin tanrının varlığına ve birliğine inanması anlamındadır. İman soyuttur. Bireyin beyanıyla ifade edilse de hiçbir din ve din adamı, bireydeki imanın gerçekliğine ulaşamaz. Birey imanını ameliyle somutlaştırır. Yani yaşam tarzıyla ve ibadetiyle gösterir. Bu anlamda amel, ahlak ve ibadet olarak ikiye ayrılır.

İmanın esaslarından söz edilse de günlük yaşamda Sünni ve Şiiğin İslami göstergesi ibadettir. Kâğıt üzerinde ve sözel olarak esas olanın iman olduğu söylene de günlük yaşamda, Müslüman olduğunu söyleyenler, ibadet terazisiyle tartılmaktadır. Oysa Allah’ın emirleri olarak *Kuran*’da, ayetlerde yalnızca imanın beş esası belirtilmiştir. Bunlar, Allah’a iman, ahirete iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere imandır. Bu iman esasları Bakara suresinin 177., 286-287. ayetlerinde, Nisa suresinin 136. ayetinde yazılıdır. Aynı tür bir ayet vurgusu biçimsel ibadete yapılmadığı halde, biçimsel ibadet İslam’ın şartlarına dönüştürülmüştür. “İslam’ın şartları” kavramı *Kuran*’daki ayetlere değil, içeriği her İslam aliminde farklı ve şüpheli olan “Cibril Hadisi” denilen hadise dayandırılmaktadır.

Bildiğiniz gibi hadisler peygamberin söz ve davranışlarının ona şahit olanlar veya şahit olanların an-

latımlarını dinleyenler tarafından kayda geçirilmiş olduğu söylenen rivayetlerdir. Özellikle ikinci halife olan Ömer'den sonra, Osman-Ali siyasi ayrımının doğmasıyla birlikte, haklı çıkmak amacıyla hadislere ihtiyaç duyulmuştur. Hadislere ihtiyaç duyulması, uydurma ve gerçek hadisler ayrımını da beraberinde getirmiştir.

Cibril hadisi ikinci halife olan Ömer'in oğlu Abdullah'ın "Babam Ömer bir gün peygamberin yanında şöyle bir olaya şahit olmuş, ben ondan duydum size anlatayım" babında anlattığı bir olaydır. Bu olaya göre Cebrail insan kılığına girerek peygamberin karşısına çıkar ve onu iman ve İslamiyet'le ilgili sorguya çeker. Peygamber yanıtlarında imanın altı şartından, İslam'ın beş şartından söz eder. Sorgucu gittikten sonra, peygamber, çevresindekilere bu soruları soran kişinin aslen insan olmadığını, kılık değiştirmiş Cebrail olduğunu söyler. Ömer bu olayı evde anlatır, Abdullah duyar. Gün gelir Abdullah duyduklarını anlatma ihtiyacı duyar, anlattıkları da bir düzene sokularak hadis şeklinde günümüze kadar gelir. Cibril hadisi denen hadisin özü budur.

Burada ilgi çekici bir nokta Allah'ın ayetlerde belirttiği imanın 5 esasına karşılık Cibril hadisinde imanın 6 şartından söz edilmesidir.

Ya ayetler yanlıştır ya da Abdullah'ın hikayesi yanlıştır. İlahiyatçı Mustafa İslamoğlu hocamızın anlatımıyla "Allah'ın, iman esaslarından birini unutmaması" mümkün olmadığına göre, imanın esasları içine

"kadere iman" şartını Abdullah ya da birileri eklemiştir. Ve bu eklemede bir amaç güdülmüştür.

Burada hadisten daha önemlisi, İslamiyet'in "şahadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek" düzeyine indirgenmesi, Sünni ve Şii tarikatların yani formal İslam'ın, kendi şekilciliği içinde boğulmasıdır.

Cibril hadisinin doğruluğu tartışılmadan, tarif edilen ibadet biçimlerinin, İslam şartı kabul edilerek kutsiyet kazandırılması, biçimsel ibadeti kabullenmeyen Türkiye Alevilerini İslamiyet'in dışına itme çabasının ürünüdür.

Sünni ve Şii tarikatlar kafirlerden arınalım derken, kendi içlerinde çelişki ve çöküntü yaşamak zorunda kalırlar. Arap Lawrence benzeri beş vakit namaz kılan, oruç tutan, zekât veren, hacca giden bir hainin, hırsızın, ırz düşmanının, dolandırıcının gerçek yüzünü göremezsiniz. İmanın dışavurumunun ibadet biçimlerine dönüştüğü yerde ahlak çöküntüye uğramaya mahkûm olur.

Bir kişinin Müslüman olması için onun samimi olarak şahadet getirmesi yani imanın esaslarını onaylaması yeterlidir.

Türkiye'de Aleviler şahadet getirmiş kişilerdir. Yani Allah'ın, peygamberlerin, meleklerin, ahiretin, kitapların varlığına inanmış kişilerdir. Yani Müslümandırlar. Yalnız, Sünniler ve Şiiler gibi ibadet etmezler, onlar gibi namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, zekât vermezler, hacca gitmezler. Bu

farklılık onların şahadetine zeval getirmez. Günümüz Alevilerinin özellikle gençliğinde deist ve ateistler önemli bir orana sahiptir. Bu durum onların ilkesel düzeyde ahlaki değerlere sahip olmasını engellemez ve sosyal yaşamda uyumsuzluk yaratmaz.

Bütün İslam alimleri imanın esaslarının İslamiyet'te öz olduğunu bilir. İbadet biçimi İslam'ın şartı olsaydı, imanının anlam ve değeri kalmazdı.

Türkiye'de Alevilerle Sünniler-Şiiler arasındaki görünür fark ibadet biçimidir. Elbette ibadet biçimi sırf çeşit olsun diye uydurulmuş bir farklılık değildir. İbadet biçimindeki farklılık, Alevilerin, Tanrı'nın varlığını algılama farkından kaynaklanır.

Sünniler ve Şiiler Tanrı'ya "her şey o'ndandır" diye yaklaşırlar. Bu bakış açısı, kullarının üzerinde onları gözleyen, gerekirse günah yazıp cezalandıracak, gerekirse sevap yazıp ödüllendirecek tanrı anlayışının ürünüdür. Böyle bir tanrıdan korkulur, onun gözüne girmeye, bilgisayar oyunu gibi sevap toplamaya çalışılır. Bu nedenle sevap toplanan ameller, günah işleten ameller, tarikat şeflerinin ağzından hiç eksik olmaz.

Aleviler Tanrı'ya "her şey o'dur" diye yaklaşırlar. Bunun tasavvuftaki adı vahdeti vücuddur. Tarikatadaki adı en el hak'tır. Bu bakış açısında kulluk yoktur, Tanrı'dan korkulmaz. Spinoza'nın tanrısındaki gibi diyalektik yaşamın kendisi ibadete dönüşür. Kendinde ve toplumda ahlaklı olmak yeterlidir.

Her varlık bütünün bir parçasıdır. Bütünün adı Tanrı'dır ve Tanrı, parçaların toplamından farklı bir şeydir. Tıpkı ormanın, ağaçlar toplamı olmaması gibi. İçine hangi parçasını katarsanız katın, orman parçalarının matematiksel toplamı orman olmaz. Bütünün bir parçası olduğunun farkında olan insan, diğer parçalara kardeşine davranır gibi empatiyle yaklaşır.

Böyle bir yaklaşımda ibadet diye Tanrı'ya yalvarıp yakarmanın, ona iyi görünmeye çalışmanın anlamı yoktur. Biçimsel ibadet önemini yitirmekte, dinde amelin diğer parçası olan ahlak, ön plana çıkmaktadır.

O halde imanın yaşama yansıması olan amel içinde ibadet biçimlerini bir tarafa bırakıp, asıl ahlakı incelemeye başlamalıyız.

Bütün İslam alimleri imanın esaslarının İslamiyet'te öz olduğunu bilir. İbadet biçimi İslam'ın şartı olsaydı, imanının anlam ve değeri kalmazdı.

Ahlak ve etik

Toplumsal düzenin oluşumu ve devamlılığında, bireylerin içselleştirdiği ve kabullendiği ortak kurallar bütününe ahlak denir.

Ahlak genetik değildir. Toplumsal yaşamın yarattığı bir değerdir. Görece özellik taşıyan “iyi” ve “doğru”yu savunmak ve davranmak ahlaklılık, “kötü” ve “yanlış” ı savunmak ve davranmak ahlaksızlık olarak tanımlanır.

Ahlak, davranışlarla kendini gösteren olgusal, somut bir durum olduğu halde, ahlakın “ne”liğini inceleyen, soyut felsefi alana da etik adı verilir.

Günümüzde ağır bir niteleme olduğu düşünülen “ahlaksız” dememek için, yani yumuşatmak için “etik bir davranış değil” şeklinde ahlak ve etik kelimeleri birbirine karıştırılır.

Yer, zaman ve topluma göre değişen birçok ahlak olmasına karşın, ahlakları inceleyen tek bir etik vardır.

0-6 yaşta zihniyetin oluşumu esnasında, bireyin içselleştirdiği, zihniyete nakşedilen ahlaki kurallara ahlaki değerler denilir.

Evrensel ahlakın özü eşitliktir. Eşitliğin anlamı kişi veya grupların diğer kişi veya grupların üzerinde üstünlük sağlamamasıdır. Elbette kişi veya gruplar birbirinden üstün olabilir. Üstün olmak ile üstünlük sağlamak farklı şeylerdir. Avcı toplayıcı toplumlar, içlerinde üstün olanlar olduğu halde binlerce sene eşitlik içinde yaşamışlardır. Üstünlük sağlayan, bir amaca erişmek için baskı uygulayandır. Amaç genellikle baskıya uğrayanın hakkını gasp etmektir, böylece eşitsizlik ve ahlaksızlık doğar. Bu sosyal sınıfların doğuşunun başlangıcıdır. Vicdan, empati, seküler yaşam gibi değerler eşitliğin içinde doğarlar. Üstünlüğün sağlandığı, eşitsizliğin göstergesi iki temel olgu vardır. İlki fiziksel güç ve ekonomidir. İkincisi zihinsel güç ve bilgeliktir.

Ekonomik üstünlük ve bilgesel üstünlük birbirine zıt çalışır.

Ekonomik üstünlüğü hissetmek tatlıdır, haz verir. Ekonomik üstünlüğü elde eden kişi, üstünlüğünü artırmak, hazzı çoğaltmak için her şeyi yapar. Örneğin bugün hükümetin uyguladığı enflasyonist ekonomik politikalar ahlaksızlıktır. Bireyin cebindeki paranın alım gücünü düşürerek çalmakta ve bireyler arası ekonomik eşitsizliği daha da arttırmaktalar. Biri-

leri enflasyondan dolayı daha çok kazanırken, artan eşitsizlikten utanan, vicdanı sızlayan, empati yapan kimse yoktur.

Bilgeler bilgilerle tartışırken haz alırlar. Cahil toplumda yaşanan bilgesel üstünlük haz vermez, acı verir. Bilge kişi, diğer insanları eğitip bilgi düzeyini yükselterek eşitsizliği azaltmak için çabalar.

MÖ 6. yüzyılda Konfüçyüs, ahlakta eşitliğin önemini tespit etmiştir. “Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma” eşitliğin kılavuz cümlesidir. Konfüçyüs “Hapishanelerinizde uzun incelemeler yaptım ve gördüm ki bütün mahkumlar ya fakir insanlardır ya da onların çocukları. Yine gördüm ki hemen hemen tüm hükümdarlar ya cahildir ya da cahillerin çocukları. Buradan anladım ki insanları suç işlemeye ve yasaları çiğnemeye iten şey, fakirlik ve cehalettir. Fakirlik ve cehaleti ortadan kaldırırsak ülkemizde kimse suç işlemeyecektir.” sözleriyle eşitsizliğin iki temel göstergesi olan ekonomiye ve cehalete vurgu yapmaktadır.

Ahlaki normlar yer ve zamana bağlı olarak değişken olan, var olan şartlarda olması beklenen ahlaki kurallardır. Toplumun gelenek, örf ve adetleri bu kurallar içine girer.

Ahlaki değerler hiç kimsenin olmadığı ortamda dahi bireyin mutluluğunu etkileyecek şekilde belirirken, ahlaki normlar, ödev ve sorumluluklar halinde sosyal ilişkilerde ortaya çıkarlar.

Birey ve toplum olarak insanın yarattığı, yaşadığı, oluşturduğu her şey çatı sistem olarak kültürü oluşturur. Kültürün kaçınılmaz gelişmesi, ken-

di içinde sistem olarak yeni uzmanlaşmalar oluşturmuştur. Ahlak, din, siyaset, ekonomi, tarih, bilim, eğitim ilk akla gelenlerdir. Tarihte, siyasetle uzlaşa halindeki din adamları, manipüle edecekleri yeni bir bireysel-sosyal yaşam kurmak amacıyla ahlak dahil tüm uzmanlaşmaları din bünyesine almak istemiştir. Sonuç engizisyon işkencehanelerinde halkın terbiye edildiği 1200 yıllık karanlık dönemdir. Hristiyanlığın insanlığa yaşattıklarını, İslamiyet’teki dinciler şeriat özlemiyle Müslüman ülkelerde yaşatmak istemektedir. Hristiyan emperyalist ülkeler Suudi Arabistan, Arap emirlikleri gibi ülkelerde çıkarları devam ettiği sürece Müslümanların birbirini yemelerini izleyeceklerdir. Müslümanlara kendi iç dinamikleri ile şeriatı kurtulma fırsatı vermeyeceklerdir.

Din hâkim sınıfların hakimiyetlerini koruma ve sömürü aracıdır. Sömürünün olduğu yerde emeğin gaspı ve eşitsizlik vardır. Eşitlik üzerine kurulu gerçek ahlakla dinin yan yana gelmesi mümkün değildir. Var olan düzende dinin görevi sabır, kader telkinleriyle toplumun gazını almak, gerekirse baskı yapmak, gerekirse tehdit etmektir. Bu sayede üç beş tane İngiliz şirket elemanı, yüzlerce milyon kişiden oluşan Hindistan’ı yüzlerce yıl sömürebilmiştir. Bütün Hintli aydın siyasetçilerin yaşamı suikastlarla sonlanmıştı.

Ahlak iyinin, doğrunun, güzelin dışavurumudur. Sömürsüz, eşitlikçi, insanca ve hakça yaşamın dışavurumudur. Böyle bir ahlak dincilerin işine gelmediğinde amelin ahlak kısmını es geçip, ibadet kısmını yüceltmek sorunları küllendirmektedir.

Türkiye’de Aleviler şahadet getirmiş kişilerdir. Yani Allah’ın, peygamberlerin, meleklerin, ahiretin, kitapların varlığına inanmış kişilerdir. Yani Müslümandırlar. Yalnız, Sünniler ve Şiiler gibi ibadet etmezler, onlar gibi namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, zekât vermezler, hacca gitmezler. Bu farklılık onların şahadetine zeval getirmez.

Çekirge istilaları ve etkileri

Göç eden çekirgeler bireysel ve sürü olarak birbirlerinden farklı iki fazda bulunurlar. Bireysel fazda tek başına beslenen bir çekirge, sürü fazında büyük zarara yol açabilir. Bir arada bulunmak durumunda kalınca vücut yapıları, yaşam tarzları, davranışları ve çevreyle ilişkileri değişir. Değişimleri sadece vücutları ile sınırlı kalmayan çekirgelerin davranışları da değişir ve büyük bir iştahla yüzlerce kilometrelik alanlara zarar verebilirler.

Sevilay Özer

Okuyacağınız makale, Sevilay Özer'in "Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi" adlı kitabının (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016) Giriş bölümüdür.

İnsanlık tarihi boyunca karşılaşılan çekirge istilaları, halkı sefalete mahkûm etmiş, açlıkla mücadele etmek durumunda bırakmıştır. Felaketin yıkıcı etkisi nedeniyle yaşanan acılar ve çekilen sıkıntılar unutulmamış, nesilden nesle intikal ettirilmiştir.¹

Sürü fazına geçtiklerinde bir haller oluyor!

Bu küçük canlıların, insanlığı nasıl olup da tehdit eder boyuta geldiği ise ayrıca merak konusudur. Göç eden çekirgeler bireysel ve sürü olarak birbirlerinden farklı iki fazda bulunmaktadır. Bireysel fazda tek başına beslenen bir çekirge, sürü fazında büyük zarara yol açabilmektedir. Bireysel fazdaki çekirgeler kalabalıklaştıkça aslında değişim de başlamaktadır. Doğası gereği tek başına beslenen bu canlılar, koşullar nedeniyle bir arada bulunmak durumunda kalınca vücut yapıları, yaşam tarzları, davranışları ve çevreyle ilişkileri değişim göstermektedir. Daha fazla büyüyen ve kanatları daha güçlü hale gelen çekirgeler sürü fazında, uygun iklim koşullarında kara bulutlar gibi gökyüzünü kaplayarak göçler yapmaktadırlar. Değişimleri sadece vücutları ile sınırlı kalmayan çekirgelerin davranışları da değişmekte ve büyük bir iştahla yüzlerce kilometrelik alanlara zarar verebilmektedirler.²

Bir Çöl çekirgesi hareket halindeyken her gün kendi vücut ağırlığı kadar yiyecek tüketebilmektedir. Bunu sürü bazında düşündüğümüzde tehlikenin büyüklüğü ortaya çıkar. Büyük bir sürünün günde 80.000 ton besin tükettiği dikkate alındığında insanoğlunun kıtlıkla karşı karşıya kalması hiç şaşırtıcı değildir. Yapılan araştırmalar sonucunda çekirgelerin bireysel fazdan sürü fazına geçmesini sağlayan faktörün, öteki çekirgelerden gelen dürtü ve bu dürtünün çekirge tarafından algılanması olduğu gerçeği ortaya çıkartılmıştır. Çekirgenin kabuksal zarının büyük kısmının dokunmaya duyarlı tüyler ve öteki mekanik alıcılarla kaplı olması özellikle de uyluk bölümündeki tüylerin fiziksel temasla dürtüyü alması sürü fazına geçiş mekanizmasını harekete geçirmektedir. İşte bu noktada çekirgelerin kalabalık grup içinde bulunmaları anlam kazanmaktadır. Sürü fazına geçiş besin dağılımının düzensiz olduğu alanlarda görülmektedir. Yani yiyecekler belli yerlerde toplandığında çekirgeler zorunlu olarak yiyeceklerle ulaşmak için bu alanlarda bir

araya gelmek durumunda kalırlar. Besin kaynaklarında hareket ederken birbirleriyle temasta bulunmaları sürü fazına geçişi sağlamaktadır. Bulundukları alanın iklim koşulları ve toprak yapısının uygun olması durumunda dişi çekirge, yumurtalarını bırakmaktadır. Sürü fazındaki çekirgelerin yumurtadan çıkan sürfeleri de yine sürü fazında olmaktadır. Ancak çevrenin etkili olduğunu hatırlatmak gerekir, zira sürü fazındaki çekirgelerin takip eden mevsimde doğan yavrularının sürü fazında yaşamını sürdürmesinde en belirleyici unsur yine kalabalıktır. Bunun sağlanması durumunda sürü gittikçe kalabalıklaşarak, yeryüzünde insanlığın kâbusu olabilmektedir.³ Girdikleri bölgede çok kısa bir süre içerisinde bitki namına bir şey bırakmayan çekirge sürüsünün kemirdiği ağaçlar birer iskeleti andırır. Geçmişte bunların tarlada bostan korkuluklarını, hayvan semerlerini yediği görülmüştür.⁴

Hatta yiyecek bitki bulunması durumunda hayvanları tüy ve kollarını, insanların elbiselerini, beşikte uyuyan bebeklerin iskeletlerine kadar etlerini yemişlerdir. Sürü halinde göç eden bu çekirgeler, geçtikleri yerlerde her tarafı kasıp kavurur ve çok büyük zararlara yol açarlar. Bunların uçuş alanı çok geniştir. Örneğin Çöl çekirgesi sürü halinde 200, Kuzey Amerika Göçmen çekirgesi ise 2800 kilometre uzaklığa kadar uçabilmektedir.⁵

Üşüşükleri mahallerde her şeyi tah-

Çekirgeleri yeme fikri çok eskilere kadar uzanır. Şark memleketlerini gezen seyyahlar, çekirgenin etinin istakozun eti gibi beyaz ve lezzetli olduğunu dile getirmişlerdir.

rip eden çekirgeler günümüze gelinceye dek hakiki bir felaket olarak görülmüştür. Arjantin'de halk arasında, bargir başlı, aygır boyunlu, arslan göğüslü, kartal kanatlı ve deve kuşu ayaklı bir hayvan talebine karşılık şeytanın çekirgeyi yarattığı söylenegelmiştir.⁶

İnsanlara yararları da var

İnsanlık için bu denli tehlikeli olan çekirgeler acaba beslenmek amacıyla kullanılmış mıdır? Aslında çekirgeleri yeme fikri çok eskilere kadar uzanmaktadır. Çok yağlı olan çekirgeler, Araplar tarafından tüketilmiştir.⁷ Şark memleketlerini gezen seyyahlar, çekirgenin etinin istakozun eti gibi beyaz ve lezzetli olduğunu dile getirmişlerdir. Kuzey Afrika'da çekirgeler kanatları, ayakları koparıldıktan sonra kaynatılarak ya da ızgarada kızartılarak tüketilmiştir.⁸ Arabistan'da

çekirge sürfelerini kızartıp yiyen bedeviler, çekirgenin olmamasını bedbahtlık olarak dahi yorumlamışlardır.⁹

Çekirgeden gübre olarak da yararlanılmıştır. Bunun tersini, yani çekirgenin gübre olarak kullanılmayacağını söyleyenler olsa da¹⁰, konu ile ilgili yapılan tetkikler sonucunda sağmal ineklerin günde belirli bir miktarda çekirge tüketmeleri durumunda % 40 nispetinde daha fazla süt verdiği ortaya çıkarılmıştır. Hatta istilaya uğrayan bir mahallede çekirgelerden elde edilecek istifadenin mahvolan mahsulün sağlayacağından bile çok olduğu dile getirilmiştir.¹¹ Çekirgelerin atıldığı hendeklere yakın yerlerde yetişen bitkilerdeki olumlu değişikliği fark eden köylüler, sürfeleri gübre olarak kendi tarlalarında kullanmak istemişlerdir. Özellikle hayvan gübresinin yakacak olarak kullanıldığı yerlerde çekirgenin gübresinin kullanımı oldukça önem arz etmektedir. Birçok mahalde çekirge gübresini elde etmek için tartışmalar bile yaşanmıştır. Tartışmaların önlenmesi adına kimin tarlasında hendek açılmış yahut kim çekirgeden zarar görmüşse bu sürfelerin o tarla sahibine ait olmasına karar verilmiştir.¹²

Çekirge istilalarının tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucu en eski çekirge resimleri Mısır mezarlarında bulunmuştur. Mısır, Yunan ve Çin kaynaklarında çekirgelerin zararlarına ait kayıtlara tesadüf edilmiştir. *Tevrat*'ta Mısır'da etkili olan afetlerden biri olarak çekirgeler gösterilmiştir.¹³ Farklı coğrafyalarda çeşit-

Çekirgelerin bireysel fazdan sürü fazına geçmesini sağlayan faktörün, öteki çekirgelerden gelen dürtü ve bu dürtünün çekirge tarafından algılanması olduğu gerçeği ortaya çıkarılmıştır.

li zaman dilimlerinde meydana gelen istilalara ilişkin Tablo'da örneklere yer verilmiştir.

Kadıdan çekirgelere mektup

Anadolu'ya baktığımızda ise kaynaklarda rastlanan en eski çekirge istilasısı 810 yılı Mayıs ayında Urfa'da yaşanmıştır. Urfa 1134 yılında da çekirge istilasına uğramıştır. 1223 yılında Irak, El-Cezire, Diyarbakir, Şam bölgesinin büyük bir kısmını istila eden çekirgeler bütün ürünleri mahvetmişlerdir.²² Yine 1300-1333 yılları arasında da Anadolu çekirge istilasına maruz kalmıştır.²³ Aralıklarla devam eden bu istilalar nedeniyle halk mağdur olmuştur. Çekirge istilasısı halkı o derece bıktırmıştır ki kadıya başvur-

Sürü halinde göç eden çekirgeler, geçtikleri yerlerde her tarafı kasıp kavurur ve çok büyük zararlara yol açarlar.

muşlardır. Osmanlı Devleti'nde 1787 yılında halkın şikâyeti üzerine kadı şu emirnameyi yayınlamıştır: "Ey adı çekirge olan kuşlar. Siz ki Allah'ın (C.C.)

Yıl	Çekirge İstilasına Maruz Kalan Yer
1008-1861	Rusya'nın Avrupa Toprakları (Rusya'nın Avrupa topraklarında 1008 ile 1861 yılları arasında altmış dokuz kez çekirge istilasısı yaşanmıştır. Bunların otuz sekizi 19. yüzyıldadır. ¹⁴ Yani her iki buçuk yılda bir çekirge istilasıyla baş edilmek durumunda kalınmıştır. Bu yüzyılda sayının çok olması muhtemelen daha iyi kayıt tutulmuş olmasıyla ilgilidir.)
1569	Macaristan, Avusturya, Bavyera, İsviçre ve Fransa ¹⁵
1333-1859	Almanya'da yirmi yedi kez ¹⁶ (1730/32 ve 1739'da güneşi perdeleyecek oranda büyük çekirge sürüleri karşısında halk ve hükümet çaresiz kalmıştır. Büyük korku ve panik ile kiliselerin çanları aralıksız çaldırılmış, top ve tüfekte ateş açtırılmış, ağaçların altında ateşler yaktırılmıştır. Ancak yapılan hiçbir müdahale çekirgeleri durduramamıştır.) ¹⁷
1800-1861	Güney Afrika'da en az on
1526,1573	Kuzey Afrika (Özellikle Mauritania'yı etkilemiştir.)
1608,1652-1659	Fas
1663	Tunus (Kıtlığa neden olmuştur.)
1710	Fas ve Güney Cezayir
1724-1725	Cezayir, İran, Suriye ve Mezopotamya'yı etkileyen çekirge istilasında insanlar hendekler kazmışlar, içini suyla doldurmuşlardır. Ayrıca çekirgelerin istila yönünde düz şekilde ateş setleri oluşturarak çekirgelerle mücadele etmişlerdir.
1760-1768	Mağrip (Yaşanan istilada çekirge sürüsü o kadar büyüktür ki yollar takip edilememiştir.)
1761	Kahire, Libya
1762	Kızıldeniz'de Ciddede bütün Arap Körfezi'ni etkilemiştir.
1778-1880	Mısır (Halk 1870'de çekirge istilasından dolayı hasat yapamamıştır) ¹⁸
1866	Cezayir (Çekirge istilasısı o kadar etkilidir ki ertesi sene çekirge istilasısı nedeniyle meydana gelen kıtlıkta 20.000 kişi ölmüştür.) ¹⁹
1874	Amerika (1874 yılında Amerika'da görülen çekirge istilasında, Temmuz ayının 20'sinden 30'una kadar 198.000 kilometrekarelik bir alana yayılan çekirge sürüsünde yaklaşık 12,5 trilyon çekirge olduğu belirlenmiştir. Metrekareye düşen çekirge sayısı 6.313.313'dür. Bu istilada çekirgeler tüm bitkileri tükettikleri gibi hayvanların eyerlerinin derilerini bile yemiştirler.) ²⁰
1879-1880	Rusya (Rusya'nın güneyinde görülen çekirge afetinde yollar geçilemez, trenler işlemez, sular içilemez bir hale gelmiştir.) ²¹

nebatatını yemek suretiyle zararlı olmaktadır. Halk bu yüzden sizlerden şikâyetçi olduğu için bu mektup gönderildi. Aldığınızda aklınızı başınıza toplayıp bir daha böyle zararlar yapmayınız; yaparsanız sizi Allah'a havale ederim.”²⁴ Bu emirnameden anlaşıldığı üzere çekirgeler karşısında hükümet ve halk çaresiz kalmıştır. O günkü koşullarda iptidai usullerle yapılan mücadeleyle çekirge sürülerinin yok edilmesi mümkün değildir.

Trenleri durduran çekirgeler

Öyle ki çekirge istilaları trenleri bile yollarından alıkoymuştur. 1911 yılında İnay istasyonu civarında o kadar çok çekirge haşeresi yayılmıştır ki tren, çekirgeden yoluna devam edememiştir. Çekirgenin yapışkanlığını gidermek için tekerlerin önüne kum dökülmüşse de tren ilerleyemeyerek durmaya mecbur olmuştur. Ancak hattın temizliği yapıldıktan sonra tren yoluna devam edebilmiştir.²⁵ Yine 1930 yılında İslahiye'den Adana'ya gelmekte olan tren, önüne çıkan çekirge sürülerinden dolayı bir süre hareket edememiştir.²⁶ Hatta İslahiye taraflarındaki çekirgelerden bazılarının vagonlara binmek suretiyle Adana istasyonuna kadar geldiklerine dahi şahit olunmuştur.²⁷ 1930 Nisan ayında Mısır'da da, çekirge istilası nedeniyle trenlerin hareket edemediği görülmüştür.²⁸ Benzer bir olay komşu ülke Bulgaristan'da 1939 yılında yaşanmıştır. Filine ve Asenovgrad civarında görülmemiş oranda çekirgenin ortaya çıkması üzerine, iki garnizon askerle birlikte halk ve mektep talebeleri çekirgelere karşı verilen mücadeleye dâhil olmuşlar ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Filibe'ye giden tren Asenovgrad'dan geçerken durmak zorunda kalmıştır. Zira demir hattın üzerine yığılan çekirgeler ezildikçe bunların yağı lokomotif ve vagonları kaydırmıştır.²⁹

Dünya savaşında beşinci düşman

Etkileri sadece kırsal alanlarda değil ilginçtir şehirlerde dahi görülmüştür. Örneğin 1610 yılında İstanbul'da içine alan geniş bir coğrafyada ortaya çıkan çekirgeler, başkent sokaklarını sarmış ve önlerine gelen tüm yeşillikleri tüketmişlerdir. Halk ara-

sında büyük bir panik havasının yaşandığı o günlerde evler ve dükkânlar ağzına kadar çekirgelerle dolmuştur. Kaldırımlar sökülüş, hatta bazı evler yıkılmıştır.³⁰

Çekirge istilaları Anadolu'da daha yoğun olarak Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'yu tehdit etmekle beraber diğer yerlerde de etkisini göstermiştir. Batıda İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Karesi ve Biga sancakları ile Aydın vilayeti genelinde 1840'lı yıllarda başlayan çekirge afeti, 1864 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. 1880'li yıllarda tekrar ortaya çıkmışsa da alınan önlemler sayesinde tehlike bertaraf edilmiştir. Bu tarihten sonra 1910'lu yıllarda tekrar görülen çekirge sürüleri, en büyük salgınlarını I. Dünya Savaşı sürecinde yapmıştır.³¹ Bundan dolayı çekirgeler, savaş döneminin beşinci düşmanı olarak değerlendirilmiştir.³² Cephede düşmana karşı savaşılırken, bir de çekirge istilalarıyla mücadele etmek zorunda kalınması mevcut durumu çok daha zorlaştırmıştır. İşgücünün önemli bir kısmının silah altına alındığı bu dönemde zirai üretimde yaşanan düşüşe bir de istilalar eklenince Anadolu insanının kıtlık, yokluk ve açlıkla imtihanı kaçınılmaz olmuştur.

DİPNOTLAR

- 1) Sadrettin Seyfi Erkiç, "Anadolu'da Fas Çekirgesi ve İstilaları", *Ziraat Dergisi*, Yıl. IV, S.44-45, Eylül 1943, s.48.
- 2) Banu Binbaşaran Tüysüzöğlü, "İstilacı Çekirge Sürüleri", *Bilim ve Teknik*, C.36, S. 431, Ekim 2003, s.66-67.
- 3) Tüysüzöğlü, "İstilacı Çekirge Sürüleri", s.67-68.
- 4) Mehmet Tekin, "Çekirgenin Tarihçe, Folklorumuzda ve Edebiyatımızdaki Yeri", *Güneyde Kültür*, C.10, S.110, Nisan 1998, s.11.
- 5) Tevfik Karabağ, Ankara Vilayeti Dâhilinde Mevcut Çekirgelerin Ekolojik, Coğrafi ve Sistematiği Üzerinde Araştırmalar, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1949, s.3-4.
- 6) "Çekirge Meselesinin Beynelmilel Bir Surette Halli", *Ziraat Vekâleti Mecmuası*, S.4, Ağustos 1925, s. 59. "Çekirge Afatı", *Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.4, S.43, 15 Mart 1924, s.262.
- 7) "Şimali Afrika'da Çekirge Beliyesi", *Servet-i Fünun*, C.64, S.1679, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1928, s.373.
- 8) Kadri, "Muhasebey-i Fenniye/Çekirgeler", *Servet-i Fünun*, C.23, S:598, 26 Eylül 1318 (9 Ekim 1902), s.394.

- 9) Boher, 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir, Matbaa-i Osmaniye 1334, s.4.
- 10) Kadri, 1Muhasebey-i Fenniye/ Çekirgeler", s.394.
- 11) "Çekirge Afatı", s.265.
- 12) Boher, 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.370.
- 13) Süleyman Balamir, Türkiye'de Çöl Çekirgesi Salgınları, Ankara 1973, s.7.
- 14) Clive Alfred Spinage, African Ecology Benchmarks and Historical Perspectives, Springer Press, Newyork 2012, s.545.
- 15) Karabağ, Ankara Vilayeti Dâhilinde Mevcut Çekirgelerin Ekolojik, Coğrafi ve Sistematiği Durumları Üzerinde Araştırmalar, s.5.
- 16) Spinage, African Ecology Benchmarks and Historical Perspectives, s.545.
- 17) Karabağ, Ankara Vilayeti Dâhilinde Mevcut Çekirgelerin Ekolojik, Coğrafi ve Sistematiği Durumları Üzerinde Araştırmalar, s.5.
- 18) Spinage, African Ecology Benchmarks and Historical Perspectives, s.545-547.
- 19) Karabağ, Ankara Vilayeti Dâhilinde Mevcut Çekirgelerin Ekolojik, Coğrafi ve Sistematiği Durumları Üzerinde Araştırmalar, s.5.
- 20) Alexandra M. Wagner, "Grasshoppered: America's Response to the 1874 Rocky Mountain Locust Invasion", *Nebraska History*, 89 (2009), s.155.
- 21) Karabağ, Ankara Vilayeti Dâhilinde Mevcut Çekirgelerin Ekolojik, Coğrafi ve Sistematiği Durumları Üzerinde Araştırmalar, s.5.
- 22) Tekin, "Çekirgenin Tarihçe, Folklorumuzda ve Edebiyatımızdaki Yeri", s.16-17.
- 23) Faruk Tabak, Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, YKY, İstanbul 2010, s.247.
- 24) Tekin, "Çekirgenin Tarihçe, Folklorumuzda ve Edebiyatımızdaki Yeri", s.17.
- 25) "Çekirge Treni Durdurur mu?", *Ahenk*, 11 Haziran 1911.
- 26) Tren Çekirgeden Teehura Uğradı", *Yeni Adana*, 25 Mayıs 1930.
- 27) Çekirgeler Vagonlara Dolarak Uzaklara Gidiyorlar", *Ticaret Gazetesi*, 3 Haziran 1930.
- 28) "Mısır'ı Tehdit Eden Çekirge Belası", *Hakimiyeti Milliye*, 11 Nisan 1930. Ayrıca bkz. "Çekirge ve Tırlılar Tayyarelerle Nasıl İmha Olunabilir", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Nisan 1931.
- 29) "Çekirgeler Tren Durdurdu", *Akşam*, 23 Mayıs 1939.
- 30) Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.74.
- 31) Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi" (1850-1915)", *Belleterin*, C.LXXIV S.269, Nisan 2010, s.128-134.
- 32) Mehmet Ali Yıldırım, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı Çekirgeler", *Gaziantep University Journal as Social Science*, Vol.13, NO.4, 2013, s.1018.

Gordillo'nun öncülüğünde kasaba on yıllardır İspanya'nın geri kalanının aksine bir yol çizdi: Burada kolektif selamet özel çıkarların üzerinde, iş yaratmak kâr etmekten daha önemli, insan kârdan daha değerli. İşsizlik nadiren görülür, bir kooperatif aracılığıyla herkes üretim araçlarına sahiptir ve konut özel yatırımdan çok kamu yatırımı olarak ele alınır.

Esin Soğancılar

İspanya'nın en güneyinde bir zamanlar aşırı açlık, yoksulluk ve yüksek işsizlik (% 60) yaşayan Marinaleda adlı küçük bir kasaba yer alır. Marinaleda Endülüs'ün bağrında yer alan devrimci tarım işçilerinin üçüncü kasabası. Yüzölçümü 24,8 km², nüfusu ise 2011 nüfus sayımına göre 2778 kişi. Kasabanın en büyük ekonomik sektörü tarım. Yerel işçi kooperatifi kasabayı çevreleyen El Humoso çiftliğini işletiyor. 1970'lerin sonlarında karizmatik belediye başkanı Juan Manuel Sánchez Gordillo'nun öncülüğünde hayatı, işleri farklı yürütmeye karar vermiş; son kırk yıldır da tarımsal komünizmi uyguluyor.

Manuel Sánchez Gordillo'nun öncülüğünde kasaba on yıllardır İspanya'nın geri kalanının aksine bir yol çizdi kendine: Burada kolektif selamet özel çıkarların üzerinde, iş yaratmak kâr etmekten daha önemli, insan kârdan daha değerli. Bu kendi kendini ilan eden komünist ütopyada işsizlik nadiren görülür, bir kooperatif aracılığıyla herkes üretim araçlarına sahiptir ve konut özel yatırımdan çok kamu yatırımı olarak ele alınır. Belediye binasının duvarları Che Guevara'nın resminin tuvalidir.

Endülüs'ün modern tarihi kırsal yoksulluk ve sefaletin tarihidir. Hristiyan monarklar Endülüs'ün bu bölümünü Müslüman yöneticilerden 13. yüzyılda almış. Yeni Hristiyan yöneticiler uçsuz bucaksız toprakları asiller arasında bölüşürmüşler.

Bu aristokratların geniş arazileri "latifunda" olarak

bilinmeye başlamış. Bu, daha önce Romalıların fethe ettikleri ve çoğunlukla köleler tarafından kullanılan topraklara verilen ad. Aristokratlar bu arazileri zenginleşmek için kullanmış, aksi halde toprakla ilgilenmemişler ve çalıştırdıkları az sayıda işçiye sefalet ücreti ödemişler.

Bunların sonucunda ya Marinaleda gibi köylerde yerleşik ya da arazilerde iş arayarak dolaşan topraksız bir köylü sınıfı doğdu. Bu çaresiz gezginler toprak sahipleri için çok önemliydi. Bunları daha yüksek ücret talep edebilen yerel köylülerin yerine çalıştırabiliyorlardı. Bu durum köylülerin kendi içinde, yani köydekiler ve dolaşanlar arasında gerilim yarattı. Böylece patronların önündeki engeller kalktı. İşte bu sefalet tarihçesinin sonucunda Marinaleda halkı Sánchez Gordillo ve bir sol kanat koalisyonu olan Collectivo de Unidad de los Trabajadores (CUT- İşçi Birliği) partisini Franco sonrası ilk seçimlerde büyük çoğunlukla iktidara getirdi, bu parti belediye meclisindeki 11 sandalyenin 9'unu kazandı.

Franco'nun ölümünden ve demokrasiye dönüşten sadece birkaç yıl sonra Gordillo'nun belediyesi faşist kumandanların isimleri verilmiş sokak adlarını değiştirdi ve yerlerine Che Guevara, Salvador Allende gibi adları koydu. Gordillo o zamandan beri defalarca seçildi ve hâlâ iktidarda.

Bu arada kasabada kırsal sendika çiftlik işçileri birliği kuruldu. Infantada Dükünün sahip olduğu El

Belediye Başkanı
Juan Manuel Sánchez Gordillo.

Humoso çiftliği yetersiz kullanılıyor-
du ve sulanmaya ihtiyacı vardı. Oysa
bir taş atımı mesafedeki kasaba % 60
işsizlik yaşıyordu. Kasabalılar arazi-
ye girdiler ve toprağı işleme hakkı ta-
lep ettiler. Dük çalışmalarına izin ver-
mezse yine de çalışacaklarını, toprağı
işleyeceklerini söylediler. Bunun üye-
lerine yasal işlem başladı.

Toprağın mülkiyetini ele geçir-
melerine giden yol uzun oldu. İş-
galler, açlık grevleri 80'ler boyunca
devam etti (700 kişinin 13 gün bo-
yunca sürdürdüğü bir açlık grevi da-
hil). 1985'te en az 100 yerel toprak iş-
gali gerçekleşti. Nihayet 1991'de El
Humoso'nun 1200 hektarlık büyük
bir bölümü CUT'a verildi. Bu olay ve
hemen ardından inşa edilen ürün iş-
leme tesisi, dünya ağır bir krizle bo-
ğuşurken bile Marinaleda'da tam iş-
tihtamın gerçekleşmesini sağladı. En
çok emek gerektiren ürünlerin -bro-
koli, enginar, biber gibi- ekimini seç-
tiler; böylece daha çok iş yaratılabil-
iyordu. Hangi ürünlerin ekileceğı gibi
kooperatifi ilgilendiren kararlar genel
toplantılarda kolektif olarak veriliyor.
Kasaba sakinleri kooperatif üyesi ol-
maya zorlanmazlar; buna rağmen po-
litik mücadele, kültürel ve sosyal ya-
şamda aktif rol oynayabilirler.

Kooperatifte çalışan herkes aynı
maaşı alıyor, bu, İspanya minimum
ücretinin iki katı düzeyinde.

Kooperatif üretiminden sağlanan
kâr dağıtılmıyor, oluşan fazlalar yeni
işler yaratmak üzere yatırıma yönel-
tiliyor.

Kasaba yönetimi de özel mülkiye-

ti önlemek için ne gerekiyorsa yap-
tı. Toprağın bir kısmını kentsel kul-
lanım için ayırdı ve bunu yerel halka
konut inşası için verdi. İnsanlar yerel
yönetimin ihale verdiği müteahhitler-
in ve bölgesel yönetimin yardımıyla
ve yerel yönetimin malzemelerini
kullanarak kendileri için konut inşa
ediyorlar. Ev sahibi olmak için kendi
çalışmalarının 450 günlük karşılığı-
nı bağlaşıyorlar ve sonra mütevazı bir
aylık taksitle (15,50 Euro) gerisini ö-
düyorlar. Uymaları gereken tek şart e-
vi satmamak.

Belediye başkanı Gordillo, sıkı ça-
lışma yanlısı ve topluluğun refahına
hizmeti savunan eski tip bir komün-
ist. Kendi iddiasına göre politik in-
nançları, Che Guevara, Marx, Lenin ve
Gandî'den kaynaklanıyor. Ayrıca köy-
lülerin ayaklanmalarının tarihinden

de esinlendiğini söylüyor. 1985 tarihli
bir röportajında *El País*'ye şunları söy-
lemiş: "Şunu öğrendik ki ütopyayı ta-
nımlamak yeterli değil. Ütopyanın o-
rada burada tuğla tuğla, sabırla inşa
edilmesi gerek, eski rüyalar gerçekliğe
dönüştürülene kadar, herkese yetecek
ekmek üretilene kadar, özgürlük, kül-
tür ve barış sözcükleri saygıyla okuna-
na kadar. Şuna içtenlikle inanıyoruz ki
şu anda inşa edilmemiş hiçbir gelecek
yok." Marinaleda'nın şimdiki durumu-
na ulaşması çok daha fazla mücadele
gerekletmiş.

Endülüs bölgesinin geri kala-
nında işsizlik yaklaşık % 29 iken,
Marinaleda'da nadiren % 5 oluyor.
Kasabada işsizliğin ve eşitsizliğin dü-
şük olması nedeniyle suç oranı dü-
şük olur düşüncesiyle Marinaleda'da
çok az polis gücü var. Bu durum on-
lara yılda 350.000 euro tasarruf sağlı-
yor. Böylece kasabada amfitiyatro, işçi
spor alanı, kültür evi, bir kütüphane
var olabiliyor. Ayrıca özel mülkiyette
7 bar ve kafe de bulunuyor.

Sokaklardaki duvar yazıları, tarım
reformu, silahsızlanma, homofobinin
sonlandırılması, Filistin, Katalonya,
Bask bölgesi ve Kolombiya'daki müca-
delelerle dayanışma için daha da güç-
lü çağrı yapıyor.

Kasabada düzenlenen Kızıl Pazar-
lar en önemli ritüellerinden biri. Bu
günlerde halk Sindicato'nun dışında
sabah 8'de gönüllü çalışma için top-
lanıyor. Bu etkinlikler arasında so-
kakların onarılması, boyama ve pey-
zaj var.

Marinaleda sakinleri Kızıl Pazar

Belediye binasının duvarları Che
Guevara'nın resminin tuvali.

fikrini o zamanki İspanya başbakanı Felipe Gonzales'in Endülüs çiftçilerini tembellikle suçlamasının ardından geliştirmişler.

Bu komünist ütopyanın olağanüstü gelişimi bir tek adama, Juan Manuel Sánchez Gordillo'ya atfediliyor. Kitapları ve konuşmalarında Endülüs köylülerinin ayaklanmalarından da esinlendiğini söylüyor. Hiçbir zaman İspanya Komünist Partisi'nin üyesi olmamasına rağmen kendisini bir komünist olarak tanımlıyor. Robin Hood ve Donkişot gibi sıfatlarla anılıyor.

Gordillo, Manileda'ya İspanya'nın büyük bölümünün şiddetle sıkıntısını çektiği üç şey kazandırdı: istihdam, erişilebilir konut ve yönetimde daha fazla söz hakkı.

Marinaleda, çevredeki topluluklara da örnek oluyor. Palma del Rio'da yer alan Somonte'deki Marinaleda tarımsal kooperatifi, işgal edilen devlet arazisinde 2012'de kuruldu. Somonte dünyanın ve İspanya'nın her yanından kısa süreli ziyaretler için gelen yüzlerce kişinin emek vs. şeklindeki desteklerini de (altyapı inşası, duvar yazıları vs.) alıyor.

Somonte'nin 400 hektarlık kısmının İspanya'nın en verimli arazileri arasında olduğu söylenir. On yıllar boyunca devlet burada mısır yetiştirmiş ama ürün çürümeye bırakılmış. 2012'de israf edilen arazi ihaleyle satılmak üzereyken Endülüs İşçi Birliği araziyi işgal etmiş ama 300 polis tarafından araziden çıkarılmış. İşçiler ertesi gün geri gelmişler ve sonunda ihalenin gerçekleşmesini önlemişler.

Somonte şu anda Marinaleda'nın etkisiyle yavaş ama sürekli olarak gelişiyor.

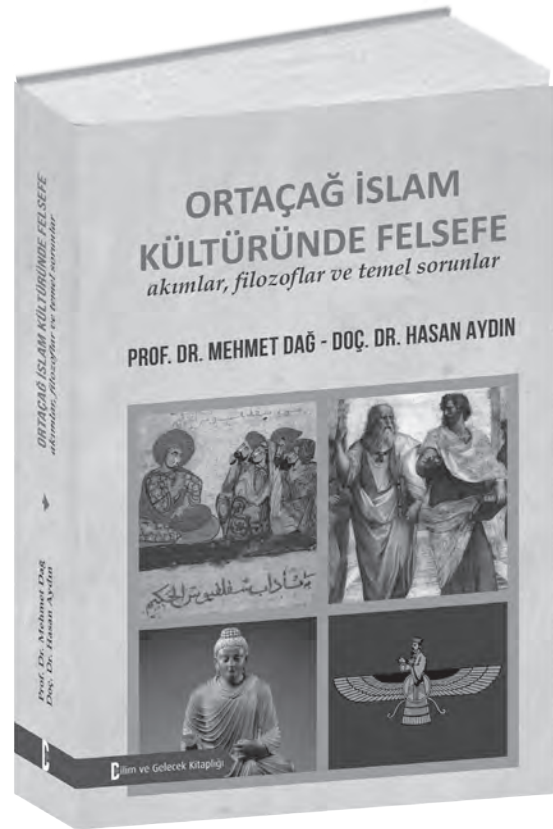
KAYNAKLAR

- 1) Weirspain.substack.com/marinaleda,-a-communist-utopia-in
- 2) andalucia.com
- 3) westdown.altervista.org/marinaleda-andalusian-
- 4) morningstaronline.co.uk/article/f/-marinaleda-communist-village-still-whitstands-capitalism

Prof. Dr. Mehmet Dağ Doç. Dr. Hasan Aydın ORTAÇAĞ İSLAM KÜLTÜRÜNDE FELSEFE

- Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar -

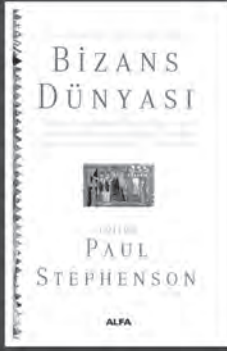
Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar, ortaçağ İslam kültüründe felsefenin serüvenini ele alıyor. Bu bakımdan, öncelikle, Ortadoğu'nun kültür mirasının tarihsel temelleri irdeleniyor; Doğu Hristiyanlığından süzülerek gelen Yunan, Hint ve İran kültür ürünlerinin Ortadoğu'da geçirdiği değişim ve nihayet İslam kültüründe boy veren felsefede oynadığı roller gözler önüne seriliyor. Ardından, ortaçağ İslam kültüründe ortaya çıkmış çeşitli felsefi akımlar, temel temsilcileri ve tartıştıkları temel sorunlar, özgün eserlerine dayanılarak nesnel-betimsel bir dille ortaya konuluyor. Bu bağlamda, İhvân esSafâ, İbn er-Ravendî, Ebu Bekr Zekeriyâ er-Râzî, Kindî, Fârâbî, Âmirî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Bacce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Haldûn, Sühreverdî ve Molla Sadrâ gibi filozofların düşünceleri, bağlı oldukları akımlar temelinde irdeleniyor.

ALFA

eylül

bizans

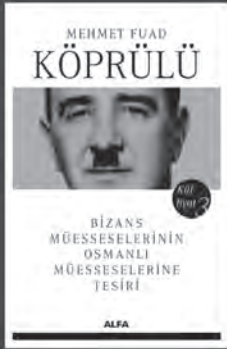
1

2

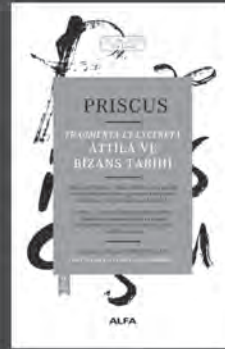
3

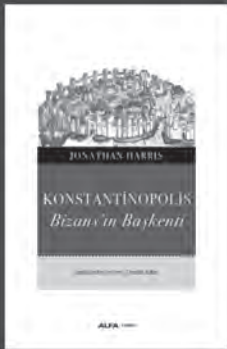
4

5

6

7

8

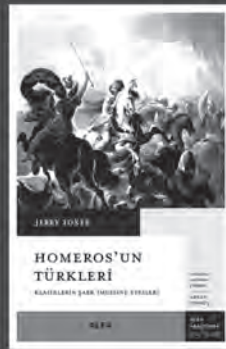

9

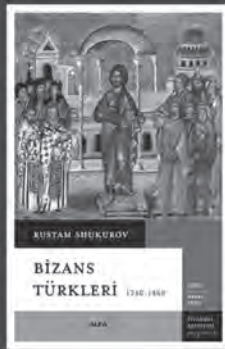
YAKINDA!

10

11

12

YAKINDA!

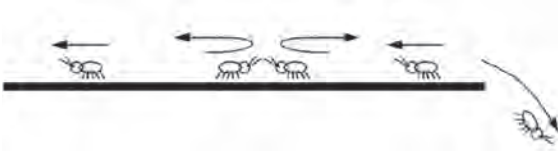
- 1 Bizans Dünyası
- 2 Bizans Tarihi
- 3 Bizans Tarih Atlası
- 4 Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri
- 5 Bizans Şiir Antolojisi
- 6 Attila ve Bizans Tarihi
- 7 Konstantinopolis, Bizans'ın Başkenti
- 8 Bizans'ın Sonu
- 9 Bizans'ın Kayıp Dünyası
- 10 Bizans ve Haçlılar
- 11 Homeros'un Türkleri
- 12 Bizans Türkleri

Hangi kanıt daha 'zarif'?

Bir teoremin farklı kanıtları arasında "zarif" olanını seçmeyi, zahmetli ve yorucu olanı değil de, hoş sürprizlerle karşılaşacağımız keyifli bir yolculuğu tercih etmeye benzetebiliriz. Elbette önemli olan varmak istenilen yere ulaşmaktır, teoremin kanıtlanmış olmasıdır ama matematikçiler "zarafet" ve "güzellik" de ararlar. İngiliz matematikçi G. Hardy'ye göre zarif bir kanıt, derinliği, genelliği, şaşırtıcı ve ekonomik olması gibi değerlerle diğerlerinden ayrılır.

Bu yazıda ele alacağımız teoremlerin her birine iki farklı kanıt yaparak Hardy'nin belirlediği değerlere uygun olanları belirleyeceğiz.

Teorem: 100 karınca 100 cm uzunluğundaki bir çubuğun üzerine rastgele aralıklarla bırakılıyor. Saniyede 1 cm sabit hızla çubuğun sadece üst tarafında yürüyebilen ve herhangi bir yönde durmaksızın hareket eden karıncalar birbirlerine çarptıklarında hemen yön değiştirip aynı hızla diğer yöne doğru yürüyorlar. Çubuğun uçlarına gelen her karınca çubuğu terk ediyor. Bu koşullarda karıncaların tümünün çubuğu terk edeceğini kanıtlayınız ve bu sonuca en çok kaç saniyede ulaşılacağını hesaplayınız.

Birinci kanıt: Çubuğun en sağındaki karınca ya doğrudan ya da bir karıncayla çarpışıp geri döndükten sonra çubuğu terk eder. Çubuğun en solundaki karınca için de aynı durum söz konusudur. Kalan karıncalar da çubuğu uçlardan aynı şekilde terk edeceğinden bir süre sonra çubukta karınca kalmayacaktır.

İkinci kanıt: Çarpışan karıncaların geriye dönmeyip birinin diğerinin üzerinden atladığını ve böylece her karıncanın bulunduğu yönde yürümeye devam ettiğini varsayalım. Bu senaryo değişikliği orijinal problemle aynı sonucu verecektir; çünkü karıncaların aldığı toplam yol her iki durumda da aynıdır. Çarpışan iki karıncanın geri dönmeyip yollarına devam etmeleri halinde birbirlerinin yerine geçtiğini düşündüğümüzde her iki durumda da alınan yolların uzunluğunun aynı olduğu kolayca görülür.

Her karınca yön değiştirmeden hareket edeceğinden karıncaların tümü çubuğu terk eder.

İlk kanıt sezgisel olmakla birlikte özünde doğru ama çok sıradan ve sıkıcı değil mi? Oysa son derece şık ve zekice bir fikre sahip olan ikinci kanıt "zarif" nitelemesini sonuna kadar hak ediyor; çünkü karıncaların birbirlerinin üzerinden atlamaları fikri problemin anında beyaz bayrak sallayarak teslim olması

sonucunu doğuruyor. Ayrıca birinci kanıtı kullanarak karıncaların tümünün çubuğu en uzun terk etme süresini hesaplamak hiç kolay değil. Oysa ikinci kanıtta karıncalar birbirlerinin üzerinden atlayıp yollarına devam ettiklerinden tüm karıncaların çubuğu terk etme süresi en çok $\frac{100 \text{ cm}}{1 \text{ cm/sn}} = 100$ saniye olacaktır.

Teorem: $\sqrt{2}$ rasyonel sayı değildir. (İrrasyoneldir.)

Birinci kanıt: Antik Yunan matematikçileri tarafından matematik dünyasına verilen bir armağan olarak kabul edilen bir ispat yöntemini kullanacağız. Teoremin yanlış olduğunu kabul edip, kabulümüzle çelişkili bir sonuca ulaşarak teoremin doğru olduğunu göstereceğiz.

$\sqrt{2}$ 'nin rasyonel olduğunu varsayalım. O zaman a ve b tamsayı olmak üzere

$$\sqrt{2} = \frac{a}{b}$$

yazabiliriz. Burada a ve b 'nin ortak çarpanı yoktur, yani eğer başlangıçta seçilen pay ve paydadaki sayıların ortak çarpanı varsa sadeleştiriyoruz. Buradan,

$$\sqrt{2} b = a$$

yazarak her iki tarafın karesini alırsak

$$2b^2 = a^2$$

eşitliğine ulaşırız. O halde a^2 çift bir sayıdır. Öyleyse a da bir çift sayıdır. (Bir tamsayının karesi çiftse o tamsayının da çift olduğunu göstermek kolay.) Demek ki bir t tamsayısı için $a = 2t$ yazabiliriz. a 'yı yukarıdaki eşitlikte yerine yazarsak,

$$b^2 = 2t^2$$

elde edilir. O halde b^2 çift bir sayıdır, dolayısıyla b de çifttir. Böylece a ve b 'nin her ikisi de çift sayılardır, bu yüzden 2 ile bölünebilirler. Bu sonuç, bizim a ve b 'nin ortak çarpanı (böleni) olmadığı yolundaki varsayımımızla çelişir. Öyleyse $\sqrt{2}$ 'nin rasyonel olduğu varsayımımız yanlıştır ve teorem kanıtlanmıştır.

İkinci kanıt: Kanıtta² da birinci kanıttaki gibi $\sqrt{2}$ 'nin rasyonel olduğunu varsayarak a ve b tamsayıları için

$$\sqrt{2} = \frac{a}{b}$$

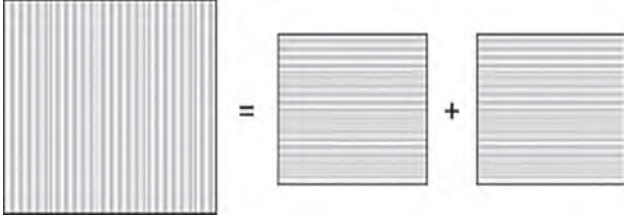
yazacağız. Önceki kanıttaki gibi a ve b 'nin ortak çarpanının olmadığını, yani eğer başlangıçta seçilen pay ve paydadaki sayıların ortak çarpanı varsa sadeleştirdiğimizi kabul edip, her iki tarafın karesini alarak $a^2 = 2b^2$ eşitliğine ulaşacağız.

Ve artık burada birinci kanıtı terk ediyor muhteşem bir manzaraya doğru yol alıyoruz!

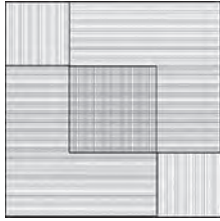
$$a^2 = 2b^2 = b^2 + b^2$$

Yukarıdaki eşitlik geometrik olarak yorumlandığında kenar uzunlukları a ve b olan karelerin alanları arasındaki bağıntıyı gösterir. Yandaki şekilde bu-

yük karenin kenar uzunluğu a , diğer eş iki karenin kenar uzunlukları b birimdir.

Şimdi iki küçük kareyi aşağıda görüldüğü gibi büyük karenin içine yerleştirelim. Kenar uzunlukları b birim olan kareler büyük karenin içinde üst üste binerek ortada yeni bir kare oluşturuyor.

Kenar uzunlukları b birim olan karelerin alanlarının toplamının kenar uzunluğu a birim olan büyük karenin alanına eşit olduğunu varsaymıştık. Bu varsayım ortadaki karenin (kenar uzunluğu $2b-a$ birim olan kare) alanının sol üst ve sağ alt köşelerde oluşan karelerin (kenar uzunlukları $a-b$ birim olan kareler) alanları toplamına eşit olması sonucunu doğurur.

Başlangıçta a/b kesrinin sadeleşmiş bir kesir olduğunu, dolayısıyla a ve b sayılarının $a^2 = b^2 + b^2$ eşitliğini sağlayan en küçük tamsayılar olduğunu kabul etmiştik, yani a ve b tamsayılarının bir karenin alanının iki eş karenin alanının toplamına eşit olmasını sağlayan en küçük tamsayılar olduğunu varsaymıştık. Oysa şimdi aynı durum yukarıda-

ki şekle göre kenar uzunluğu $2b-a$ birim olan kare ile kenar uzunlukları $a-b$ olan kareler arasında gerçekleşiyor: $(2b-a)^2 = (a-b)^2 + (a-b)^2$ (I). Bu sonuç bir çelişkidir; çünkü a ve b tamsayılarından daha küçük olan $2b-a$ ve $a-b$ tamsayılarıyla sağlanan (I) eşitliğini elde ettik. Öyleyse $\sqrt{2}$ 'nin rasyonel olduğu varsayımımız yanlıştır ve teorem kanıtlanmıştır.

Birinci kanıtın hakkını yemeyelim, çelişkiyle kanıt yönteminin mükemmel bir örneği ama ikinci kanıttaki görsel şölen çok hoş! Birinci kanıtta yer alan a ve b tamsayılarının en küçük alınması düşüncesi ikinci kanıtta şaşırtıcı bir yorumla geometrik olarak ele alınıyor.

Sonuç olarak her iki kanıt da Hardy'nin ortaya koyduğu "zarif" kanıt değerlerini sağlıyor. Birinci kanıtı matematiğin en güzel kanıtlarından biri olarak kabul eden Hardy, ikinci kanıtı görebilseydi ne düşünürdü acaba?

KAYNAKLAR

- 1) https://www.physics.montana.edu/avorontsov/teaching/documents/problem_Math004.pdf
- 2) <https://divisbyzero.com>

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

50 soruda evren
Çağlar Sunay

50 soruda büyük patlama kuramı
Metin Hotinli

50 soruda insanın tarihöncesi evrimi
Metin Özbek

Soldan sağa

- 1) Sanat yaşamına "Kübit" etkiler içeren resimler yaparak başlayıp 1970'lerden sonra "lekeci ve renkçi" bir anlayışı benimseyerek pek çok yapıt üretmiş, çeşitli ödüller kazanmış, "Devlet Sanatçısı" unvanına sahip, 1927 Milas doğumlu, bu yıl Şubat ayında sonsuzluğa uğurladığımız ünlü ressam, yazar ve akademisyen. – Voleybol oyununda, smaçla benzer şekilde başlayan ancak smaca kıyasla çok daha yumuşak yapılan vuruş.
- 2) Büyük Kanyon'u ile ünlü bir Amerika eyaleti. – Ulamak, katmak.
- 3) Lutesyum'un simgesi. – Eski Yunan'da nifak tanrıçası. – "... etmek" (çevrede olup biteni anlamak için dolaşmak).
- 4) Yunan söylencebiliminde ünlü Miken kralı. – Tavla'da bir sayı. – Bulunma bildiren son ek.
- 5) Eski Türklerde ölümler töreni. – Gerçeklik. – Argo'da "parasız".
- 6) Babanın kız kardeşi. – Yunan abecesinin on dördüncü harfi. – Çok eski tarihli eşyalar için kullanılan sözcük.
- 7) Eski dilde "ek, zevce". – Kara çalma.
- 8) Avrupa'da bir ülke. – Slovakya'nın plaka imi.
- 9) Bir Rus halk sazı. – Piyangosu, huku, birliği vardır.
- 10) Utanma. – Mesafe. – Rusça'da evet. – Yunan söylencesinde "ölümsüz bir at".
- 11) Mizah. – Büyük kiliselerin merkez koridoru. – Kayınbirader.
- 12) Atletizm'de bir dal. – Dördüncü halife. – San, unvan.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

Yukarıdan aşağıya

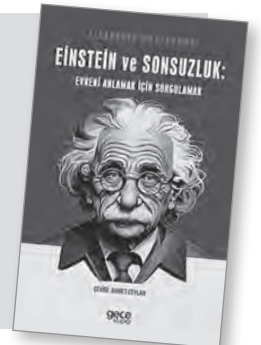
- 1) Altay söylencebiliminde "Okyanus tanrısı". – Halk dilinde "ağabey".
- 2) Güney Amerika'da bir ülke. – Kesinti yapılmamış.
- 3) Endonezya'nın plaka imi. – "Pir Sultan Abdal'ım böyle buyurdu / Ayrılık donların biçti geydirdi / Ben ayrılmaz idim felek ayırdı / ... gözlerim Mevlam Kerim'dir. (Ali Ekber Çiçek'ten bir türkü). – Lümen'in simgesi.
- 4) "En büyük, çok büyük" anlamında Osmanlıca bir sözcük. – Kamufraj.
- 5) Belge ve işlemlere yasal geçerlilik kazandıran kamu görevlisi. – İş karşılığı verilen şey.
- 6) Hayvanları kısırlaştırmak. – Birkaç renkli ipten dokunmuş kumaş.
- 7) Eski Mısır'da güneş tanrısı. – İsrail'de İsa peygamberin doğduğu kent. – "Kapansın ... kapıları, bir daha açılmasın / Yok edin insanın insana kulluğunu." (Nazım Hikmet)

- 8) Posta paketi. – Eski dilde "bayram".
- 9) Tea (Deep Impact, Jurassic Park gibi filmlerde de oynamış Amerikalı oyuncu). – Yerleşme, yurtlanma.
- 10) Kilolitre'nin kısaltması. – İpekle dokunmuş, sert, hisirtli bir kumaş. – Mısır'ın plaka imi.
- 11) Hamilelik sürecinde rahimde gelişen bir doku. – Gösteriş.
- 12) Halk dilinde "taşlı tarla". – İnceltici.
- 13) Görme özürlü. – Eski dilde "aşağı, alt". – Anlayışı, geleneği, antolojisi vardır.
- 14) Şirket ya da kişilerin ortak bir çıkar için işbirliği yapması.
- 15) İlave. – "... gözlüm ben bu elden gidersem / Zülfü perişanım kal melül melül / Kerem et, aklımdan çıkarma beni / Ağla gözyaşını, sil melül melül." (Karacaoğlu). – Bir köpek cinsi.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	S	U	N	A	K	A	N	S	I	N	E	R	J	I	
2	Ü	M	E	R	A	A	S	A	D	O	L	U	S		
3	B	U	Y	U	R	U	C	U	I	T	E	N	E	K	
4	L	T	S	A	N	N	A	L	A	N	R	E			
5	İ	L	L	E	T	K	U	R	M	T	A	L			
6	M	A	I	K	A	R	A	K	I	I	S	T	E		
7	A	N	D	Y	A	Y	G	A	R	A	A	A			
8	S	M	O	G	S	M	A	C	G	I	R	I	T		
9	Y	A	R	O	T	A	I	R	A	K	R	U			
10	O	K	T	A	V	K	A	K	A	V	A	N	R		
11	N	A	N	A	C	E	M	M	E	A	D	A			
12	P	O	T	L	A	C	A	I	G	R	E	N			

Ağustos sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Ali Ekber Dereli (İstanbul), Musa Koca (İstanbul) ve Ayşe Sibel Tercan (İzmir) David J. Linden'in Kolektif Kitap'tan çıkan *Beyin Fırtınası* adlı kitabını kazandı. Eylül bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Alexander Moszkowski'nin Gece Kitaplığı'ndan çıkan *Einstein ve Sonsuzluk: Evreni Anlamak için Sorgulamak* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Eylül tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

KİTAPÇIL

KİTAPÇI RAFI

Deniz Karakaş Şencan

**'Burjuva Marx''Kızıl Prusyalı'ya karşı:
Max Weber ve sosyalizmi üzerine**

Hasan Aksakal

**Uexküll'ün canlıların dünyasını anlama çabalarına
getirdiği bakış açısı**

Ogan Güner

İnsanların ve Hayvanların Dünyasında Gezintiler / Jakob Johann von Uexküll

'50 Soruda Paradokslar' kitabı üzerine

Prof. Dr. Hasan Aydın

50 Soruda Paradokslar / Ahmet Çevik

Üçüncü Tekir Şahıs / Anıl Ceren Altunkanat

Mutsuzuz çok şükür

- Mutsuzluk Makinesi / George Tsakraklides

'Burjuva Marx' 'Kızıl Prusyalı'ya karşı: Max Weber ve sosyalizmi üzerine

Hasan Aksakal

ha_aksakal@yahoo.com

Sosyolojinin ve sosyal teorisinin kurucularından Max Weber (1864-1920) pek çok sebeple "kapitalizmin peygamberi" kabul edilir. Weber'in eserlerinin, bilhassa "sosyalizmin peygamberi" kabul edilen Karl Marx'la (1818-1883) karşılaştırılmalı bir şekilde değerlendirilmesi modern dünyanın düzeni ve onun doğası üzerine ortaya olağanüstü zenginlikte bir literatür çıkarmıştır. Fakat bu ikilinin fikirleri Frankfurt Okulunun temsilcilerinden günümüze dek harmanlanıp yeni modernite yorumları geliştirilirken, Marx'ın kapitalizme dair tespitleri tüm detaylarıyla bilinmesine ve detaylıca tartışılmasına rağmen, Weber'in sosyalizm hakkındaki değerlendirmeleri yeterince dikkate alınmamıştır.

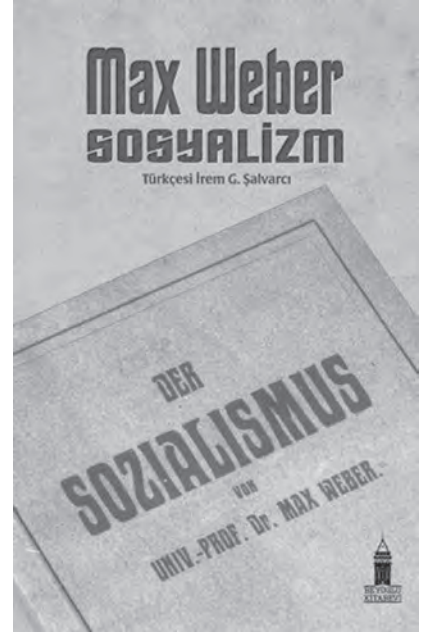
Weber'in tüm entelektüel yaşamı sosyalizmin Almanya'da milliyetçilikle, militarist ve emperyalist politikalarla eşzamanlı bir biçimde gelişmesine şahitlik etmiştir. Weber gibi keskin bir gözlemcinin Karl Marx'ı ve Marksizmi bilmemesi, okumamış olması elbette düşünülemeyeceği gibi, işçi hakları, sendikalar, devrimci örgütlenmeler etrafında büyüdüğü büyüyen sosyalist mücadeleyi fark etmemiş, gözlemlememiş olması da mümkün değildir. Yer yer muhafazakârlaşabilen, yer yer II. İmparatorluğun hizmetine girmeye hazır görünen "Prusya liberali" Weber'in sosyalizme kariyeri boyunca kasıtlı bir uzaktan bakışı ve dozunda bir sessizliği söz konusudur. Zira Birinci Enternasyonal, Weber'in doğduğu yıl kurulmuştur. Bismarck'ın sosyalizm-karşıtı yasaları ve sosyal güvenlik düzenlemeleri onun gençlik yıllarındaki Alman ulusal siyasetini şekillendirmiştir. Alman İmparatorluğunun yükselişiyle birlikte onun bir yansıması ve ironisi olarak Alman Sosyalistleri dünyanın en büyük Marksist partisine dönüşürken ve İkinci Enternasyonal kurulup büyürken (1889-1916), Weber entelektüel çalışmalarının zirvesine tırmanmıştır. Bu süreçte Weber, burjuva kimlikli "kürsü sosyalistleri"nin Sosyal Politika Birliğine üye bile olmuştur. 1904'te ABD'nin St. Louis'de evsahipliği yaptığı Dünya Fuarından dönüştü bir dizi makale olarak yazdığı *Protestan Ahla-*

kı ve Kapitalizmin Ruhu (1904-5), Weber'in özgür bireysel tercihleri kolektivizme, sivil toplumu devlet iradesine üstün tuttuğunu açıkça göstermiştir. Bu incelemede de, diğer Weber metinlerinde de sosyalizme dair anlamlı bir şeyler bulmak, açıkçası, hayli güçtür.

Bu uzun sessizlik Weber'in ömrünün son döneminde (1918'de) bozulmuştur. Birinci Dünya Savaşının son günlerinde Viyana'da yayınlanan *Der Sozialismus* [Sosyalizm] adlı incelemesi,¹ Weber'in, Büyük Savaş sırasında gerçekleşen Bolşevik Devriminin hemen ardından, başta Berlin ve Viyana gelmek üzere, Almanca konuşulan şehir merkezlerinde de yükselen devrimci enerjiye istinaden 13 Haziran 1918'de Avusturya Genelkurmayına verdiği konferansın notlarından ortaya çıkmış, hayli ilginç bir çalışmadır. Henüz 1917'nin sonlarında St. Petersburg'da, Moskova'da ve diğer Rus şehirlerinde olup bitenleri anlamak için çok erken bir tarih olsa da, Weber'in *Sosyalizm* tahlilleri bir bakıma ondaki devletçi reflekslerle liberal değerleri dönemin kriz koşullarında nasıl bütünleştirdiğini görmeyi de mümkün kılar. Hayli keskin gözlemlerle dolu olan bu kısa metinde, kimi noktalarda anlatımdaki bazı atlamalara ve boşluklara rağmen, güçlü bir kavrayış dikkat çekmektedir.

Weber'in düşünce dünyasında, gençlik yıllarından beri savunduğu burjuva kapitalizmi ve pazar ekonomisi, planlı ekonominin ve devlet kapitalizminin –o bu modele "devlet sosyalizmi" demekte ısrarcıdır– öteki kutbunu temsil eder. Marx'ın liberal pazar ekonomisindeki vahşi rekabetin yarattığı sömürüye karşı isyankâr tavrı, Weber'in bürokrasinin hantallığı ve yaratıcı girişim yoksunluğu eleştirisiyle mükemmel bir zıtlık arz etmektedir. Weber'in kapitalizmin ruhunu analiz ederken, sosyalizmin ruhundaki dinsellik düzeyindeki ahlaki tavrı görmemiş olması imkânsızdır.

Marx ve Engels on dokuzuncu yüzyılın ortalarında büyük bir proleter devrimin Britanya'da ortaya çıkacağını beklentisine girerken, Weber, Almanya'da gücünün zirvesine varan sosyalizmin Dünya Savaşıyla birlikte neler getirebileceğini kaygılı

bir şekilde tasavvur etmiş gibidir. Ancak Weber'in kaderine, çok büyük çoğunluğu köylülerden oluşan, kapitalistleşme süreci ve sanayileşmesi eksik kalmış, bir Asya ordusuna yenilecek kadar köhneleşmiş olan Rus Çarlığında gerçekleşen devrimi, sosyalizme hiç de sempatiyle bakmayan bir grup Avusturyalı subay için analiz etmek düşmüştür. Bu can sıkıcı sürprize Weber'in verdiği başlıca tepki, Bolşevik Devriminin bir proletarya diktatörlüğünden ziyade memurların diktatörlüğüne dönüşeceği öngörüsüdür. Zira bürokrasinin en yetkin açıklayıcısının gözünde, bu, generallerin değil, olsa olsa onbaşlıların askeri diktatörlüğüne dönüşmesi demektir. Oysa Bolşeviklerce yapılması gereken şey –Weber'e göre– Alman devlet kapitalizminin yaptıklarını yapmaktır. Weber haberdar olmasa da 1918 Mayıs'ında Lenin'in yazdıklarına göre de yapılması gereken şey buydu: Devlet kapitalizminin en somut örneği olarak gördüğü Almanya için, "burada *Junker-burjuva emperyalizmine boyun eğen* büyük ölçüde kapitalist mühendisliğin ve planlı organizasyonun 'son sözü'nü görüyoruz" diyordu Lenin; ve "italikle belirtilen ifadelerin yerine bir *Sovyet devleti* yazıldığında, sosyalizm için gerekli koşulların özetine ulaşıldığını" anlatıyordu. (bkz. s. 25'teki 30. dipnot)

Bu vesileyle belirtmek gerekir ki, Weber, Büyük Savaş boyunca Almanya'daki savaş ekonomisinin, ekonominin devlet tarafından devralınıp düzenlenmesi girişiminin sosyalizme doğru atılmış bir adım olduğuna işaret etmektedir. Nihayetinde savaş ekonomisi artık barıştaki gibi özel girişimle ve kâr motivasyonu

değil, toplumun ortak menfaatleri için bir merkezden yönetilen ve kolektivistleşen bir ekonomidir. Riskin ve rekabetin olmadığı koşullarda kâr için değil de emirler öyle geldiği için üretim yapan ve kendilerinininkinden daha büyük bir iktidar makinesinin çarklarından birine dönüşen sanayicilere ilişkin Weber'in bulduğu isimlendirme "devlet kapitalizmi" değil, "sanayici sosyalizmi"dir. (s.25-26) Savaş ekonomisinde, askeri planlamanın bir getirisi olarak emir alıp memurlaşan sanayici, güç ve özgüven kaybına uğrar. Weber'e göre, bu güç kaybı, er geç mülkiyet kaybını da hazırlar. Yani kartel sahipleri, tekelleşmenin aracına dönüşürken savaş koşullarındaki devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi denen şeye en çok yaklaşılan momente dönüşür. Ne var ki devletin bu denli *Leviathanlaşması*, Weber'e göre, "devletin zamanla yok olması" fikrini büyütürken bir yandan da onu asılsız bir efsaneye dönüştürür. Sosyalizm, bu yönüyle, iyiniyetli bir ütopyadır. Weber'in gündemine aldığı "devlet sosyalizmi"nin reel sosyalizmle bağı, sosyalizmdeki kolektif mülkiyet, eşitlikçilik gibi anahtar sözcüklerle ilgisi yok denecek kadar az görünmektedir. Liberal pazar ekonomisi genişlemeci ve devrimci bir dinamizme sahipken, devletin planlayıp yönettiği bir ekonomik düzen olarak sosyalizm, doğası gereği devlet bürokrasisine tâbi, verimsiz ve muhafazakâr bir yapıya sahiptir. (s.31) Marksizmin kapitalizmdeki "üretim anarşisi"ne saldırmasındaki kolaylığa benzer bir zayıf noktayı, Weber, sosyalizmde "bürokrasi"de görmüştür ve tüm eleştirilerin hedefi orası olur.

Weber'in argümantasyonunun çıkış noktası, modern dünyada demokrasinin giderek büyüyen ihtiyaçları doğrultusunda yetiştirdiği profesyonel bürokratların demokrasiyi ideallerinden koparıp bürokratikleştirdiği gibi, sosyalizmin de kaçınılmaz bir biçimde bürokratikleşmeye uğrayacağı ve yarattığı heyecanın, ümidin bir süre sonra profesyonel ellerde sönümleceği fikridir. Sosyalizm, sıkça dillendirilen "işçinin üretim araçlarından koparılması" anlatısını işlemekteyse de, özel fabrikada olduğu gibi devlet işletmesinde de, kapitalist üretim modelinde olduğu gibi sosyalist üretimde de işçinin bu kopuştan kurtarılamayacağını altını çizer. Bir zamanların aristokrat âlimlerinin ücretli çalışanlara dönüşmüş profesörlerle, bir zamanların şövalyelerinin maaşlı subaylara dönüşümüne dek artık hiç

kimsenin bundan kaçamadığını vurgulayan Weber, modern zamanlarda akademisyenlerin bilginin, subayların ise savaşın sahibi olmaktan çıktığını anlatır. Bürokratikleşme ve buna bağlı olarak memurlaşma, eski "aracı"ların üretim veya operasyon araçları üzerindeki mülkiyetini ve otoritesini kaybetmesi; hem yönetim araçlarını, hem üretim araçlarını devletin tekeline terk etmesi ve mesaisini belli bir maaş karşılığında yapması demektir. Keyfiyet yerini artık disipline bırakmıştır: ordu, ofis, atölye ve ticaret disiplini... (s. 54) Kopuş/koparış süreci demiryollarında, madenlerde, fabrikalarda, makinelerin girdiği her yerde var gücüyle devam etmektedir ve hiçbir üretim aracı bir kişinin keyfiyetine bağlı bırakılmamaktadır. Modern sosyalizmin doğumuna sebep, işte bu keyfiyet-yitimi ile şeref ya da keyif için iş yapmak yerine, fabrika disiplini üretim parçası olmaktır. Sosyalizm tüm bunları "şeylerin insana hükmetmesi" olarak görür diyen Weber, eskiden sömürü ilişkilerinde kölelerin, esirlerin, marabaların kaderinden sorumlu tutulabilecek birtakım mülkiyet sahipleri bulunurken, yirminci yüzyılda bunun imkânsız olduğunu sosyalizmin de kabul ettiğini söyler. O yüzden sosyalizm, eleştirisini bireylere değil, bir bütün olarak bu üretim düzenine yönelir. Sosyalizm, Weber'e göre, bir komün ekonomisidir (*Gemeinwirtschaft*). Her şeyden önce bir kârın olmadığı, işletme sahiplerinin üretimi kendileri için ve kendi risklerini alarak yürütmediği bir ekonomi anlamına gelen bu düzen, halk birlikteliği idealiyle sahiplere değil, yetkililerin bilgisine teslim edilmiştir. Böylesi

bir rekabetsizlik, askeri ve sivil devlet yetkilileriyle işbirliği içinde çalışarak "üretim anarşisi" denen şeye mahal vermeyecek, doğru planlamayla bir görev dağılımı esasına göre şekillenecektir.

Fakat Weber'e göre bu imkânsızdır: "Barış zamanında böyle bir devlet kontrolünün, yani sanayinin her dalında işletme sahiplerinin zorunlu kartelleştirilmesi ve devletin kârda hissedar olmak için geniş yetkilerinden taviz vermesi, devletin sanayiye kontrolü değil, sanayinin devleti kontrolü anlamına gelir." (s. 59) Weber'in gözündeki daha can sıkıcı bir manzara belirir:

"Kartellerde, devlet temsilcileri, kendilerinden sanayi bilgisi, pazarlama eğitimi ve çıkar gütmeye açılardan çok daha üstün fabrika sahipleriyle aynı masada oturacaklardır. Fakat mecliste işçilerin temsilcileriyle oturacak ve bu temsilciler devlet temsilcilerinden bir yandan düşük fiyatlar, diğer yandan yüksek maaşlar talep edeceklerdir; elbette bunu yapma güçleri olduğunu da söyleyeceklerdir. Öte yandan, bu yapının kârına ve zararına ortak olan devlet, finansmanını mahvetmemek adına doğal olarak yüksek fiyatlar ve düşük maaşlardan çıkar sağlayacaktır. Dahası, yapının üretici üyeleri, devletin, kâr etmelerini güvence altına almasını bekleyecektir. Bu yüzden işçilerin gözündeki böyle bir devlet tam anlamıyla bir sınıf devleti olacaktır ve ben bunun politik olarak pek cazip bulunacağından şüphe duyuyorum." (s. 59-60).

Weber sözü burada dolaştırdıktan sonra sosyalist partilere getirir ve temel tezine şiddetle karşı çıksa da, "türünün örnek-

ri arasında muazzam bir bilimsel başarı” olarak nitelediği *Komünist Manifesto*’yu yeni bir başlangıç noktası olarak değerlendirebilir. “Yaratıcı bir hata”ya sahip olarak övdüğü Marx-Engels ikilisinin eserini insanlığın tarihi gelişiminin son aşamasını tasvir eden bir “kehanet metni” olarak görür. (s. 61-62). 1848’in korkunç koşullarından doğan bir yoksullaşma teorisiyle müstakbel proleter devrimi öngören *Manifesto*’yla, metne gömülü bulunduğu iktisadi seleksiyoncu Darwinizm üzerinden de bir tartışma geliştiren Weber, kodamanlara karşı %99’cu bir mağdurlar söylemin beyhudeliğine dikkat çeker. Ayrıca kapitalist sistemde “sektörel uzmanlaşmaların ve bürokratikleşmelerin bir sonucu olarak, oldukça farklı ve hayli karmaşık çıkar ortaklıklarının yaratıldığını, burjuvazinin düzeninden doğrudan ya da dolaylı kâr elde edenlerin gücünün veya sayısının azaldığı çıkarımının yapılamayacağını” söyler. (s. 65) Dahası, Marx ve Engels’in kriz, iflas ve buhran dönemlerine yaptığı vurguyu pek de önemsemediğini gösterir: Bunlar yüz yıldır yaşanmaktadır ve kapitalizm çökmemektedir; aksine, Weber’in gözlemlerine göre, kendini daha da güçlendirecek üsüller geliştirmektedir.

Sosyalizmin, ekonomik üretim git-tikçe kamulaştığı için kendiliğinden, yani evrimle geleceği teorisini de reddeden Weber, *memur sınıfının* menfaatlerinin *rantine* sınıfıyla kesişim noktalarını hatırlatır ve buralarda işçi değil, “yönetici diktatörlüğü”nün çoktan kurulduğunu anlatır. Kısacası, *corporate* kapitalizm 1918’de de aptapot kollarıyla bilindik taktikleri kullanmaktadır. Ne makineleşmenin ortaya çıkaracağı insan emeğinin vasıfsızlaşması ve tasfiyesi, ne “maaşlı köleler” ne de standardizasyon ve üretimin tek-tipleşmesi tezi Weber’i sosyalizmin kaçınılmazlığına ikna edebilmiştir.

Komünist Manifesto’nun –Weber’in

isimlendirmesiyle–“yıkım teorisi” zamanla yerini evrimci bir teoriye bırakmıştır; Sosyal Demokratlar sistem-içi siyasette kendilerine yer bulduğunda burjuva partileriyle koalisyonlara girerek sosyalizmin radikalizmini ve 1848’deki yaratıcı enerjisini kaybetmiştir. Weber’e göre, sendikalizm de, politik parti yönetimleri de bir noktadan sonra kendi bürokratikleşme deneyimlerini yaşayarak profesyonelleşmekte ve bu büyük yapının (sistemin) bir parçasına dönüşmektedir. Profesyonel ve eğitilmiş kişilerin burjuvazinin değil de bu yapılarda bir dava için kavga edenlerin yanında olma sebebi ise devrimci romantizmin, onların büyüsunü yitiren dünyasını büyülemeye yarayan umududur. (s. 74)

Weber’in “sınırın ötesinde ne olduğunu bilmiyoruz” itirafıyla beraber, aldığı duyumlardan geliştirdiği izlenim parçacıkları, Bolşevik devrimcilerin işletme sahiplerini şirketlerinin başında bıraktıkları, “çünkü yalnızca onlar[ın] uzmanlık bilgisine sahip” olduğu; bu işletmecilere büyük ödenekler verildiği gibi şeylerdir. Aynı şekilde, liderliğin devrimcilerden bir ordu disiplini yaratılamadığı için Çarlık rejiminin subaylarına subay maaşı ödemeye başladığı ve sivil bürokrasiyi ekmek fişini kesme tehdidiyle şimdilik kendi lehlerine çalıştırabildiği yönündeki duyumlar Weber’in Rusya’daki devrimci sürece ilişkin bilgi parçacıklarıdır. Hatta Weber, bu yapının bu vakte kadar [bir yıldan az bir süredir] ayakta kalabilmesini, “generallerin değil, onbaşlıların diktatörlüğü” olmasına bağlar ve “cepheden dönen savaş yorgunu askerlerin tarımsal komünizme alışkın toprak peşindeki köylülerle güç birliği yapması ya da askerlerin silahlarıyla köyleri ele geçirmeleri”ne atıf yapar. (s. 75)

1918’in korkunç koşullarında böylesi bir devrimin ne getireceğini soran Weber, sosyalist bir toplumdan başka her şeye ihtimal veriyor gibidir: Örneğin iç savaş derinleşebilir ve İtilaf Devletleri Rusya’dan istedikleri her şeyi koparabilir. Dahası, “devletin yıkıntıları arasında, sosyalizmin her şeklinin en radikal karşıtları olan köylüler ve küçük burjuvadan bir rejim getirilebilir.” “Hepsinden önemlisi,” der Weber, “sermayenin zarar görmesine ve dağılmasına sebep olarak, sermayenin ekonomiyeye katılıp onunla kaynaşmasına dayanan Marksizm tarafından istenen sosyal gelişmeyi geciktirecektir.” (s. 77) Yine de o da kabul etmektedir ki, böylesi eşitlik ve

özgürlüksüz bir dünyada, sosyalist inançları ve umutları yok etmenin bir yolu yoktur. (s. 79)

Weber, Sosyalizm tartışması boyunca tek bir sosyalist klasik kaynağa atıf yapmaktadır. O da kendi metni kadar kısa bir eser olan *Komünist Manifesto*’dur. Tüm körleştirici ve aydınlatıcı anlatım numaralarına rağmen –hatta onlarla birlikte– Weber’in kaleminden Marx’a dair bir çift söz duymak ve ona karşı çıkmak için vargüçüyle yüklense de, onun birikimi ve perspektifiyle birlikte Alman Sosyalizmini ve Rus Devrimini değerlendirmeye çalışması leziz bir tartışmanın kapılarını açmaktadır. Gerth H. Mueller’in ifade ettiği gibi, “saf cumhuriyetçi” olan Karl Marx ve “burjuva Marx” kabul edilen Max Weber; biri toplumsal devrimin savunucusu, diğeri pazar ekonomisinin aktörlerinin hareket serbestisinin savunucusu, fakat ikisi de sınıf farkındalığına sahip, feodal bürokratik yapıdan hoşnutsuz, dargörüşlü burjuvaya karşı tiksinti içinde ve güç anlayışları bakımından Mak-yavelist; biri, “Kızıl Prusyalı”, Hegel’in değişmez bir müridi, diğeri değişmez bir liberal ve neo-Kantçı; ilki kapitalizme asla taviz vermez, ikincisi ise liberal inançlarından şaşmaz profildedir. Yine de *Komünist Manifesto*’nun yazarı, burjuvanın “üretimde durmaksızın devrim yapmadan var olamayacağını” ve “yüz yılı zar zor bulan hâkimiyetleri süresince önceki tüm nesillerin yarattıklarının toplamından çok daha devasa bir üretim gücü yarattığını” görebilmiştir. Benzer şekilde *Kapitalizmin Ruhu*’nun yazarı da, Bloch, Lukács ve Toller gibi radikallerle ahbablık etme ve feodal-aristokrat subayların yüzlerine karşı *Manifesto*’nun “bilimsel olarak üst düzey bir başarı” yakaladığını ve işçiler var oldukça yok edilemez bir sosyalistler grubunun da daima var olacağını belirtme eğilimindedir (s. 19-20’den aktardım).

Der Sozialismus, yüz beş yıl sonra Türkçedeki ilk çevirisiyle *Sosyalizm* adlı bu kısa ama bilgi dolu eser, “burjuva Marx” olarak nitelenen Weber’le “kızıl Prusyalı” olarak nitelenen Marx’ı, kapitalizmin mantığıyla sosyalizmin toplum tasarısını birlikte değerlendirmek isteyenler için her bakımdan zihin açıcı bir tartışma zemini.

DİPNOTLAR

1) Türkçedeki ilk çevirisi: Max Weber, *Sosyalizm*, çev. İrem G. Şalvarcı, İstanbul: Beyoğlu Kitabevi, Haziran 2023.

Uexküll'ün canlıların dünyasını anlama çabalarına getirdiği bakış açısı

Ogan Güner

Yayın dünyamız bilim ve düşünce dünyasındaki klasik kitapları çok geç Türkçeye kazandırmakla malul olsa da 1934'te yayımlanan bu kitap söz konusu olduğunda aynı durum hem geçerli hem değil. Uexküll'ün eseri çok farklı bilimcilere ve felsefecilere ilham vermiş olsa da bugün Batıda da kitapları sürekli basılan, yaygın tanınan biri olmaktan çıkmış ne yazık ki. Dolayısıyla bu kitabın çevrilmesini sürpriz bir cevher diye nitelendirebiliriz.

Bugünkü Estonya sınırları içinde doğan Alman biyolog Uexküll (1864-1944) fizyoloji eğitimi görür ve canlıların çevrelerindeki ortamı nasıl algıladıklarına dair araştırmalar yaptığı Hamburg Üniversitesi'ne bağlı Institut für Umweltforschung'u kurar. Enstitüye adını da veren Umwelt terimi Uexküll'ün merkezi kavramlarından biri haline gelecektir.

Bu ince kitapta ilk defa tanımladığı haliyle Umwelt kavramı, canlıların yaşamıyla ilgili dönemin mekanik açıklamalarından radikal bir kopuştur. İngilizcede "environment" veya "surrounding", Türkçede ise "çevre" kelimesiyle karşılanan Umgebund kavramının içindeki bir başka boyutu tarifler Umwelt. Umgebund bir canlıyı çevreleyen nesnel dış faktörlerin bütünü iken, Umwelt, canlının duyuşsal araçlarıyla algılanan ve yorumlanan öznel gerçekliği tanımlar. Uexküll'ün ortaya attığı bu terim beraberinde bir başka kopuşu da getirir; tüm canlıların insan tarafından algılanan ve tanımlanan bir çevre içindeki nesneler değil, her canlı türü biricik öznelerdir. Onları özne yapan kendi türlerine

has görme, dokunma, hissetme ve zaman algılarındaki farklılıklardır Uexküll'e göre. Organizmalar duyuşsal araçlarının fizyolojisi aracılığıyla çevrelerini tecrübe eder, değiştirir ve şekillendirir. Bu açıdan sadık bir Kantçıdır Uexküll. Bedenin, özellikle duyu organlarının ve sinir sisteminin Umwelt'imizi şekillendirmekteki başat önemini ve her biri birer özne olan canlıların diğer canlılarla kurduğu nesne ilişkisini takip eder. Her canlının birbirine ancak teğet geçen kendi ortamlarında var olduğu düşüncesi ise onu sonraki dönemlerde ortaya çıkan evrimsel biyolojiye yaklaştırır. Oysa kendi zamanında Uexküll anti-Darwinci'dir, Darwin'in açıklamalarını da mekanist bulmaktadır ama bu onu evrim karşıtı yapmaz. Her canlı türünün kendi zaman algısının ve zamanın bölünemez en küçük parçası olarak "an"ının farklı olduğunu deneyleriyle iddia eden Uexküll, zamanın yaşamdan bağımsız nesnelliğini iddia eden Newton'a da ters düşmekten çekinmez.

Uexküll'ün o zaman gerçekleştirdiği deneyler elbette zamanın teknolojik imkânlarıyla kısıtlıdır ve bu deneylerden bazıları bugünün bilimsel deney kıstaslarını karşılamamaktadır. Bu açıdan bunlara artık deneyden ziyade gözlem denebilir. Yine de Uexküll ortaya koyduğu yeni bakış açısıyla insandan gayri canlıların da birer özne olarak ele alındığı, farklı şekillerde evrimleşmiş duyuşlarla kendi Umwelt'lerini biçimlendirdikleri bir dünyanın kapılarını aralamıştır, denebilir. Bu yüzden hem bilimci hem de doğa felsefecisi olarak kabul edilebilir Uexküll. Kitabın yayımlanmasıyla birlikte Umwelt terimi Cassirer'de ve Heidegger'in Varlık ve Zaman'ında felsefi bir kavram haline gelir. Aydınlanma düşünürlerinin yaşama dair mekanik açıklamalarını reddeden bu kavram çağdaşları tarafından tekrar üretilmeye başlar.

Uexküll'ün etkisi bununla da sınırlı kalmaz. Uexküll, organizmaları, uyaran ve uyaranlara verilen tepkiler açısından enformasyon prosesi olarak açıklamaktadır. Sonraki yıllarda Uexküll'ün tanımları Sibernetik biliminin altyapısını oluşturur. Deneylerini ve görüşlerini açıklarken yeni jargonlar üretmeyi seven Uexküll'ün "melodi" kavramı bugünün "algoritmasız" başka bir şey değildir.

İnsanların ve Hayvanların Dünyasında Gezintiler -Görünmeyen Dünyaların Resimli Kitabı, Jakob Johann von Uexküll, Çev. Mehmet Göçmen, Akademim Yayınları, 2023, 133 s.

Uexküll diğer yandan, biyolojiyi bir işaret sistemi olarak, canlıların işaretler arasında ilişkiler yaratma ve dönüştürme semiyozisi olarak yorumlayan biyosemiyotik de öncüsü oldu. Umwelt kavramı ile insan öznelliğinin tüm canlılar için nesnel bir gerçeklik olduğu algısına meydan okuması ise modern ekoloji anlayışının öncülleri arasında Uexküll'e özel bir yer kazandırır. Kendi hayatında Husserl, Cassirer, Rilke, Heidegger gibi isimlerle yakın dostluklar kuran Uexküll'ün kavramları sonraki yıllarda Deleuze, Guattari, Merleau-Ponty ve Agamben gibi düşünürlerle de ilham kaynağı olur.

Kısacası, artık Türkçeye de çevrilen bu incecik kitabın etkisi muazzamdır. Dayandığı deneyler bugünün bilimsel kıstaslarıyla yetersiz olsa da Uexküll'ün doğa bilimlerine getirdiği açılım belki de bir başka incecik kitapla, Richard Lewontin'in *Üçlü Sarmal*'ıyla (1998) karşılaştırılabilir. Aydınlanma ile Aydınlanmanın mekanik dünya algısına bir tepki olarak gelişen Romantizm arasında bir yere konumlanabilecek Uexküll'ün *İnsanların ve Hayvanların Dünyasında Gezintiler*'i kendi döneminin yerleşik doğa felsefesi alt üst eden ve umulmadık manzaralara açılan bir kitap. Bilimsel tarafının yetersizliği veya eskimişliği bugün dahi parlak bir ilham kaynağı olmasını engellemiyor.

'50 Soruda Paradokslar' kitabı üzerine

Prof. Dr. Hasan Aydın

OMÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü

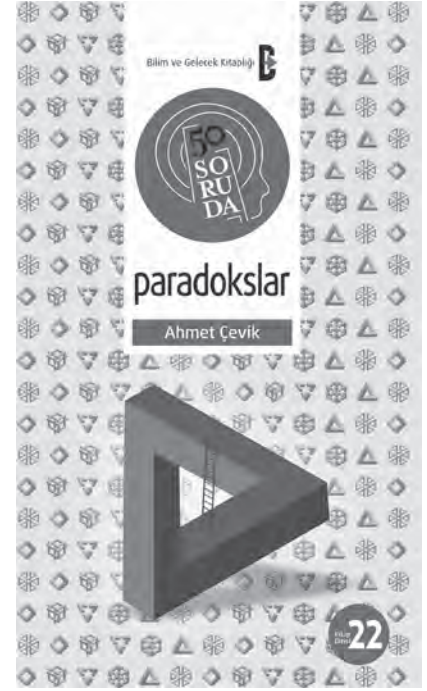
Paradoks (para: öte, farklı, karşıt; doksa: sanı, kanı), sanı ötesi görünen, sezgiye aykırı gelen bir duruma işaret eder. Eski felsefe metinlerimizde garabet (garib kökünden türetilmiş) sözcüğüyle ifade edilir. Paradokslar, gerçek öncüllerden ilk bakışta geçerli olan akıl yürütme-ye rağmen, görünüşte kendisiyle çelişen veya mantıksal olarak kabul edilemez bir sonuca götüren bir duruma gönderme yaparlar. Bu yüzden bir paradoksla karşılaşan zihnin ilk anda şaşırdığı ve afalladığı görülür. Bir an kendinizi tuhaf, sezgiye aykırı, garip, şaşırmış, çelişkili bir durumla karşı karşıya buluruz. Bu yüzden paradoks konusu oldukça ilgi çekicidir.

Paradoks sözcüğüyle ilk kez *Antikçağ Felsefe Tarihi* ile *İslam Felsefesi Tarihi* dersinde karşılaşmıştım. Zenon'un devinimi reddetmek için geliştirdiği bir dizi paradoksu görmek açıkcası beni oldukça şaşırtmıştı. Bu paradoksların İslam felsefesindeki izdüşümleri de oldukça ilginçtir. Öyle ya, devinimi gözlerimizle görüyoruz, ama mantığımız bunun nasıl imkânsız olduğunu gösterir? Bu mümkün müdür? Zenon'a göre elbette mümkündür; hatta bu konuda aklımız bir dizi kanıt da sunar. Eğer uzam sonsuzca bölünüyorsa, ya da böyle bir varsayımdan hareket edersek, sonuç şaşırtıcı olacaktır. Fiziki açıdan bir şeyin sonsuzca bölünemeyeceğini sezişsek de, aklımız, her yarımın bir yarısı olduğu varsayımından hareketle, çelişkiye düşmeden sonsuzca bölünmeyi kabul eder. İşte sorun da burada başlar; eğer aklisal olarak her yarımın bir yarısı varsa, bir mesafenin de yarısının yarısı, yarısının yarısı var demektir ve bu sonsuza değin gider. İşte Zenon bunu dikkate alarak, hocası Parmenides'in devinimi reddeden görüşünü desteklemek için Antik Yunan'ın meşhur koşucusu Akhilleus ile kaplumbağayı yarıştırdı. Zenon'a göre, Akhilleus, yavaşlığıyla bilinen kaplumbağaya başlangıçta belli bir avans verirse, mantıksal açıdan kaplumbağayı geçmesi asla olası değildir. Zenon bunu, her mesafenin sonsuza değin bölünebileceği anlayışına dayandırır ve Akhilleus'un kaplumbağaya verdiği avans mesafe sonsuza dek bölüneceği için hareket gerçekleşmez.

Yine bu derslerde karşılaştığım bir di-

ğer paradoks, yalancı paradoksu. Giritli Epimenides, "tüm Giritliler yalancıdır" demiş. Yargı ilk bakışta biraz tuhaf görünüyor. Bir Anadolu bütünü Giritliler yalan söyler demiş olsaydı, elbette bir sorun olmayacaktı. Ya da bir Giritli, "ben hariç tüm Giritliler yalan söyler" deseydi gene bir problem olmayacaktı. Ancak tüm Giritlilerin yalan söylediğini iddia eden bir Giritli olunca, kendisi de o kümeye dâhil olduğu için, kendisini de yalancı konumuna sokar. Paradoks şuradan kaynaklanır: 1) Eğer "tüm Giritliler yalancıdır" önermesini doğru kabul edersek, kendisi de Giritli olan Epimenides'in yalancı olması gerekir. Eğer Epimenides yalancıysa, tüm söyledikleri gibi, "tüm Giritliler yalancıdır" önermesinin de yanlış olması gerekir. Önermenin hem doğru hem yanlış olduğu sonucu çıkar. 2) Eğer "tüm Giritliler yalancıdır" önermesini yanlış kabul edersek, kendisi de Giritli olan Epimenides'in doğru söylüyor olması gerekir. Şu hâlde "tüm Giritliler yalancıdır" önermesi doğru olmalıdır. Yine çelişkili bir sonuç çıkar. Çünkü bir önerme hem doğru hem yanlış olamaz.

Eğitimim sırasında karşılaştığım bir diğer paradoks, Protagoras ile öğrencisi Euathlus hakkındaydı. Protagoras, avukat olmak isteyen Euathlus'a hukuk dersi vermeyi kabul eder. Ancak tek şartı vardır: İlk davandan elde ettiği bütün parayı kendisine verecektir. Eğitim bittiğinde Euathlus anlaşmayı haksız bulduğunu, ilk davadan kazandığı parayı Protagoras'a vermeyeceğini açıklar. Protagoras sorunu mahkemeye taşır. İki davalı duruşmada hâkimin karşısına geçtiğinde Protagoras şöyle der: "Sayın hâkim, bu davayı uzatmaya gerek yoktur; çünkü eğer ben kazanırsam zaten parayı alacağım, eğer kaybedersem yine alacağım, çünkü anlaşmamıza göre o ilk davadan kazandığı parayı bana vermek zorundadır." Hâkim tam Protagoras'ı haklı bulacakken bu kez Euathlus söz alır ve şöyle der: "Sayın hâkim, evet Protagoras haklıdır, bu duruşma gerçekten gereksizdir, ama benim lehime; zira eğer ben bu davayı kazanırsam zaten ona bir şey ödemeyeceğim. Eğer kaybedersem, anlaşmamıza göre ilk davayı kaybettiğim için ona yine bir şey ödemeyeceğim.

Süreç içerisinde, Theseus'un gemisi, berber, timsah, kral, Euplides paradoksu gibi pek çok paradoksla karşılaştım. Mantığımızın ve kullandığımız dilin sık sık paradoksa yol açtığını gözlemlemek benim için ilgi çekici bir deneyimdi. Örneğin "hiçbir şey bilmiyorum" dediğimde, eğer hiçbir şey bilmediğim bir bilgiyse şaşırtıcı bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Benzer bir biçimde, "bu notu okuma" dediğimde, bu notu okuma ifadesi kendisine gönderme yapıyorsa yine sorun oluşmaktadır. Günlük hayatta kullandığımız pek çok genellemede paradoksun doğması da bir o kadar ilginçtir. "Her şey görecelidir" ya da "her şey öznel" dediğimizde, "her şey", göreceliliği ve öznelliği dile getiren ifadeyi de içerdiklerinden iç-çelişkiye yol açmaktadır.

Zaman içerisinde paradoksların, felsefenin yanında matematik ve fizik alanında da epeyce tartışılan bir kavram olduğunu gördüm. Bu yüzden derslerimde mutlaka paradokslara değindim ve değinmeye devam ediyorum. Bazı öğrencilerimin bu konuda kaynak önerisi talepleriyle karşılaştım ve karşılaşıyorum. Ama son zamanlara kadar Türkçede bu konuda kaynak bulmak oldukça zordu. İlk kez, Hans Reichenbach'in *Lojistik* adlı mantık ders notlarında bu konuya dair bazı verilerle karşılaşmıştım. Son zamanlarda Jim Al-Khalili'nin *Paradoks: Bilişimin En Büyük Dokuz Bilmecesi* (çeviren:

Cem Duran, Domingo Yayınevi, 2022); Michael Clark'ın *Paradokslar Kitabı* (çeviren: Ahmet Fehmi, Hil Yayınları, 2022) gibi eserler çevrildi. Bunları edindim ve okudum, öğrencilerime de önerdim. Bu çeviriler alandaki boşluğu bir parça dolduruyorlardı. Ancak çeviriler her zaman problemli olmaktadır; hele paradokslarla ilgili bir kitabı çevirmek daha da problemli. Küçük bir çeviri hatası, anlaşılmayı imkânsızlaştırmaktadır. Kısacası Türkçede paradokslara merak salan birisinin merakını tatmin edecek özgün, anlaşılır, kuşatıcı ve başarılı bir kitap mevcut değildi.

Nihayet özgün bir eser: 50 Soruda Paradokslar

Geçtiğimiz hafta *Bilim ve Gelecek* dergisinden bir kargo geldi. Kargo paketini açtığımda, *Bilim ve Gelecek* dergisi Ağustos 2023 sayısının yanında 50 Soruda dizisinden çıkmış *Paradokslar* kitabıyla karşılaştım. Kitabın yazarı, Doç. Dr. Ahmet Çevik. Matematik alanında çalışan Çevik, aynı zamanda matematik ve mantığın felsefi temelleri üzerine de kafa yoran başarılı bir bilim insanıdır. Kitabı merakla okumaya başladım ve büyük bir zevkle iki günde bitirdim. Kitap, paradoks gibi zor bir konuyu o kadar yalın, o kadar öğretici bir biçimde anlatıyor ki, yazarının dili

kullanma, meramını anlatma maharetine şaşmamak olanaksız. Kendi kendime, nihayet Türk okuyucu paradokslarla ilgili özgün bir eserle buluştu demekten alamadım. Artık öğrencilerime paradokslar konusunda, huzur içerisinde önerebileceğim bir kitap var.

Kitap dört ana bölümden oluşuyor ve Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın 50 Soruda dizisinin formatına uygun olarak sorularla ilerliyor.

Çevik, ilk bölümde paradoksların felsefi temellerini irdeliyor. Bu, yapının felsefi değerini ortaya koyması bakımından da önemli. Söz konusu irdeleme, paradokslar üzerine felsefe yapmaya bir hazırlık niteliği de taşıyor. Bu yüzden önerme, düşünce ilkeleri, kanıt, döngüsellik, çelişki, yanılsama gibi temel kavramlar açık örneklerle açıklanıyor. Nihayet konu paradoks kavramına getiriliyor.

Çevik, ikinci bölümde mantık ve matematik alanında bilinen hemen tüm paradoksları çözüm ve çözümsüzlüğüyle birlikte ortaya koyuyor. Bu bölümde tarihsel bir sıra da gözetilen Çevik, Sokrates'in tek bildiğim hiçbir şey bilmediğim sözüyle başlıyor; yalancı, mantık-adalet, ok, Aşıl-kaplumbağa, küme, berber, sorites, Hilbert'in oteli, Thomson'un lambası gibi mantık ve matematikteki pek çok paradoksu yalın bir anlatımla ortaya koyuyor.

Çevik, üçüncü bölümde, fizik alanındaki paradokslara eğiliyor. Bu bağlamda, karşı konulamaz kuvvet kılmıdamaz bir nesneyle buluşursa ne olur, yer bir yerde midir, çay yaprakları neden bardağın merkezinde toplanır, evrenin bir başlangıcı olmasa ne olurdu, Schrödinger'in kedisi yaşayan bir ölü mü, EPR deneyi neye yol açtı, ışıktan hızlı mesaj iletililebilir mi, ikiz kardeşinizin daha yaşlı olabilir mi, Maxwell'in cini doğa yasalarını çiğneyebilir mi gibi paradoksal soruları irdeliyor.

Çevik kitabın dördüncü bölümünde felsefe alanında karşılaşılan önemli paradokslara değiniyor. Bu bağlamda, sorumluluk almak mı yoksa almamak mı, özgür irade var mı, iyilik ve kötülük bir arada bulunabilir mi, söylediğimize inanır mıyız, insanlar kurgulardan neden etkilenirler, mutluluk elde edilebilir mi, bir şey özdeşliğini kaybeder mi soruları bağlamında felsefi paradoksları tartışıyor.

Şimdi Ahmet Çevik'i paradokslarla ilgili dilimizde yazılmış açık, anlaşılır ve kuşatıcı ilk özgün eseri ortaya koyduğu için kutlamak gerekmektedir. Kuşkusuz kutlamak yetmez, bir yazarı en çok teşvik eden şeyin yazdığının okunması ve ilgi görmesi olduğuna göre, eseri okumak, okutmak ve önermek gerekiyor.

Her zaman dediğim gibi, okumak iyidir.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ender Helvacıoğlu

UYGARLIKTAN KURTULMAK

Uygarlık, Modernite, Marksizm tartışmaları

Tarihin gelişimi hangi yöndedir? Uygarlaşma yönünde mi, uygarlıktan kurtuluş yönünde mi? Uygarlaşmaya çalışarak mı uygarlaşıyoruz, yoksa uygarlıktan kurtulmaya çalışarak mı? Uygarlık kurucularının temel iddiaları (can ve geçim güvenliği) uygarlaşarak mı sağlanabilir, yoksa uygarlıktan kurtularak mı? Daha soyutlayarak ve kavramsallaştırarak soralım: "İlerlemecilik" mi yoksa "kurtuluşçuluk" mudur tarihi sürükleyen asıl dinamik? İlerleyerek mi kurtuluyoruz, kurtularak mı ilerliyoruz?

Uygarlık kurucusu ve geliştiricisi egemen sınıflar (yani ilerlemeciler) tarihin öznesi gibi görülebilirler, oysa ilerlemeciliğin öznesi, ezilenlerin uygarlıktan kurtuluş mücadelesidir.

Şimdiye kadar hep yıkıcılar/kurtuluşçular, kurucuların/ilerlemecilerin aracı oldu. İnsanlık tam tersini becerdiğinde yeni bir dönem, post-uygarlık (komünizm) dönemi başlayacak. Böylece yıkıcı-kurucu, ilerlemeci-kurtuluşçu çelişkisi de son bulacak. Buna "tarihin sonu" da diyebiliriz. Bu bir hayal mi? Yoksa -bırakın hayal mi değil mi tartışmasını- türümüzün devamı için bir zorunluluk mu?

Okuyacağınız kitapta bu çelişmeli ve çatışmalı süreç ele alınıyor, Modernite'nin bu süreçteki en önemli dönemeç olduğu vurgulanıyor ve bilimsel sosyalizmin (Marksist kuram ve pratiğin) insanlığı geleceğe taşıma potansiyeli tartışılıyor.

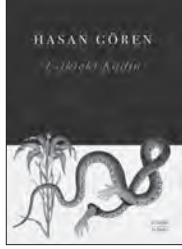

KİTAPÇI
RAFI

Eşikteki Kadın

Hasan Gören, Everest Yayınları, 2023, 256 s.

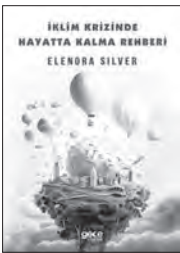
Hasan Gören Everest Yayınlarından çıkan dördüncü romanında, okurunu da eşikte tutmaya çalışıyor. Şüphe ve güven arasındaki o kaygan eşikte, kıpırtısız. Hikâye Nihal'in bir yılan yumurtasını sokaktan alıp eve getirmesiyle başlıyor ve bu tuhaf misafir evin bir bireyi olma yolunda ilerlerken modern bir evliliğin, ailenin dipleri çöreklenmiş tüm zaafı çözümlü çözümlü tekrar dolanıyor. Bir yılan nasıl bakılır? Mükemmel bir uygulama geliştirip acilen tablete mi yüklessek? Müzik ne olsun? Yavru yılanın kalbi atıyor gibi... Tableti vaktinde besler, parka götürür, gece yarısı ciyak ciyak ağlarken ona gereken sabrı gösterirsek oldu bu iş, anne baba olmaya hazırız demektir. Yavru yılan, yumurtasında yok! Çıktıysa buralarda bir yerdedir... Ya çıkmazsa, çıkaramazsak, kıvrım kıvrım uyuduğu yerde hep tetikte beklerse? Bu yılan hikâyesindeki ortağımız hayat arkadaşımız mı sahiden?

İklim Krizinde Hayatta Kalma Rehberi

Elenora Silver, Gece Kitaplığı, 2023, 93 s.

Bu kitap, her biri birbirinden önemli ve birbirine bağlı birçok başlık altında, iklim değişikliğinin çok boyutlu yüzlerini ve bu süreçte insanlığın rolünü anlamak ve ele almak için kaleme alındı. Bu çalışma, iklim değişikliği karşısında harekete geçmeye çağrı yapıyor ve bireylerden politika yapıcılara kadar herkes için bilinçli ve etkili bir eylem rehberi olmayı hedefliyor. Kitabın her bölümü, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik kavramlarına çeşitli perspektiflerden yaklaşıyor ve bilimsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları ele alıyor. Bu eser; sürdürülebilirlik, yeşil finans, enerji depolama, döngüsel ekonomi,

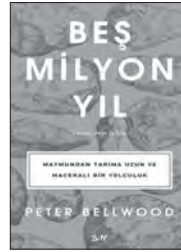

biyoteknoloji, yeşil istihdam ve daha pek çok konuda bilgi vermekle kalmıyor, aynı zamanda iklim değişikliğinin zihinsel sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği ve hatta spor gibi çeşitli alanlar üzerindeki etkisini de inceliyor. Kitap, okuyucuya sadece bir farkındalık yaratmayı değil, aynı zamanda eyleme geçmeyi ve etrafındakileri harekete geçirmeyi teşvik edecek bir anlayış sunmayı hedefliyor. Hedefimiz, okuyuculara, iklim değişikliğinin üzerinde durduğumuz tehlikeli eşğin ötesine geçmemek için ne yapabileceklerini göstermektir.

Beş Milyon Yıl

- Maymundan Tarıma Uzun ve Maceralı Bir Yolculuk, Peter Bellwood, Çev. Pelin Su Ünal, Say Yayınları, 448 s.

5 milyon yıl önce primatlar arasında insansı soyları ortaya çıktı. Bu soylar 2,5 milyon yıl önce Homo soyuna, sonra Homo sapiens adlı türe evrildi. Sapiens tüm dünyaya yayıldı. Ölü gömme, süs eşyaları imal etme, resim ve heykel yapma gibi sapiens kültürünün ilk işaretleri belirdi; bunları tarım ve hayvancılık sayesinde uygarlık kurma aşaması izledi. Peter Bellwood insanın evrim yolculuğunu okura en son bulgular, en yeni bilgiler ışığında anlatıyor. Beş Milyon Yıl, insanın evrim geçişi hakkında özellikle arkeolojik, biyolojik, antropolojik ve linguistik kanıtlara dayalı bilgi sahibi olmak isteyenler için hazırlanmış bir kitap.

Yeşil Örgütsel Davranış

Kolektif, Nobel Bilimsel Yayınlar, 2023, 306 s.

Örgütler; doğal afetler, iklim değişiklikleri, küresel ısınma, ozon tabakasındaki incelme, küreselleşme, biyoçeşitlilik kaybı ve çevresel bozulmaya bağlı yeşil alanların azalması gibi nedenler sonucu sayısız zorluklarla karşı karşıya. Elbette bu zorlukların tümü insan davranışlarının sonucunda ortaya çıkmakta. Bir yandan bilinçli bireylerin çabaları, diğer taraftan bilinçsiz insanların verdiği zararlar karşı karşıya gelirken örgütler de bu zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla faaliyet-

lerini ve süreçlerini yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Çünkü çevreye duyarlılığın sade vatandaşın çabasından çok örgütlü toplumun kuralları ile sağlanabileceği açıkça görülmektedir. Bu süreç içinde çevresel sürdürülebilirlik trendi ile uyumlu olarak örgütlerde yeşil iş gören davranışı, çevre yanlısı davranışlar ve yeşil örgütsel vatandaşlık davranışlarının nasıl geliştirileceği sorusu gündeme gelmiş; böylece iş yerlerinde çevre dostu davranışları geliştirmek üzere bireylerin, grupların ve yapıların örgüt içerisindeki etkisini araştıran yeşil örgütsel davranış araştırma alanı ortaya çıkmıştır. Bu kitabın yeşil örgüt kültürü, yeşil dönüşümcü liderlik, yeşil insan kaynakları yönetimi, yeşil girişimcilik, yeşil iş gören davranışları, çevre yanlısı davranışlar, algılanan yeşil örgütsel destek, yeşil örgütsel vatandaşlık davranışı, yeşil bilinçli farkındalık, yeşil öz yeterlilik, yeşil yaratıcılık, yeşil entelektüel sermaye, yeşil örgütsel kimlik, yeşil psikolojik iklim ve yeşil itibar gibi temel örgütsel davranış konularını yeşil yönetim bağlamında inceleyerek hem uygulamaya hem de literatüre katkı sağlaması amaçlanıyor.

Türkiye-Batı İlişkileri: İttifak İçi Muhalefet Siyaseti

Oya Dursun-Özkanca, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, 264 s.

Türkiye-Batı ilişkilerinin mahiyetine dair tartışmaların günlük siyasette önemli bir yer tuttuğu bir zamanda yayınlanan bu kitap uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlarken, Türkiye'nin Batı karşısındaki dış politikasının son yıllarda neden ve nasıl değiştiğine dair ampirik verilerle desteklenmiş, teorik olarak gerçekçi, kapsamlı ve güncel bir analiz sunuyor. Elitlerle yapılan görüşmeleri veri olarak kullanan, dengeleme odaklı ilk çalışmalardan biri olan Türkiye-Batı İlişkileri, ittifak içi muhalefete dair bir çerçeve oluştururken, bu bağlamda kullanılan devlet siyaseti araçlarını üç kategoriye ayırıyor: sınırları test etme, sınırlara meydan okuma ve sınırları aşma. Kitapta Türk dış politikasının son dokuz yılıyla ilgili altı vaka incelemesi yer alırken, Türkiye'nin yakın komşuları ve transatlantik aktörlerle olan ilişkileri

kapsamında, mülteci krizi, askeri alımlar, enerji politikaları vs. gibi bir dizi konuya mercek tutuluyor. Dursun-Özkanca uluslararası, bölgesel, sorun bazlı ve ülke içi faktörlerin, Türkiye'nin giderek güçlenen sınırları aşma eğilimli dış politika davranışını açıklayabileceğini gösteriyor. Elinizdeki kitap Türkiye ile ABD, AB ve NATO arasında son zamanlarda giderek büyüyen ihtilafları anlamak isteyen herkes için önemli bir kaynak olma iddiasında.

Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik

Rüya Kılıç, İletişim Yayınları, 2023, 180 s.

Hem merak hem korku uyandıran, psikiyatriden çeşitli sanat dallarına geniş bir yelpazenin konusu olmuş delilik ve delileri Rüya Kılıç, erken modern dönem Osmanlı'da inceliyor. Delilerin teşhis edilmesi, delilik alımları, tedavi yöntemleri gibi tıbbın konuya yaklaşımının yanı sıra toplumun delilere bakış açısını da ihmal etmiyor. Osmanlı'da dinin, delilere muameledeki etkisini de siyasi iktidarın delilere olan tavrını da dikkate alıyor. Modern psikiyatri öncesiyle günümüzdeki delilik "tanımlarının" farklılığını da mercek altına alan Erken Modern Dönem Osmanlı'da Delilik ve Deliler, yazarının deyimiyle "bir sessizliği" deliyor, ilgi duyulan ancak üzerine çok çalışılmamış bir alana ışık tutmayı amaçlıyor.

Sosyal Zihin: Bilişsel Gelişimde Sosyal Etkileşimin Rolü

Kolektif, Vakıf bank Kültür Yayınları, 2023, 344 s.

Bilişsel becerilerin çocukluktan itibaren nasıl geliştiği ve bu gelişimin hangi faktörlere bağlı olduğu uzun yıllardır farklı disiplinlerden araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu konuyu gelişim psikolojisi ve sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmaların bulguları üzerinden ele alan *Sosyal Zihin, Bilişsel Gelişimde Sosyal Etkileşimin Rolü*, sosyal yapılandırmacı görüşün argümanlarını temel alıyor ve çocuğun bilişsel gelişiminin yaşadığı sosyal ve kültürel atmosfer içinde, sosyal ilişki-

lerin desteğiyle gerçekleştiğini iddia ediyor. Özdüzenleme becerisinden ana ve ikinci dil edinimine, ahlak kurallarını öğrenmeden zihinselleştirmeye kadar pek çok bilişsel becerinin gelişimsel sürecine ışık tutan bu kitap, çocukların ebeveynleriyle, akranlarıyla ve öğretmenleriyle kurdukları ilişkilerin ve bu ilişkilerin yaşandığı sosyal ve kültürel ortamın erken yaştan itibaren bilişsel becerilere nasıl katkıda bulunduğunu açıklıyor. Alanlarında uzman akademisyen ve araştırmacıların Türkiye'de ve uluslararası yazında bilişsel gelişim konularını derlediği *Sosyal Zihin, Bilişsel Gelişimde Sosyal Etkileşimin Rolü*, çocukların bilişsel becerilerinin yalnızca biyolojik ve nörolojik olgunlaşmanın etkisiyle değil, sosyal ilişkilerin ve sosyo-kültürel çevrenin etkisiyle serpiştiğini anlamak isteyen başta psikoloji olmak üzere bilişsel gelişimi merak eden tüm okurların ilgisini çekecektir.

Trans Çalışmaları Feminist Kuşatmalar

Derleme, Çev. İlkey Özküralplı, Dipnot Yayınları, 2023, 200 s.

Trans çalışmaları alanına giriş niteliğinde olan bu eserin ikinci kitabı feminist kuşatmalarla ilgili olan metinleri içeriyor. S.J. Kessler ile W. McKenna'nın bu kitaptaki ezber bozan yazılarında dedikleri gibi, "Şu an sahip olduğumuz tüm bilgiler, değişimden korkanların dertlerinin 'toplumsal cinsiyet' ayrışmasından ziyade cinsiyet atfı olduğu iki cinsiyetli bir dünyanın gündelik toplumsal cinsiyet inşasına dayanmaktadır. Yeni bilimsel bilgilere ulaşmaya ve gündelik yaşamda yeni gerçeklikler inşa etmeye ancak düzeltilemez önermelerimizle yüzleşmeye, onları anlamaya ve yeniden tanımlamaya cesaret ederek başlayabiliriz". Judith Butler'ın da katkısını içeren bu eser, serinin diğer kitapları gibi trans ve feminist literatür için önemli bir kaynak niteliğinde.

İyilikler Üzerine

Lucius Annaeus Seneca, Çev. Levent Keskin, 2023, 285 s.

Stoa felsefesinin temel kavram ve öğretilerinin en güzel örneğinin sergilendiği çalışmaların başında Seneca'nın *İyilikler Üzerine* adlı kitabı gelir. İyiliğin hakiki

doğası, yapılan iyiliğe iyilikle mukabele etme ve minnettarlığın meziyetleri bireysel ve toplumsal ahlâka dönük yönleriyle mükemmelen tartışılır burada. Seneca, gerçek mutluluk ile erdem, bilgelik ile özgürlük, sağduyu ile düzen, akılcı olmama ile nankörlük, sahip olma hırsı ile kaybetme korkusu, haz ile ölçülülük, ahlâki doğruluk ile günah, irade ile talih, tutku ile esaret, doğaya uygun yaşama arzusuyla gerçek zenginlik, özü itibarıyla iyi olan ile kaçınılması gerekenler arasındaki ilişki ve çelişkileri irdeler. Nankörlük konusuna da genişçe bir yer ayrılır. Nankörlük olgusunun ne olduğu, bir kusur olarak ceza gerektirip gerektirmediği, nankör kişinin esasen nasıl biri olduğu, iyiliklerin neden unutulmaya açık olduğu anlatılır ve nankörlüğün bedeli ile insan ilişkilerine verdiği zarar tartışılır; tarihten ve siyasetten örnekler verilir.

Spinoza - Bir Hakikat İfadesi

Çetin Balanuye, Ayrıntı Yayınları, 2023, 240 s.

Spinoza adı son yıllarda hem akademik çevrelerde hem de felsefeye merak duyan genel okurlar arasında giderek daha sık duyuluyor. Üstelik bu ilgi belli bir coğrafyaya özgü değil; Avrupa'da olduğu kadar okyanusun öte yakasında, Latin Amerika'da olduğu ölçüde Uzakdoğu'da da Spinoza üzerine yazılanların sayısındaki artış dikkat çekiyor. Bir anlamda, bu filozofa karşı hem yaşarken hem de ölümden sonra uzunca bir süre devam eden peşin hükümlü ilgisizlikten dolayı bağışlanma dileniyor gibi. Spinoza felsefesi ilk karşılaşmada pek çok okuru tedirgin edebilen bazı özelliklere sahiptir; orjinal eserlerin dili ya geometri soyutluğu ya da metafizik bir uzaklık içerdiği için çoğu zaman ilk denemede okunup anlaşılabilecek türde akıcı yapıtların filozofu değildir Spinoza. Bununla birlikte, küçük bir yardım alarak ve makul bir dikkat göstererek okundığında bu büyük sistem kendini serbestçe açacak, okurla güçlü bir bağ kurmayı başaracaktır. Spinoza: Bir Hakikat İfadesi'nin temel amacı bu küçük yardımı sağlamaktır.

Mutsuzuz çok şükür

*“Bu gezegenin zekâsını ve bilgeliğini
kabul edemeyenler,
er ya da geç onunla karşı karşıya
gelirler.”*

Mutsuz muyuz? Mutsuzuz çok şükür. En neşeli gün bile gölgeli, en coşkulu gün bile ya geçmişe kurban gidiyor ya geleceğe gebe geliyor. Bir an yerimizde duramıyoruz, bir an huzurla soluk alamıyoruz. Kendimize dönmek için hep bir şeyle meşgul olmamız, hep bir endişe ya da beklentiyle boğuşmamız lazım. Sonra bunlardan kurtulmak için – kendimizden kurtulmak için – yeni yollar inşa ediyoruz. Her yol bize kendi içimize ulaşmak, benliğimize kavuşmak için daha derin bir yolculuk vaat ediyor. Benliğe ulaşmanın bir tür huzur vereceğini vaat ediyor. Ama öyle olmuyor.

Kendimizden kaçmak için tüketime, tüketim çılgınlığı bizi korkuttuğunda yeni, daha dolaylı tüketim yöntemlerine yöneliyoruz. Mutsuzluktan kaçmak için tüketiyor, tükettikçe mutsuzluğumuzu derinleştiriyoruz. Mutsuzluktan kurtulmak, aynaya bakmak, o cesareti toplamak için gerçekten bunca şeye ihtiyacımız var mı? Kendimizden gerçekten de bu kadar mı nefret ediyoruz?

“Uygarlığımız bir canavara dönüştü: İçinde bulunduğumuz ortamı yok ediyor ve amacına ulaşmak için her birimizi ayrı ayrı kullanıyor.”

Ediyoruz. Uygarlığımız, hatta bizzat her birimiz kendi çapında yıkım çarklarını; toplamda görkemli bir yıkım makinesi oluşturuyoruz. George Tsakraklides buna “mutsuzluk makinesi” diyor. Haklı, inşa ettiğimiz cehennem bir mutsuzluk makinesi; içinde hem yaşıyoruz hem ona odun taşıyoruz. Koşa koşa, nefes almadan, başkalarının gözünün yaşına bakmadan. İştahla. Yıkım iş-tahıyla.

“Kapitalizm duygusal ihtiyaçlarımızın yerine ürün ihtiyaçlarımızı koymayı hızlıca başarmış ve varoluşsal mutsuzluğumuzu narsizme dönüştürerek ideal tüketiciyi yaratmıştır: bencil, açgözlü ve tamamen kaybolmuş tüketici.”

İçten içe farkındayız; bir yerde yanlış yaptık ve bu yanlış korkunç bir hızla, ballandıra ballandıra anlattığımız, kutsal ki-

tapların doyamadığı o kıyamete dönüştürdük. İnsanın en görkemli hikâyesi bu olsa gerek.

“Yalnızca şehirlerde büyümüş ve hayatları boyunca beton duvarlar ve kirlilikten başka bir şey görmemiş birçok insan var. Doğanın ne olduğundan ve onu korumanın kendi türlerinin devamı için ne kadar önemli olduğundan habersizler. Biz besleyen ekosistemden gerçekten bu kadar koptuysak, teknik olarak ölü olduğumuzu da söyleyebiliriz.”

George Tsakraklides *Mutsuzluk Makinesi*’nde büyük ve haklı bir öfkeyle insanın hem kendine hem gezegene –gezegeni paylaştığı kardeşlerine– yaptıklarını anlatıyor; bunu *sorunla* arasında duygusal bir mesafe koymadan, adeta ağzı köpürerek yapıyor. Kitabın en sevdiğim yanlarından biri bu. Çünkü öfkelenmemek mümkün değil, çıldırmamak mümkün değil.

“Hiçbir teknolojik bilgi birikimi, hiçbir yenilenebilir enerji teknolojisi veya Yeşil Yeni Anlaşma kararımı bir kalbi – sömürmek, tüketmek, insanları ve canlıları ürüne ve kâra dönüştürmek isteyen bir kalbi – asla düzeltemez.”

Tsakraklides zaten başlamış olan yok oluşu, gözlerimizi hâlâ kapamaya çalıştığımız yıkımı acımasız bir dille haykırıyor.

**“Uygarlığımız bir canavara dönüştü:
İçinde bulunduğumuz ortamı yok ediyor
ve amacına ulaşmak için her birimizi ayrı
ayrı kullanıyor.”**

Bu sistem içinde umuda pek yer bırakmıyor zira umudun da bir pazarlama stratejisi olduğunun farkında. Satışta olan, tek kullanımlık bir ürüne dönüşen umut da bize – ve ne yazık ki diğer canlılara – mutsuzluk ve yıkımdan başka bir şey getirmiyor.

“İstedığınız pazarlamacıya, politikacıya veya dinî lidere sorun. Zaten üçü de aynı işi yapıyor: Satış. Modern mutsuzluğun yayılması ekonomik, dinî ve politik sistemlerimizin gelişimi için hayati önem taşıyor.”

Peki ne olacak? Bence öncelikle ço-

Mutsuzluk Makinesi,
George Tsakraklides,
çeviren Filiz Çakır,
Livera Yayınevi,
2023, 116 s.

ğu insanın ağzına almadığı, alamadığı so-rundan söz etmeli: Neden hâlâ kontrol-süzce ürüyoruz? “Nüfus, bu denklemdeki en büyük çarpandır; etkimizi geri alınamaz ve gezegenimizi geri döndürülemez kılan denklemin parçasıdır.” Gezegende-ki sayımızın çok fazla olduğunu, yeryüzü-nün bunu kaldırmayacağını anlamak için dahi olmaya gerek yok sanırım. O halde neden? Bu bencillik, bu aymazlık başımı-za gelecek olanı – ya da gelmiş olanı – hak ettiğimizi düşündürüyor.

“Bu çökmekte olan dünyaya getirilen her yeni bebek yalnızca çocuk istismarı oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda gezegende-ki diğer herhangi bir insan faali-yetinin karbon ayak izini açık ara gölgede bırakan bir mega karbondioksit bombasıdır.”

Mutsuzluk Makinesi Filiz Çakır’ın güzelim çevirisiyle Livera Yay-inevi etiketiyle çıktı. Yayınevi-nin “İnsan ve/ veya Hayvan” serisinin ikinci kitabı olan bu zorlayıcı ama dürüst ve yalın (belki de dürüst ve yalın ol-duğu için zorlayıcı) çalışma, aynaya bakma cesareti bulan herkese hitap ediyor. Ama ne yalan söyleyeyim, kendinizi insanlık güzellmeleriyle kandırıyorsanız, büyük ve muhteşem uygarlığımızın büyük ve muhteşem öyküleri gönlünüze hitap ediyorsa; bu büyük yıkım makine-sinin hayranıysanız... Bu kitabı okuma-yın.

“Uygarlığımızın şu an yaşamakta ol-duğu çöküşün en büyük ironisi, elektrik, tedarik zincirleri ve teknolojinin hayatla-rımız üzerindeki baskısı azalmaya başla-dığında, hayatları çok daha zor hâle gelen birçok insanın buna rağmen kendilerini daha mutlu hissedecek olmalarıdır.”

Her sayfası esin dolu bir ay dilerim.